

MAREC 2012 št: 116-117 cena 8€

KRAS

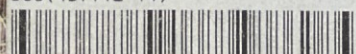
Sežana

dz-sp 0

KRAS

2012

908 (497, 12-14)

0161586, 116/117

COBISS ©

KOSOVELOVA KNJIZNICA SEŽANA

9177131832572

Od priprave ...

... do dodelave.

tiskarna
GRAFIKA SOČA

www.grafika-soca.si

MOJA DEŽELA IN NJENI LJUDJE

v Sloveniki, slovenski
nacionalni enciklopediji

Ob 20-letnici
slovenske
samostojnosti!

- okrog 8000 geselskih člankov
- okrog 2000 enot slikovnega gradiva
- okrog 1600 strani v dveh knjigah

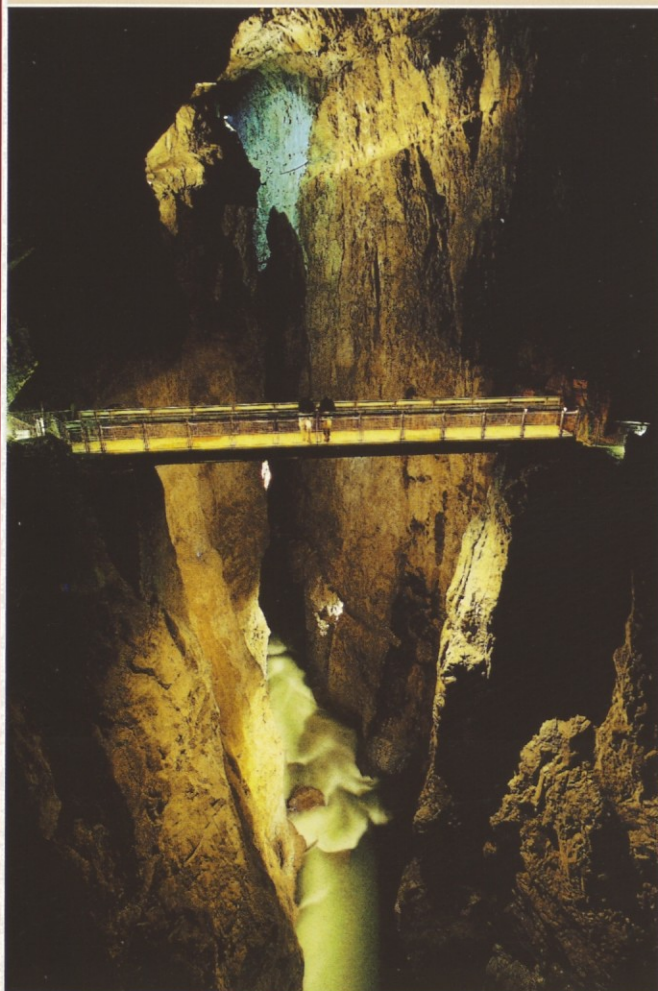
Več na www.mladinska.com/slovenika

NOVO

Park Škocjanske jame, Slovenija

Park Škocjanske jame ima tri pomembne nominacije:

- Škocjanske jame so bile leta 1986 vpisane v Seznam svetovne kulturne in naravne dediščine pri UNESCO
- leta 1999 so bile Škocjanske jame vpisane v Ramsarsko konvencijo kot prvo podzemno mokrišče na svetu
- leta 2004 pa je bil Park Škocjanske jame vpisan kot Biosferno območje Kras tudi v program MAB (Človek in biosfera).

V Parku Škocjanske jame vas vabimo na ogled jamskega sistema, muzejskih zbirk, sprehod po učni poti in obisk novega promocijsko-kongresnega centra Pr Nanetovh.

INFORMACIJE IN REZERVACIJE:

Park Škocjanske jame, Slovenija

Škocjan 2, SI - 6215 Divača

Tel.: 00386 (0)5 70 82 110

Faks: 00386 (0)5 70 82 111

E-pošta: psj.info@psj.gov.si

www.park-skocjanske-jame.si

The area of Skocjan Caves has three remarkable designations:

- inscribed on the UNESCO World Heritage List since 1986
- on the List of Wetlands of international importance since 1999
- on the international Network of Biosphere Reserves (MAB) since 2004.

INFORMATION AND RESERVATIONS:

Park Škocjanske jame, Slovenija

Škocjan 2, SI - 6215 Divača

Tel.: 00386 (0)5 70 82 110

Fax: 00386 (0)5 70 82 111

e-mail: psj.info@psj.gov.si

www.park-skocjanske-jame.si

The Skocjan Caves Park invites you to:

- visit the cave system
- explore the park on education trail
- visit museum collections
- and the new Promotion and Congress Centre Pr Nanetovh.

Slika na naslovnici:
Naš prvi osliček z mamo tretji dan po rojstvu
Fotografija: Stane Sušnik

VSEBINA

MAREC 2012, št. 116-117

MEDIACARSO d.o.o.

Telefon revije Kras:

05/766 02 90

Fax:

05/766 02 91

E-mail: revijakras@siol.net

Kras, revija o Krasu, o ohranjanju njegove kulturne in naravne dediščine, o zgodovini, kulturi, gospodarstvu in dejavnostih ljudi tega prostora. Revija Kras izdaja Mediacarso, d.o.o., Sveto 39, p.p. 17, 6223 Komen. Telefon: (+386) 05/766-02-90; fax: (+386) 05/766-02-91; e-mail: revijakras@siol.net Glavni urednik: Lev Lisjak Odgovorna urednica: Ida V. Rebolj Oblikovanje: Lev Lisjak Naslov uredništva: Sveto 39, p.p. 17, 6223 Komen Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV: enojne številke 4 €, dvojne številke 8 €. Naročnina za šest zaporednih števil s pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 32 €, na naročnikov naslov v tujini 45 €. Transakcijski račun pri Novi ljubljanski banki, podružnici Ljubljana Center, Trg republike 2, Ljubljana: 0201-0008-9675-302; IBAN Mediacarso, d.o.o.: SI560201000098675302 Devizni račun pri Novi ljubljanski banki: 010-27620-89675302 SWIFT coda: LJBA SI 2X Nenaročenih rokopisov in fotografij ter slikovnega gradiva uredništvo ne vrača. Ponatis ali kakršno koli povzemanje, kopiranje in preslikavanje objavljenih prispevkov ali njihovih delov iz revije Kras je dovoljeno samo s pisnim soglasjem odgovorne urednice in s popolno navedbo uporabljenega vira. Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257. Tisk Grafika Soča d.o.o.

Jasna Modrica Kobe

JOŽEF MILIČ-EMILI - UČO IZ SEŽANE **4**

Prof. dr. Borut Juvanec

KAMEN - MODRI MATERIAL **8**

Eda Belingar

VODNJAKI NA KRASU **14**

Stane Sušnik

DOLGOUHCI NA KRASU **18**

Pavel Skrinjar

SEŽANSKI STARI GRAD **22**

Drago Kolenc

SOTESKA PEKEL IN NJEN MLIN **26**

Uredništvo

NAJLEPŠE SLOVENSKE PRENOVLJENE HIŠE **30**

Karina Cunder Reščič

NAJ ZA TRENUTEK ODLOŽI DELO **32**

Prof. dr. Živa Deu

KAJ STORITI S STARO HIŠO? **33**

Prof. dr. Živa Deu

AVTENTIČNO IMA PREDNOST **34**

Prof. dr. Živa Deu

NOVO V SOZVOČJU S STARIM **35**

Prof. dr. Živa Deu

DOLGO ŽIVLJENJE V KAMNU **36**

Matej Tomažič v pogovoru z uredništvom

MAJERIJA - AROMA BURJE IN SONCA **38**

Laura Lozej

MLADINSKI HOTEL PLISKOVICA SKLENIL 5. FESTIVAL »POLETJE PR' SLAMČEVIH« **42**

Tjaša Komac

BAZOVICA **44**

Sara Sternad

DOBRODOŠLI V TRŽAŠKI KNJIGARNI **46**

Dr. Damir Globočnik

SOBIVANJE V VEČKULTURNEM, Z VOJNO OPUSTOŠENEM MESTU **48**

Nives Marvin

MAKUČEVE ETUDE - SLIKE, SKULPTURE, DELA NA PAPIRJU **50**

Nadja Mislej

AMEBNO RAZKOŠJE **52**

Danica Lešnjak

DOMA JE VSAK DAN LEP **56**

Dušica Kunaver

PONIKVE IN MATJAŽEVINA - MOJA RODNA VAS IN DOMAČIJA **58**

Mag. Ivan Vogrič

NEPOJASNJENO ODPADLO PREDAVANJE IVANA CANKARJA V NABREŽINI LETA 1912 **60**

Dr. Janez Mulec

SODELOVANJE Z DRŽAVAMI V RAZVOJU **62**

Dr. Rafko Dolhar

KVADRATURA KROGA **64**

Zdravnik in znanstvenik s Krasa

JOŽEF MILIČ-EMILI - UČO IZ SEŽANE

V krogu svojih bolj ali manj multikulturnih sorodnikov zaradi življenjskih razmer

Jasna Modrica Kobe

Nedavno smo se v lepem sončnem dnevu, na vrtu gostilne »Kraški hram« v Križu na Krasu, zbrali na družinskem srečanju potomci in bližnji sorodniki, žal že pokojnih Sežancev Ivanke Perharc Milič in Jožefa (Pepija) Miliča, znanih po pekarni Milič, ki je bila dolga leta v njihovi hiši na današnji Partizanski cesti.

Vilma, Jolka in Jožef - Učo

V zavedni slovenski družini Miličevih, razpeti med Sežano in Trstom, Slovenijo in Italijo, so bili trije otroci. Najstarejša **Vilma** (87), mlajša sestra **Jolka** (85) in najmlajši sin **Jožef - Učo** (80).

Vilma živi v Milanu v Italiji. Ima tri hčerke. Iz prvega zakona medicinsko biokemičarko Jasno Modrico (65), ki živi v Ljubljani, iz drugega zakona doktorico biologije Iris (60), ki živi v Zürichu (Švica), in ginekologinjo Madeleine (50), ki živi v Milanu (Italija). Vilma ima sedemletnega vnuka Gherarda in tri vnukinje: novinarico pri POP TV in italijanistko Evo (32), dramsko igralko in lutkarico v mariborskem Lutkovnem gledališču Ajo (28) ter arhitektko Costanzo (27) v Švici.

Vilmina leto in pol mlajša sestra Jolka, prevajalka, publicistka in pesnica, znana tudi kot brezkompromisna polemikarka, živi v Sežani. V Ljubljani ima hčerko pravnico Jeanne (58), v Postojni pa ima osemindvajsetletno vnukinjo učiteljico Alenko in ljubko enoletno pravnukinjo Tiso.

Najmlajši, sin Jožef - Učo, živi v Montrealu, v provinci Quebec v Kanadi. Ima štiri otroke, tri hčerke: umetnostno zgodovinarico Claire (53), bibliotekarko Anne Marie (51), matematičarko Alice (49), in sina Andrewa (44). Andrew je zdravnik, raziskovalec, njegovo znanstveno področje je molekularna biologija. Bil je član skupine znanstvenikov, ki so razvozlati človeški genom. Poročen je s kanadsko Pakistanko Alio. Ima štiriletnega sinčka Maxa.

Zagotovo ste ob prebiranju zgornjih vrstic opazili, da smo zelo »ženska« družina! Teta Jolka bi sicer dodala: »Primerna za razorožitev in za konec vseh vojn ...«, če bi se s tem strinjala zelo dinamična, inventivna in širokogledna Kraševka, donedavna slovenska ministrica za obrambo dr. Ljubica Jelušič... Me, za navrh, smo večino moških pri hiši, žive in mrtve – recimo kar naše može, očete in zete – malo manj kot zamolčale. A brez vsakega slabega namen! Le zato, da se ne bi ta zapis o Miličevih preveč razvlekel.

Na družinskem srečanju se je zbralo 25 sorodnikov, plus ljubljanska publicistka in doktorica medicine prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec, ki je ob istem času imela intervju z moškim kanadskim slavljencem, ter pe-

Vilma, Učo in Jolka, v ozadju Modrica in Eva (2011)

ščica dragih celjsko-sežanskih prijateljev še iz otroških dni. Nekaj ožjih družinskih članov je, na žalost, upravičeno in opravičeno manjkalo. Proslavljali smo osem obletic: dopolnitev 50, 60, dvakrat 65, 75, 80 in 85 let ter prvi rojstni dan male Tise. Bogato slavje! V ta namen je oblikovalka vizualnih komunikacij Jana Pečecnik Žnidarčič izdelala prikupno vabilo v obliki kroga, na katerem je upodobljeno življenjsko drevo še živečih članov družine Miličevih, dopolnjeno z reki in modrostmi, ki nas opominjajo, da nismo nesmrtni.

Častni profesor dr. Jožef Milič-Emili - Učo*

Eden od slavljencev tega dne je bil prof. dr. Jožef Milič-Emili - Učo, zdravnik fiziolog, svetovno znan strokovnjak za fiziologijo in patofiziologijo dihanja. Rodil se je 27. maja 1931 v Sežani. Učo, kot ga domači imenujemo, je končal osnovno šolo v Sežani, kjer je že njegova prva učiteljica, gospodična Turšič, pod Italijo

Peščica sorodnikov Miličevih iz Sežane, ki se nikakor nismo uspeli vsi naenkrat postaviti pred fotografa in mu pozirati. Vilma, Učo in Jolka, v ozadju Modrica in Eva (2011)

Najmlajša slavljenka Tisa (2011)

Vabilo na družinsko jubilejno srečanje potomcev in sorodnikov Ivanke Milič in Pepija Miliča – rdeče označeni so jubilaranti. – Oblikovalka je Jana Pečecnik Žnidarčič.

Tursi, (med učenci in Sežanci bolj poznana kot Turšička, avstroogrškega dokaj strogega kopita, za katero sta šiba in tepeška bili še idealna vzgojna pripomočka in sta tekmovali, katera med njima bo primadona) opazila in začela spodbujati fantovo radovednost in ustvarjalnost. Nižjo gimnazijo je po vojni končal s privatnimi izpiti v Ljubljani in šolanje v višjih razredih nadaljeval na slovenski gimnaziji v Trstu, kjer je bil njegov razrednik slovenski pesnik, pisatelj in publicist profesor Vinko Beličič. Maturiral je leta 1949. Po maturi se je odločil za študij medicine in se vpisal na medicinsko fakulteto v Milanu, kjer je že študirala sestra Vilma. Leto dni je študiral medicino tudi v Londonu. Tam je bil njegov mentor profesor Nobelov nagrajenec Archibald Vivian Hill. Diplomiral je leta 1955. Že med študijem je ugotovil, da ga najbolj zanima raziskovalno delo in želel si je svojo prihodnost usmeriti v znanstvene raziskave.

Po prvi svetovni vojni je bila Sežana pod Italijo in kot številne druge priimke so tudi priimek Milič poitalijančili v Emili. Tako so se morali Miliči predstavljati

vse do razpada Italije leta 1943. Vsa Učotova spričevala o šolanju do mature so imela priimek Milič. Ker je bil v rojstnem listu Emili in je bilo po drugi svetovni vojni v tedanji Jugoslaviji težko pridobiti potrdilo, da gre pri spričevalih in dokumentih za istega človeka, so bila vsa Učotova poznejša spričevala na Emili. Zadrego je rešil tako, da je obdržal oba priimka: Milič-Emili.

Po diplomu je bil Učo najprej sprejet v raziskovalno skupino profesorja Rodolfa Margaria na oddelku za fiziologijo univerze v Milanu (Italija), kjer je napredoval do naziva docenta. Nato je nadaljeval svoje delo na oddelku za fiziologijo univerze v Liègeu (Belgija) v raziskovalni skupini profesorja J.-M. Petita. Tam mu je bilo delo zelo všeč, a ker se je v tem obdobju poročil, je soproga Ann Harding (dekliški priimek), poročena Milič-Emili, ki je Angležinja, Londončanka, želela živeti v večjem anglofonskem mestu. Poslal je vlogo za mesto raziskovalca na prestižno univerzo Harvard v Bostonu (Massachusetts, ZDA). Ta je naključno prišla v roke recenzentu enega izmed Učovih zgodnjih člankov dr. J.

Meadu. Dobil je pozitiven odgovor in ostal v Meadovi raziskovalni skupini tri leta. Leto dni je bil vzporedno tudi inštruktor za dihanje na bostonskem glasbenem konservatoriju.

Ko je Učo precej hudo zbolel za pljučno tuberkulozo, mu zaradi bolezni oblasti niso hotele podaljšati dovoljenja za bivanje v ZDA. Zato je že razmišljal, da bi se z družino vrnil v Evropo. Pa je prej zaprosil za mesto raziskovalca na kanadski univerzi McGill v Montrealu, kjer so ga, kljub bolezni, z veseljem sprejeli in mu nudili tudi vso zdravstveno pomoč do popolnega okrevanja. Tako je ostal na tujem in postal profesor za fiziologijo in eksperimentalno medicino. Od leta 1973 do leta 1978 je bil predstojnik katedre za fiziologijo. Od leta 1978 do leta 1995 je bil direktor Meakins-Christie laboratorija na tej univerzi, največjega laboratorija na svetu za raziskave dihanja in bolezni dihal. Bil je tudi gostujoči profesor na univerzah v Parizu (Francija) in Barceloni (Španija) ter svetovalec na Royal Postgraduate Medical School in oddelku za letalstvo Imperial College of Technology v Londonu (Anglija).

Je avtor enega izmed člankov, ki je bil uvrščen med 100 najpogostejše citiranih člankov s področja kliničnih raziskav v svetu, ter se v obdobju 1965-1978 uvrstil med 1000 najpogostejše citiranih znanstvenikov vseh strok na svetu. Kar desetletje je bil tudi na seznamu nominirancev za Nobelovo nagrado.

Za svoje znanstvene dosežke je prejel številna priznanja in odlikovanja, med drugimi državno kanadsko odlikovanje (1990), medalje več italijanskih univerz: Bologna in Ferrara (1997), Pavia (1982), Brescia (1990), Padova (2001), zlato medaljo in naziv častnega predsednika grške bolnišnice za pljučne bolezni Sotiria v Atenah (2002), zlato jubilejno nagrado angleške kraljice Elizabete II. v Londonu (2002).

Je častni član številnih društev po svetu in častni doktor (doktor *Honoris Causa*) belgijske katoliške univerze v Louvainu (1987), kitajske univerze v Kunmingu (1988), francoske univerze v Montpellieru (1994), grške univerze v Atenah (1999) in slovenske Univerze v Ljubljani (1999). Od leta 1982 je dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Napisal je tri knjige in objavil okoli 400 člankov v recenziranih revijah.

Sedaj ima dr. Jožef Milič-Emili naziv častnega profesorja fiziologije in medicine na univerzi McGill v Montrealu v Kanadi, kjer živi s svojo družino. Svoje znanje je prenašal tudi na mlajše zdravnike in raziskovalce z vseh delov svetâ. Tudi iz Slovenije, iz bolnišnice Golnik in iz ljubljanskega Univerzitetnega kliničnega centra.

Učo se rad in neprestano vrača v rodno Sežano

Življenje znanstvenika je sicer polno osebnih zadoščenj, priznanj in časti, a tudi zelo naporno. Za sprostitev je Učo imel, in še ima, kar nekaj hobijev. Eden, ki traja že od njegovega četrtega leta, je zbiranje tako imenovanih svinčenih vojakov – in dodatkov, po-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
ΠΑΘΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΝΟΗΣ

"ΑΛΙΚΗ ΠΕΡΡΩΤΗ - JOSEPH MILIC EMILI"

Častna plošča nad laboratorijem za respiratorno patofiziologijo v bolnišnici Sotiria v Atenah (2009)

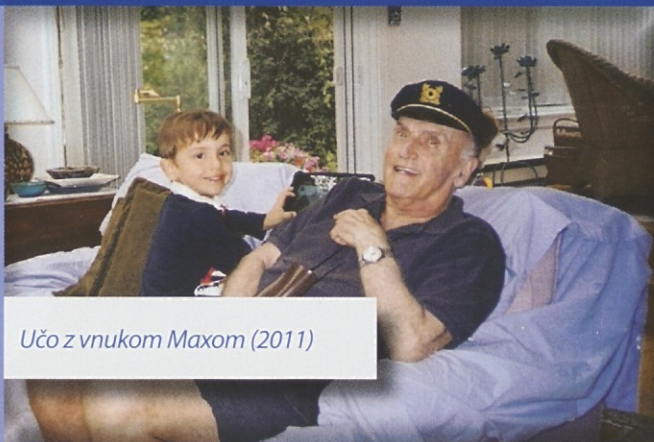
Učo Milič s svojimi medaljami za znanstvene dosežke

Učotova družina ob nekem praznovanju: žena Ann pestuje vnuka Maxa, za njo sin Andrew, hčerka Anne Marie in zadaj prvorojenka Claire, desno spredaj Učo (2007).

Hčerka Alice (1997)

Učo z vnukom Maxom (2011)

Učo (skrajno levo) in Ann (skrajno desno s prijateljema (2010)

vezanih z boji in vojnami. Te so že med drugo svetovno vojno delali iz najrazličnejših umetnih (plastičnih) materialov. Naprodaj so tudi nedodelani vojaki, ki jim Učo z velikim užitkom in veseljem pričara tudi sam s tankim čopičem najrazličnejše pisane uniforme iz najrazličnejših časov. Zdaj v ta svoj – napol pravljčni »bojni« ali kasarniški svet priteguje svojega vnuka – očitno se mu toži po vojaščini, ki je ni nikoli okusil, kaj šele odslužil. Kot vojaka si ga sorodniki sploh ne moremo predstavljati. Teta Jolka bi dodala hudomušno: Že tretji dan bi jo kam popihal in se po francosko odslovlil od vojaškega stanu,« in s tem povedala vse ...

V mlajših letih je bilo Učov hobi tudi kuhanje in pridobil je celo francosko diplomu Le Cordon Blue za slaščice ... Njegov tretji konjiček pa so rimske arheološke najdbe, za katere je imel dolga leta prijetno in verodostojno učiteljico in sogovornico, žal že pokojno arheologinjo in nadarjeno publicistko dr. Ljudmilo Plesničar Gec, prav tako Sežanko, prijateljico iz mladih let tja do njene prerane smrti. Tudi ona se je uveljavila v znanstvenem svetu z raziskovanjem antičnega obdobja in zlasti v raziskovanju antičnega mesta Emona ter njenega okolja. Zato ne pozabi nikoli stopiti tudi na njen grob, vsakič ko pride v Sežano. In gre po že ustaljenem ritualu na domači »žegen« pozdravit tudi mamo, očeta, nono, svaka in nadarjenega slikarja Ivana Varla in bratranca Rudota. Pa vse znance in Sežance, ki so pred njim in predčasno zapustili ta svet.

V vseh letih svojega znanstvenega delovanja se je Učo rad in neprestano vračal v rodno Sežano. Kljub temu, da sam pravi, kako da je njegova domovina svet, kar po eni plati tudi je, se še vedno počuti sto ... deset ... odstotnega Kraševca, kot bi rekla šegavo Jolka. Ni prišel v Sežano, da ne bi vedno poiskal tudi prijatelja Oskarja Centralovega, poznejšega dolgoletnega sežanskega urarja in muzikanta pa znanega fokselsmoharja, ki pa je na žalost veliko prezgodaj umrl.

Učo vzdržuje redne kontakte s še živečimi prijatelji in sošolci s tržaške gimnazije, z njimi slavi razne šolske obletnice, ki se jih je malodane do smrti zelo rad udeleževal tudi njihov razrednik Beličič, na moč priljubljen učitelj vsega, sicer raznomislečega razreda. Razveseli se vseh sežanskih in bližnjih sorodnikov: Raste, Leje, Anice, še vedno objokuje vsestransko razgledanega in

dinamičnega Slavka Miliča iz Kazelj, bratranca, ki sta si bila dolga leta zelo blizu in prevadrala skupaj vso Slovenijo. Razveseli se pravzaprav vsakega poznanca.

V Ferrari in včasih v Sežani se vzradosti sestrične Luciane Tufani, hčerke mamine sestre Francke. Ona se z dušo in srcem ukvarja pri naših sosedih z založništvom (www.tufani.net), ki sicer daje velika duševna zadovoljstva, ne donaša pa posebnih dobičkov, kot vsepovsod, če ne sodiš med velikane, ki večkrat s pomočjo ali s potuho države obvladujejo trg in distribucijo, drugim pa nekako krojijo usodo s precej trdimi pravili. Je tudi glavna urednica ženske revije *Leggere Donna* (Ženske pisave), piše tudi eseje in kritike, predstavitve in podobno (Na skupni fotografiji na začetku tega sestavka je, gledano z leve, četrta, med Anico Lončar, rojeno Milič, in teto Jolko).

No, Učo prihaja »jeziti« in »dražiti« svojo sestro. Ve se, katero! Jolko! Ker se ne drži nobene reg' lce in urnika, mu bo prej ko slej pokazala vrata, če se ne poboljša ... To mu je vsaj zagrozila ... V kavarni Metuljček na Partizanski cesti rad popije kavico in pokadi cigareto z upanjem, da bo naletel na kakšnega »starosežanca« in z njim sproščeno pokramljal.

Dom je prof. dr. Jožefu Miliču - Emiliju - Uču dal prve ustvarjalne pobude in notranjo trdnost in ostaja mu zvest vse življenje. Njegova želja je, da bi ga, ko bo umrl, pokopali na sežanskem pokopališču, ob mami in očetu, noni Pepini, svaku Janezu in vseh že omenjenih osebah. Bil bi, skratka, rad spet doma, med svojimi, on in tudi njegova družina, vsi tisti pač, ki bi hoteli z njim počivati v rahli zemljici njegovega rojstnega mesta Sežane, pravzaprav vasičke v primerjavi z Montrealom, kjer se vsi bolj ali manj poznajo, prej bolj kot manj, v varnem zavetju pred burjo in viharji, pet korakov od doma, v bližini kraških skal, borovcev in ptičjega petja – čisto spokojno in v blaženem ... miru.

*O svetovno znanem fiziologu prof. dr. Jožefu (Josipu) Miliču - Emiliju - Uču iz Sežane je revija Kras pisala v rubriki (NE)ZNANI SOPOTNIKI v 25. številki (avgust 1998) na 49. strani. Napisala ga je njegova sestra publicistka in prevajalka Jolka Milič.

Jasna Modrica Kobe, mag. farmacije,
specialistka medicinske biokemije – Ljubljana

Uvodno predavanje na konferenci 20. decembra 2011 v Lipici

KAMEN - MODRI MATERIAL

Borut Juvanec

Izvleček

Ustalitev pračloveka v stalno bivališče predstavlja prvi poseg človeka v oblikovanje prostora. Začne z jamo, kjer narava krije pet stranic, enega aktivno varuje človek. Arhitektura se začne, ko to stranico pozida, da varuje družino in imetje in si s tem zagotovi preživetje.

Čiščenje polja (kamen iz zemlje) veča njegovo plodnost, stranski rezultat je obilica kamna. Kamen v kupu, gomili, v času enostavno izgine. Edina možnost, da ga obdržimo skupaj, je konstrukcija. Za zid je to preklop, za premoščanje razpetin pa je najpreprostejša konstrukcija korbelling: to je stopničenje v prerezu, v tlorisu limitira h krogu, rezultat pa je neprava kupola. Če pa že imamo konstrukcijo, naj bo vsaj koristna.

Najstarejši objekti korbellinga segajo v šesto tisočletje pred našim štetjem, kamnita zatočišča, kot jih poznamo danes, pa segajo v petnajsto stoletje.

Objekti v korbellingu so prvotno namenjeni za vetju pastirjem, nastopajo pa tudi druge namembnosti: vodnjaki, grobnice, svetišča, celo za čudež in še in še... Zatočišča ležijo med Islandijo in Jemnom, od Lanzarota do Palestine: to arhitekturo imam dokumentirano s tehničnimi risbami, analizami, fotografijami, skicami.

Problem konstrukcij suhega kamna je, da jih moramo vzdrževati. Konstrukcija je sestavljena brez veziva, lepila, malte. Varovanje je možno kot fizično in kot varovanje po zakonu. Fizično je oteženo, ker je vsak objekt unikat. Varovanje po zakonu pa je težko zaradi zasebne lastnine. V Extremaduri je Parlament izglasoval dokument o zaščiti kulturne dediščine choza. Unescova pravila o varovanju kulturne dediščine bi bilo treba posodobiti in prilagoditi tudi tem objektom.

Pojavnost kamna

Pojavnost kamna v naravi je pogosta. Nastopa kot zemeljska skorja, njena oblika pa je odvisna od časa njenega strjevanja, od njenih naknadnih premikov, od staranja.

Oblika kamna in velikost sta značilnosti, ki sta odvisni od materiala, starosti, od načina nastanka in od zunanjih vplivov - predvsem zaradi temperaturnih razlik in vode. Velikost triglavske Severne stene je v primerjavi s peskom povsem neprimerljiva, pa tudi oblika stene je povsem drugačna od - na primer - proda v Savi.

Lastnosti določa narava, uporabo pa določa človek. Obstaja trd in mehek kamen: tak, ki se lomi, ki ga težko oblikujemo, ki ga lahko klešemo in celo praskamo. Uporaba je odvisna od človeka, ki s svojo pametjo uporabi za orodje take materiale, da so kamnu kos. Ampak lastnosti niso le tiste začetne; ključne so take v uporabi, v času. Narava ponuja, človek izbere.

Kamen v prostoru

Kamen v prostoru lahko stoji prosto, v sklopu ali v sklopih; nahajališče kamna je lahko zgoščeno na majhen prostor ali pa so kamni razprostrti na redko po veliki površini.

Kamen kot odvečen material in kot koristen gradnik arhitekture je lahko isti material, a različnih značilnosti, oblik in barv. Na polju ali v oljčnem gaju je kamen odveč, v arhitekturi je nepogrešljiv. Tu je trden, že oblikovan ali se ga da oblikovati, je težak in akumulator ter prevaja toploto ali mraz. Zato je v svojem elementarnem stanju bolj primeren na jugu, na severu pa potrebuje oblogo.

Tholos v grški pokrajini Magnesia pri mestu Volos ima kamnito konstrukcijo neprave kupole. Tloris je kvadraten, 4 x 4 metre; enaka je višina (September 2011).

Okroglo zatočišče pri mestu Volos v Grčiji. Še vedno je v uporabi (September 2011).

Ledenica ima povsem enako fasado kot cerkev na drugi strani renesančnega dvorca pri Budriju blizu Bologne (September 2011).

Marimondo pri Milanu: ledenica stoji v sklopu samostana.

Konstrukcija kamna

Konstrukcijo objektov v kamnu določata tako kamen sam kot uporabnik. Redki so elementi in še redkejši objekti, grajeni iz enega samega kamna. Običajneje so objekti grajeni iz sestavnih elementov, katerih najosnovnejši element je preklada, ki premošča razpetine. A kamnov, ki sami premoščajo večje razdalje, je malo in še težki so za vdelavo. Zato je človek uporabil načelo previsevanja in z vodoravnimi plastmi sestavlja tudi večje razpetine - to je korbelling. Etruščani so naredili korak naprej: kamen so oblikovali v klin in s temi elementi so sestavili obok, ki so ga Rimljani nadgradili v tridimenzionalno konstrukcijo - v kupolo. In šele umetni kamen z ojačitvami - armiran beton - lahko po mili volji oblikujemo v vseh treh dimenzijah, v školjko.

Objekti

Jami bi težko rekli objekt: kamnov, ki predstavljajo objekt sam, pa je malo. A tudi jame imajo lahko značilnosti arhitektonske konstrukcije: stebre, okna, vrata, odvod dima ... Pa tudi hiša ni edini objekt arhitekture kamna. Zahtevne kompozicije so tako kanali, akvadukti, mostovi, ceste... Vse imajo svoje značilnosti in stopnjo zahtevnosti, ki zadošča uporabi.

Kamnitih mostov v enem kosu je razmeroma malo. Rimski mostovi, nekateri s prav tankimi loki, pa še danes stojijo.

Zid

Kamniti zid je zahtevna in raznolika konstrukcija: ločuje, veže, usmerja, varuje, sortira, čisti, lovi, ponuja ali ščiti, dezinficira in krasi. Kamniti zid je varoval celo pred kugo. Obstajajo ozki zidovi kot enojni zid, dvojni in kompleksni zidovi (izjemno široki, tudi po več metrov, na primer v Istri), nizki in visoki zidovi, ravni zidovi in zidovi pod kotom. Zaključkov zidov pa je sploh množica.

Objekti s preklado

Najpreprostejše zgradbe s preklado so dolmeni: vertikalni kamni predstavljajo stene, preklada pa tvori streho.

Na Sardiniji je dolmen Sa Coveccada prava hiša, običajno pa so dolmeni dolgi do kakih dveh metrov. Uporabni postanejo šele, ko jih množimo: s tem tvorijo koridor ali hodnik.

Na Menorci stojijo ob predzgodovinskih ostankih arhitektur podzemski objekti, ki imajo na sredini steber, na katerega se naslanjajo preklade, ki jih pokrivajo kamni in zemlja s travno rušo. Stavbe iz drugega tisočletja pred štejetem še prav dobro stojijo.

Objekti v korbellingu

Nabor dejavnosti, ki jih kamnite konstrukcije omogočajo, je presenetljivo dolg in verjetno sem jih še kar nekaj pozabil:

Niša je temeljni objekt, ki varuje dobrine pred zunanjimi vplivi. Najpreprostejša je niša za malico, ki je navadno vgrajena v zid pašnika ali senožeti.

Zatočišče je lahko le zaščiten sedež v zidu ali pa je kar hišica za človeka, za dva, za več ljudi, pa tudi za živali, ki jih varuje pred soncem, mrazom ali - na primer - pred volkovi. Ta trenutek imam v svoji dokumentaciji na Fakulteti za arhitekturo nekako 25 tipov zatočišč, 5 objektov drugih namembnosti v korbellingu in to po vsej Evropi, v Sredozemlju in v severni Afriki ter v Arabiji.

Spravilo je zahtevna reč: objekt mora varovati pred svetlobo in zagotavljati čim bolj stalno temperaturo. Taki objekti so: tazota v Maroku za seno, trullo (pagliaia) za slamo v Pugliji, crot ali scele v Švici za vino.

Vodnjak in objekti, ki so vezani na vodo, so mnogoteri: zbirajo vodo, jo hranijo, čistijo, mešajo. Le nekaj jih tu omenjam: vodnjaki so lahko nad talno vodo, z zbiralniki meteorne vode, z vodopustno streho. Primeri: vodnjaki z zbiralnimi strehami v Španiji in na Krku, zadrževalni vodnjaki v Španiji, trullo v Italiji, vrtnjak na Korčuli.

Kamnita konstrukcija kot merilni instrument so vodnjaki v Egiptu, kjer so davke odmerjali po višini vode v vodnjaku, ki je odslikovala poplavna območja ob reki Nil.

Ledenica je skupno ime za vrsto dejavnosti. Prvenstveno služi za hranjenje ledu, pa tudi za hranjenje hrane in za trenutno hlajenje mleka: crot ali scele v Švi-

Pralnica v kamnu, s klasičnimi elementi (stebri, kapiteli, streha) na višini 1200 metrov v Muggiu, v kantonu Ticino v Švici.

Kamnit svinjski hlev vzdolžnega tlorisa v Extremaduri, jugozahodna Španija (2007).

ci, ghiacciaie v Italiji, nevere v Španiji, glaciere v Franciji, ledenice na Krasu.

Sušenje je mogoče le tam, kjer je mnogo sonca, pridelki pa morajo biti varni pred živalmi: girna na Malti, Mantarah v Palestini.

Peč je objekt za sušenje z ognjem; lahko je za sušenje sadja in lanu, pa za sušenje glinastih izdelkov, za izdelavo gipsa in za izdelavo apna. Najzanimivejše peči v kamnu so v Španiji, predvsem za gips, na Hvaru za apno, pa sušilnice pri nas za lan in za sadje.

Zdravje je presenetljiva dejavnost, ki jo omogočajo majhni, enoprostorni objekti na Irskem, kamor zazidajo človeka v razkurjeno 'potilnico', potem pa 'očiščenega' pošljejo v ribnik z ledeno 'črno vodo'. Kdor to preživi, je zagotovo zdrav.

Svetišče je eden izmed najstarejših objektov, ki jih poznamo. V Egiptu in v Grčiji je vrsta takih spomenikov, molilnice pa so tudi na Irskem (Gallarus Oratory), v Avstriji (Glattjochkapelle), pa v Italiji in na Hrvaškem (Šuplja gromila).

Smrt je s kamnom vezana na ponujanje in na zaščito ter označevanje. V Iranu imajo stolpe, kamor izpostavljajo trupla, da jih pojedo ptiči. Egipčanske piramide so največji spomeniki nagrobniki in grobnice obenem. Najstarejše grobnice v korbellingu segajo v šesto tisočletje pred štejetem v Jemnu.

Čudež je vezan na svetlobo in na vodo: oba elementa sta za človeštvo nujna. Sveti vodnjaki - že ime pripoveduje o posebnem pomenu - na Sardiniji izkoriščajo fizikalne pojave za 'čudež', neukim ljudem seveda. Sant'Anastasia sega v drugo tisočletje pred štejetem.

Gospodarstvo je tesno povezano s kamnom. Pridobivanje sredstev za izboljšanje ekonomije je na primer 'ash house' - hišica za pepel. Tja odlagajo pepel, v njem pa živijo kure, ki s svojimi odpadki pepel plemenitijo, da tako nastaja uspešno gnojivo (Devon, Velika Britanija).

Cebelnjak je na Malti povsem kamnit; v jami. Panji so glineni čebelnjaki, kot so jih poznali že Asirci.

Kontrola je pomembna tako za učinkovitost pastirjev, ki lahko z vrha mantarah (Palestina) nadzorujejo čredo. V Španiji je z barrace zanesljiv pogled v dolino lovcev (Katalonija). Na Korčuli so na vrtujku postavili stolp za razgled do pristanišča.

Čiščenje vode je prav pomembna reč. V Črni gori imajo zadrževalne komore, kamor se odlaga prst, čista voda pa odteka naprej. Dragoceno plodno zemljo ženske odnašajo spet nazaj na polja nad vasmi. Aktivno čiščenje pa uporabljajo v Španiji (Maestrazgo), kjer posadijo pred vhod v zbiralnik poseben grm, ki vodo dezinficira.

Varnost je lahko vezana na pregled in kontrolo, lahko pa seveda na aktivno varnost. V južni Grčiji (polotok Nani) imajo stolpe, kamor so se zatekali ljudje pred pirati; enako je v Gruziji. Na Menorci in na Siciliji so stolpi, ki so obrambnega značaja, a njihovega delovanja ne poznamo. Poseben primer so fiskbirgi na Islandiji, kjer v kamnitih objektih na vetru sušijo ribe: objekti prepuščajo veter, varujejo pa sušene ribe pred ptiči, ki bi jih sicer pojedli.

Informacije so danes najpomembnejše, a so bile take že pred tisočletji. Nuraghe je stolp, na zunaj prisekan stožec, znotraj pa ima enega ali več prostorov v korbellingu. Bistvo nuraghov je v informacijskem sistemu, ki ga je zagotavljala razvejana mreža objektov po vsej Sardiniji.

Okras je prav poseben element, čeprav ga ni treba posebej omenjati - lep je že sam zase. Tako zunanost konstrukcij kot notranji nepravi obok so imeniten dosežek arhitekture, čeprav so, na primer, Atrejevo zakladnico v korbellingu izklesali v navidezno kupolo, potem pa še okrasili s cveticami na vsakem kamnu. Ampak dekoracija je redko namen: je le rezultat dobre konstrukcije.

Objekti z obokom

Obok je polkrožni lok, sestavljen iz klinasto izoblikovanih kamnov. Je dvodimenzionalna konstrukcija. V podaljševanju tvori obok kot polkrožni lok banjasti obok, ki že določa prostor.

Obok premošča razpetino in ima ključne elemente: masivna zidova na obeh straneh, ki preprečujeta razprtje odprtine, začetek loka na obeh straneh, lok sam in sklepnik. Najpomembnejši je sklepnik, ki je praviloma večji, masivnejši in težji, saj predstavlja smiselni in vidni zaključek kompozicije. Ključni elementi so običaj-

Nekakšna grobnica, v skalo vsekano grobni prostor iz srednjega veka (Extremadura, Španija).

Kamniti stebri nosijo streho za hlev goveje živine, ki se sicer prosto pase naokrog (Španija 2007).

no dekorirani: ker so izpostavljeni, večji in pomembnejši.

Prve oboke najdemo v srednji Italiji, kjer so jih postavili Etruščani v prvem tisočletju pred štetjem.

Objekti s prostorskim obokom - kupolo

Prva moderna arhitektura na svetu je rimski Pantheon, kjer je arhitekt lok oboka preprosto zavrtel okrog vertikalne osi in tako dobil prostorsko kompozicijo.

No, tako preprosto vse skupaj vseeno ni, teoretično pa ta trditev nedvomno drži. Z eno samo izjemo: da namreč pri oboku ključnega elementa - sklepnika - v kupoli ni. Pantheon ima v temenu odprtino, saj prostorsko oblikovani kamni v krožni kompoziciji zaključne plasti povsem uspešno kljubujejo vsem gravitacijskim silam.

To najprej najdemo v grobnicah v Grčiji, tisočletje pozneje pa so to načelo uporabili tudi veliki arhitekti v Rimu in še pozneje v Firenzah.

Ampak ideja o kupoli je znana že iz grške klasi-ke: Atrejeva zakladnica je, ob množici drugih, grajena v korbellingu, a so kamni ločno klesani, da dajejo videz kupole. Grkom ne moremo zameriti, a v drugem tisočletju pred štetjem pač niso poznali ne oboka in ne kupole. Enako je z 'banjastim obokom' v egipčanskem Deir el Bahriju iz istega časa: kaže se kot pravi obok, je pa izklesan korbelling.

Umetni kamen

Umetnemu kamnu pravimo danes beton, a seveda ni današnji izum. Beton omogoča - v kombinaciji z jeklom - neverjetne konstrukcije. Pri tem beton nosi tlake, jeklo natege. Beton tudi ščiti jeklo pred vodo, pred zunanjimi vremenskimi vplivi. Tako je železobeton tudi material, ki ga ni treba vzdrževati - kot na primer jeklo, ki ga moramo kar naprej ščititi, barvati pred rjavenjem.

Graditelji kulture nuraghijev na Sardiniji so že v prvi polovici drugega tisočletja sestavljali zidove iz napol klesanih kamnov: navzven so bili elementi ravno klesani, navznoter pa so bili klinasti. Tako so dobili trden zid iz manjših kamnov, saj večjih pač ni bilo. Zid

je bil enak na obeh straneh. V sredino so nasuli gramoz, ki je obe steni utrdil. Rimljani so pozneje uporabili enak princip, a so nasutje zalili z vodo, pomešano s stolčeno kamnino. Danes bi temu rekli cement, saj je izbrana kamnina z vodo in s peskom sčasoma zatrdela. Tako je zid postal kompakten, trden, nosilen.

Danes je umetni kamen narejen enako, le da kamnino kontrolirano meljemo, pečemo in spet meljemo, potem pa enako zmešamo z vodo in z agregatom, s peskom potrebne granulacije.

Rimljani so svoj cement uporabljali le za horizontalne in za notranje elemente, saj je beton odporen le na pritisk in ne na upogib. Gradbeniki pa so uporabili preizkušeno metodo gradnje s prepletom, kjer smo vedno v dvomih: ali je tak zid lesena konstrukcija z oblogo iz gline, ali pa je to ilovnat zid, učvrščen z lesom.

Beton so torej armirali, učvrstili z betonskim železom. Tako nosi natege železo, tlake pa beton - prav kakor pri prepletu. Po kmečki logiki je tako zelje celo in je koza sita, če pa vprašate statike, je to njihov izum vrhunske znanosti.

Ključni element - streha

Ključni element vsake arhitekture je streha: tudi pri zidu ali pri škarp, pri hiši pa sploh. Medtem ko je 'streha' pri zidu lahko le kapa iz večjih kamnov, je pri velikih razponih hiše streha bolj zahtevna. Redke so strehe povsem v kamnu; taka je danes, na primer, le še hiška kot pastirsko zavetišče. Streha v kamnu je bila vedno enakega naklona kot slamnata: ena proti ena ali 45 stopinj. Ta naklon zagotavlja dober odtok dežja, istočasno pa ni treba pretiravati s preklopom, ki ima praviloma dve plasti, v spojih pa kar tri. Škalce v okolici Škofje Loke so tanke nekaj milimetrov: takega luksuza na Krasu ne najdemo. Masiven kamen, tudi za streho, je debel zagotovo nekaj centimetrov. Masa te strehe je izjemna.

Ko pa je prišla k nam latinska kritina s korci, je bilo treba naklon spremeniti: v naklonu ena proti ena bi morali korce prebijati in pribijati. Blažji naklon na planete položenih korcev mora biti sicer obtežen s kamni ali pa vdolan v malto, a dobro odvaja vodo in kljubuje burji.

Tipika in identiteta sta tako spremenjeni, a zaradi vseh prednosti (manjša masa, dosegljivost, manjša poraba lesa, manjša površina, ki se zoperstavlja burji) to sploh ne moti. Razvoj je dokazal svoj prav.

Strehe so praviloma dvokapne. Zaradi burje imajo male napušče, razen na notranji strani dvorišč, kamor veter ne seže. Izjemnih konstrukcij - kot je bil Jakopinov skedenj, ki so ga strokovne službe zmaličile do neprepoznavnosti - žal ni več! To je posebna, sedlasta konstrukcija, ki jo ščitita kamnita zidova, slama pa se upira burji dinamično. Tudi tesnjenje je bilo le po potrebi, ob vlažnem vremenu. Genialno.

Posebej zanimive so tudi strehe nad vhodi v borjač, ki pokrivajo le zid nad vhodnimi vrati.

Arhitekturne celote

Medtem ko menhir še ni arhitektura, je pil že. Naslednja je hiška, ki ima že prostor za zavetje. Hiša je bivalni objekt, ob katerem stoji še niz drugih objektov: za živali, za delo, za spravilo. Domačija je sklop bivalne hiše z drugimi objekti. Na Krasu je to zaradi vetra obrnjeno navznoter; delovno dvorišče ščiti visok kamnit zid.

Vas je sestav hiš ali posamičnih domačij zaradi skupnih interesov. Mesto je na Krasu umetna tvorba, ki jo je začel fevdalec z gradom ali z utrdbo. Kolikor je grad zadosti velik, se okrog njega naselijo podložniki, v njem pa se naselijo meščani. Če se razvije infrastruktura (kanalizacija, voda, električna), se tudi mesto razvije in razširi.

Tako posamična domačija, vas in mesto tvorijo kulturno krajino, ki je na Krasu zaradi uporabe značilnega in dosegljivega kamna skladna z okoljem.

Hiša

Hiša je objekt iz gline, lesa ali iz kamna. Na Krasu so hiše vedno kamnite, čeprav je tudi uporaba ilovnatega ometa čez suhi zid pogostna. Zaradi močnega vetra je posamičnih domačij, posebej pa posamičnih hiš malo. Največ se jih stiska v gručo po vaseh.

Najstarejša hiša je enocelična, vzdolžna, z ognjiščem na enem koncu, ki je izpahnjeno. Na tem delu je tudi dimnik, ki je masiven in visok. Masiven mora biti, da ga sonce v jutrih ne pregreje in da 'potegne' dim nav-

zgor. Na pogled je kraški dimnik zakompliciran: množica manjših odprtín, ki si sledijo pod kotom in v raznih smereh skrbijo s srkom, da deluje tudi v močni burji.

Naslednja stopnja je hišo dvignila za nadstropje in počasi se je razvilo več prostorov.

Korenita sprememba pa se je zgodila šele s pojavom borjača, zaprtega dvorišča, ki hišo z notranje strani varuje pred vetrom. Takrat dobi hiša lesene mostovže, ki so - zaradi ekstremnih klimatskih razlik - navidezna povezava z zunanjim prostorom in uporabni tudi za sušenje.

Posebna oblika hiše je vrstna hiša, ko stojijo enote druga ob drugi v nizu. To je tip mestne gradnje, a je na Krasu učinkovit.

Tako hiše kot domačije na Notranjskem, kjer je vetra manj, so velike in imajo značilna obokana pritličja. Na vsej črti med Trstom in proti Dunaju so se v osemnajstem stoletju razmahnile bogate furmanske gostilne, ki so omogočale promet z vpregami. Ob njih je cvetelo tudi ledeničarstvo, ki je dopolnjevalo izrabo kalov v nepašni sezoni in dvigovalo gospodarstvo Krasa.

Domačija

To je sklop bivalne hiše in gospodarskih poslopij z delovnim dvoriščem, ki je zaprto z vhodom.

Bivalna hiša je zaradi varovanja nekoliko bolj prožno oblikovana: borjač ji zagotavlja varnost pred burjo vsaj na notranji strani. Mostovži se odpirajo vanj in imajo bodisi zunanje bodisi notranje stopnice. Hiša je obrnjena izrazito na notranjo stran, navzven kaže gole zidove.

Borjač je zaprt z visokim zidom, ki se odpira z izrazitim vhodom. To so dvokrilna vrata, ki imajo preklado ali obok, čez katerega se pne streha. Želja vsakega lastnika je masivna kamnita preklada čez vhod, ki meri vsaj dva metra in pol. Ker je kvaliteten kamen za to težko dobiti, je večina vhodov sestavljenih iz manjših kamnov v oboku. Kadar pa si niso mogli privoščiti kamnitih vhodov, je preklada lesena in zaradi primerjave s kamnito predimenzionirana, prevelika. Element vhoda je še znamenje z zavetnikom, ki je mnogokrat izjemen poudarek prostora.

Chozo v Extremaduri stoji samostojno ali pa v ogradi, ki razmejuje pašnike (Španija 2007).

Vzorec v kamnu: ulica v Lizboni. Vzorec ureja poti, pa tudi mize lokalov na trgih tega mesta (Portugalska 2007).

Vrhunec Projekta Kras 2011 v preteklem letu 2011: razstava v avli ZRC SAZU - Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: Pogovor pred odprtjem - na levi je podpredsednik Znanstvenega sveta projekta akademik dr. Andrej Kranjc, glavni tajnik SAZU.- Fotografija: Andreja Benko.

Razstava, ki je bila v avli Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, bo v letu 2012 prenesena v Javni park Škocjanske jame kot stalna razstava - ob naravni dediščini bo to takorekoč poklon delu kraškega človeka in kamnu.- Fotografija: Andreja Benko.

Vas

Vasi so na Krasu najpogostejše nastale v križiščih cest, a vedno odmaknjene z ravnine v brežine, kjer je to le mogoče. Torej je kraška vas obcestni tip vasi. Ker pa so bile ceste nekdanje namenjene vozovom z vpregami, so ceste oziroma ulice ozke. Hiše, ki mejijo nanje, pa sili-jo na ceste ali ulice. Nimalokrat so hiše v nadstropju večje od pritličja, ki se umika vozovom. Še več: celo omet v vogalu je odstranjen, da omogoči prehod. Kamni, ki ščitijo trdnost vogalov, pa so sploh povsem običajna reč.

Cerkev stoji mnogokrat tudi zunaj vaškega jedra. Ob cerkvi je ločen zvonik. V okviru cerkve pa je še skupna kašča, ki ima klet in nadstropje.

Kolikor je mogoče, spada v ta sklop še kal, ki dopolnjuje celoto.

Mesto

Značilno mesto je na Krasu le Štanjel, ki ima značilnosti utrjenega mesta okrog hriba. Mestne ulice se vijejo vse do vrha, hiše so majhne in nimajo značilnosti kraške hiše. Zaradi skalnatega terena nimajo kleti, ki so tako v pritličju, bivalni del pa je dosegljiv po zunanjih stopnicah, ki jih senčijo pergole.

Sedanje propadanje mesta je posledica nerazvite infrastrukture, ki ne omogoča normalne poselitve in razvoja. Tudi turizem - ali pa predvsem turizem - je zaradi tega slabo razvit, čeprav obiskovalcev ne manjka.

Fabianijev vpliv je najbolj viden v vrtu na brežinah Štanjela.

Novejša mesta, tudi obmorska, so imela drugačen razvoj: predvsem tuje vplive. Pri tem je imel Kras še najmanj vpliva.

Krajina

Kraški svet veže morje z Nanosom, Notranjsko z Brdi. In matični Kras je njegova srčika. Nekdaj je bil poraščen z gozdovi, potem so ga izsekali, da je predstavljal neizmerno bogastvo pašnikov. Najprej za drobnico, potem za govedo. Na obrobjih pašnikov se je

razvila nova kultura - grajenje hišk. Danes je Kras spet zaraščen, žal divje in nekontrolirano.

V krajini so najpomembnejši elementi vrtače, v katerih so skrbni ljudje uredili njive, pa brežine, kjer raste vinska trta. Tako so latniki postali pomembna kategorija. Vinska trta ob zidovih je počasi izumrla.

Podzemski svet Krasa je posebna zgodba: narava je tam vznemirljiva, razgibana, vedno polna presenečenj.

Krajina Krasa, ne le matičnega, ampak vsega kraškega svetâ, predstavlja po Mercatorju - od Videmske ravnine, prek osrednjega Krasa, Dalmacije, dela Bosne in Albanije vse do Grčije - neizmerno bogastvo narave in človeka. Nikjer drugje v Sloveniji ni narava tako kruta, ostra in neizprosna, a tako lepa in poetična, kot je na Krasu. Lepa in poetična do človeka, ki si je znal s svojim delom, z vztrajnostjo, z bistrostjo in z visoko kulturo do okolja izboriti svoj prostor in preživetje.

Malih pastirčkov, ki so prezebali v mrzlih jutrih in si greli premražene roke ob ognju v hiškah ter pekli krompirček, da so potešili lakoto, ni več... Danes so Kraševci bogatejši, nekoliko tudi ekonomsko, a predvsem kulturno. Bogatejši so zlasti tisti, ki vedo, kaj predstavlja Kras; ki se zavedajo, kako trd je kamen, ki ga poznajo in cenijo. Arhitektura pri tem ni najpomembnejša, je pa najbolj vidna!

Viri:

Acovitsioti, H. A.; 1996: De Neiges en Glaces.- Brignoles
Juvanec, B.; 2005: Kamen na kamen.- i2 in Univerza, Ljubljana
Juvanec, B.; 2009: Arhitektura Slovenije 1, Alpe.- i2 in Univerza, Ljubljana
Kajzelj, M.; 2010: Bovško od doline do planine.- Debora, Ljubljana
Kranjc, A., ur.; 1997: KRAS, Slovene Classical Karst.- ZRC SAZU, UNESCO, Ljubljana
Renčelj, S.; Lah, L.; 2008: Kraška hiša in arhitektura Krasa.- Libris, Koper
Zupančič, D.; 2003: Sardinija; arhitektura kamna.- Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana

Dr. Borut Juvanec, univ. dipl. inž. arhitekture - redni profesor na Fakulteti za arhitekturo, Univerza v Ljubljani

Uporaba naravnih virov

VODNJAKI NA KRASU¹

Eda Belingar

Predvsem v krajih, kjer je bilo pomanjkanje površinskih vodâ, so ljudje poskušali z vso skrbjo zadržati in ohraniti deževnico, edino vodo, ki je sama prišla k hiši in ki jim je omogočala preživetje. V preteklosti so tako izkoristili vsako priložnost, ki jo je nudila narava. Sprva je bila oskrba z vodo urejena zelo primitivno. Domačini so poznali kraje, kjer se prepletata apnenec in fliš ali ilovica. Tam si le malo pokopal v zemljo in prav kmalu se je v kotanjici nabrala voda.

Znanje, ki so ga osvojili pri oskrbovanju *kalov*, nekakšnih večjih luž z vodo, so izkoristili tudi pri gradnji vodnjakov. Najprej so postrgali vrhno plast zemlje do skalne osnove, dno pa potem izravnali z gruščem ali z navadno zemljo. Predvsem tam, kjer ilovice ni bilo v izobilju. Šele nato je prišla na vrsto ilovica, ki so jo po polaganju dobro steptali ali zbili, tako da je nastala čvrsta podlaga, skleda, ki ni prepuščala vode.

V nekaterih vaseh na Krasu so poznali manjšo odprto plitvejšo jamo s pozidanim notranjim obodom, ki so ji rekli *uosounik*, druge kar *štirnc*a ali *luža*.

Skopo: Lokva. Voda se vanjo steka z bližnjega travnika Ograjca... Ob robu lokve sta bila postavljena dva obdelana kamna, kjer so ženske včasih tudi prale. Pozneje, ko je vas dobila dva občinska vodnjaka, so se v Lokvi kopali otroci.- Fotografija: Eda Belingar, 2012

Vrhovlje pri Sežani: Vaška štirna. Plato, na katerem je oklep vodnjaka, je obzidan s kamnitim zidom. 17.5.2011

Vrhovlje pri Sežani: Vaška štirna. Plato, na katerem je oklep vodnjaka, je obzidan s kamnitim zidom. 17.5.2011

Nekatere vasi so iz lokalnega kamna zidale *lokvo*, globlji odprt zbiralnik večjega okroglega premera, ki je služil večjemu številu vaščanov. Po notranjem obodu so speljali večje kamnite skrle, ki so služile kot stopnice za dostop do vode, ko se je gladina vode v zbiralniku znižala.

Čistejšo vodo, pa tudi njene manjše izgube so omogočali zaprti zbiralniki - vodnjaki. Vodnjak sestavlja podzemni del, v tla vkopan zaprt vodni zbiralnik - cisterna, ter nadzemni del - oklep ali *šapa*. Domačini tako vodnjak sam kot tudi podzemni zbiralnik imenujejo *štirna*.

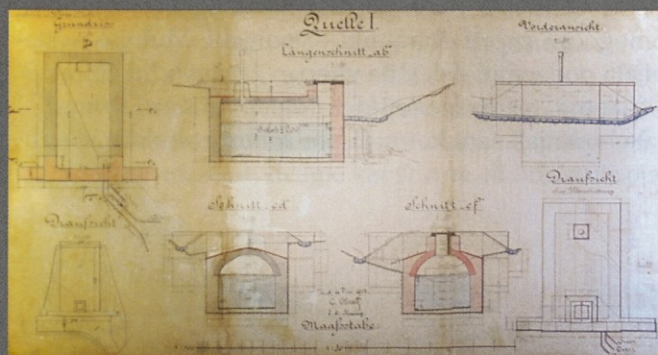
Štirna Orlovih v Kobjeglavi z zidanim oklepom pobira vodo s streh gospodarskih poslopij. Fotografija: Eda Belingar, 2006.

Vodnjak na domačiji Gorjansko s hišno številko 5: Zunanje stene oklepa so izklesane v hruškast profil. Na najvidnejšem delu zunanje oklepne stene je plitvo reliefno izklesani ornament z monogram IHS, letnico 1883 in imenom lastnika. - (Fotarhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, 1983.

Vodnjak v Danah pri Divači na dan po dokončanju prenovitvenih del 8. septembra 2006. Ob oklepu sloni Dora Krnelova s Kraja, ki je predstavila svoj vsakdan v časih, ko je hodila iskat vodo v štirno. - Fotografija: Igor Maher, 2006.

»Predelan načrt« za občinski vodnjak v vasi Dane pri Divači. Z rdečo so označene spremembe, ki jih je bilo treba narediti ob napeljavi vodovoda. Z rdečo je zarisan tudi predviden betonski obok cisterne, ki pa ni bil narejen. (SI PAK 633, š. 472).

Situacijska skica vodovoda v Danah. Izdelal jo je Carel Oberst v februarju leta 1905 v Trstu. (SI PAK 633, š. 472.)

Vodnjake, zgrajene pred zadnjo vojno, so si privoščile le bogatejše domačije. Kopali so vedno zraven hiše ob robu dvorišča, da je bila pot vode s strehe do vodnjaka kratka, pa tudi vodnjak tam ni bil v napoto. Po vojni so si delo olajšali z miniranjem in razstreljevanjem, pri čemer so morali paziti, da ne pride do poškodb, saj se je za vodnjak vedno kopalo zraven hiše.

Cisternam, izkopanim pred prvo svetovno vojno, so pozidali notranjost s plastjo čim bolj pravilno oblikovanih kamnitih blokov, ki ji navzven sledi kakega pol metra debela plast ilovice, tej pa še plast drobnega kamenja, pomešanega z ilovico, *ilom* v homogeno maso, ki se stika z okoliškim terenom. Dno cisterne je bilo vklesano v živo skalo. V sredini je bilo nekoliko poglabljeno, tako da se je tja stekala umazanija. Ilovico so dobili v bližini vasi. Globina vodnjakov je bila različna, pri čemer je bil merilo zanjo sam teren, saj je bilo kopanje v trdo skalno osnovo prava muka. Cisterne so imele kvadraten ali okrogel tloris. Vrh podzemne cisterne je pri prvih banjasto obokan, pri drugih pa kupolasto zaključen. Če je obok segal čez nivo terena, so višinsko razliko izravnali s podestom, drugje z eno ali z dvema vrstama krožnih stopnic, na katere so postavili kamniti oklep vodnjaka, *šap*. Nekatere vodnjake na podestih, predvsem tiste, kjer je bil podest višji, so na koncu obzidali z zidom ter uredili dostop po stopnicah.

Tupelče št. 4: Petrovi imajo vodnjak v klenici.
Fotografija: Eda Belingar, 2011

Vodne zbiralnike so prvotno prekrili kar s kakimi deskami, da ni kdo padel vanje. Ponekod so odprtino zavarovali s kovinsko rešetko. Oklep vodnjakov je bil sprva zidan in okroglega tlorisa, vrh pa sklenjen s kamnitim obročem. Tak je tudi najstarejši znani, iz leta 1696 datirani oklep vodnjaka na kmečkem dvorišču v Slapu pri Vipavi.

Imenitnejši in novejšega datuma so kamniti oklepi iz obdelanih klesanih kamnov.

Že imeti vodnjak na domačiji je bil pravi prestiž, v hiši pa so si ga privoščili res le zelo redki.

Gradnja skupnih občinskih, *komünskih* vodnjakov konec 19. in v začetku 20. stoletja, katerih voda je služila potrebam vse vasi, je potekala ob finančni in strokovni podpori na osnovi nekakšnih javnih razpisov takratne avstroogrške vlade prek organov na ravni države, Cesarsko-kraljevega namestništva v Trstu oziroma političnega okraja s svojim uradom Cesarsko-kraljevim okrajnim glavarstvom v Sežani kot tudi dežele. Pred gradnjo so natančno proučili prostor, namenjen gradnji vodnjaka ter izdelali potrebne načrte. Veliko pozornost so namenili higienski neoporečnosti vode, saj so ljudje na Krasu množično zbolevali zaradi uživanja umazane vode. Vodnjak so morali graditi umaknjeno od napajališč za živino. Zagotoviti so morali zadosten lov vode s streh bližnjih hiš, ki niso smele biti slamnate.

Vodo so lahko dvigovali le s sesalko, z ročno črpalko, ki jo je bilo treba pozimi zavarovati s slamo ali s podobnim, da voda v njej ni zmrznila. Ker pa se je kljub temu to pogosto zgodilo, so vaščani tak način dvigovanja vode iz vodnjakov postopoma opustili.

Skupni občinski vodnjaki so potrebam po vodi služili še po drugi svetovni vojni; vse dotlej, dokler si ljudje niso zgradili lastnih vodnjakov, praviloma z zidanim ali betonskim oklepom kvadratnega tlorisa in enostavne izvedbe, ponekod pa vse do zgraditve vodovoda. Kljub temu pa vodovodno vodo rabijo le poredko, saj velja tista iz štirne za boljšo, pa tudi sicer ravna jo z vodo še vedno zelo skrbno.

Opombi

¹ Referat s tem naslovom je Eda Belingar predstavila tudi na mednarodni konferenci »Projekt KRAS 2011« 20. decembra 2011 v hotelu Maestoso v Kobilarni Lipica.

² Makarovič, Slovenska ljudska, str. 114.

Eda Belingar, univ. dipl. etnologinja in prof. sociologije –
konservatorska svetovalka, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Območna enota Nova Gorica

Tri oslice, ki bi jih lahko opisali kot pripadnice istrske pasme.

DOLGOUHCI NA KRAŠKIH GMAJNAH

Stane Sušnik*

V eni izmed kraških vasi blizu Komna rediva z ženo čredo različnih pasem oslov. Te ljubeznive in skrivnostne živali so naju tako očarale, da svoje znanje o njih dopolnjujeva z izkušnjami, ki se množijo iz dneva v dan.

Naš odnos do oslov

Osli spadajo med tiste domače živali, ki jih je najbolj prizadel razvoj kmetijstva in napredek industrijske revolucije. V razvitem svetu ni več nekdanje potrebe po oslih kot vlečnih in tovornih živalih, vojska jih ne potrebuje več za prenašanje tovorov, isto velja za mule, njihovo meso ni tako okusno, da bi kjerkoli predstavljalo pomemben delež v prehrani.

Po zadnjih dosegljivih podatkih (FAO 2006) naj bi bilo na svetu okoli 41 milijonov oslov. Od tega jih je v Evropi komaj dobrega pol milijona. Dežela z največ osli je Kitajska, sledijo pa ji različne države z velikim deležem revnega prebivalstva. Imeti osla kot pomočnika pri kmetovanju je v Evropi znak revščine, zato jih danes gojijo predvsem ljubitelji, bodisi zaradi otrok ali različnih dejavnosti, povezanih s temi živalmi. Na naši celini je največ oslov v Bolgariji, sledijo pa ji sredozemske dežele (Španija, Albanija, Francija, Italija).

Ni znano, koliko oslov je v Sloveniji. Registriranih je okoli 800, neregistriranih verjetno vsaj še enkrat toliko. Registracija je sicer v Evropski uniji za kopitarje predpisana, vendar jo skoraj nikjer ne izvajajo dosledno. Rejci kopitarjev bi morali v letu, ko se mladič rodi,

le-tega označiti z mikročipom in vpisati njegove podatke v poseben, t.i. ID dokument.

Zaradi omalovažujočega odnosa do oslov ne preseneča dejstvo, da doslej ni bilo opravljene nobene raziskave o oslih, o njih v Sloveniji ni nihče napisal ne diplome, ne magisterija, kaj šele doktorata. O konjih, njihovih bližnjih sorodnikih, obstajajo cele študije, združenja, pri Veterinarski fakulteti v Ljubljani deluje celo Inštitut za zdravstveno varstvo kopitarjev (usmerjen pretežno na delo s konji).

Odnos do oslov je, četudi je to nekoliko težko priznati, povezan z našim mnenjem o njih: osel je ena najbolj pogostih zmerljivk že v otroštvu, označuje neumnega človeka. V resnici pa naše mnenje o oslih temelji na predsodkih. Ljudje imamo radi živali, ki nas ubogajo, ki se nam podreajo, ki jih lahko vodimo, treniramo. Osel pa ni žival, ki bi se nam bila pripravljena podrediti vselej, v vsakršnih okoliščinah. Kadar ni prepričana, da je tisto, v kar jo silimo, za njo varno ali prijetno, se upre. Takrat pravimo, da je osel trmast. V resnici pa samo skrbi za svojo varnost, za svojo dobrobit.

Kdor ima čas, voljo in potrpljenje, bo spoznal, da so osli bistre, prijazne in zveste živali. Enako prepri-

čanje imamo o konjih, ki jih imamo raje zaradi njihove elegantne zunanje podobe, zaradi njihove ubogljivosti in zvestobe. Osli pa so ohranili večji delež svoje »divje« narave, bližje so svojim prednikom iz afriških savan – ker jih pač ljudje v zgodovini niso tako selekcionirali in pri njih iskali želene lastnosti – zato niso tako vodljivi in so manj primerni za privajanje različnih veščin.

Ljudje osle cenijo, ker je njihovim potrebam pri reji razmeroma lahko zadostiti, ker so odporni proti boleznim in imajo veliko življenjske moči. So harmoničnega značaja, vztrajni, potrpežljivi in odporni. Prav zaradi teh odlik pogosto ravnaajo z njimi slabo in jih mučijo. Kadar neprimeren odnos traja dolgo, osli postanejo uporni, trmasti in lahko celo grizejo. Takšni lahko tudi ostanejo, če zamenjajo lastnika, čeprav novi lastnik z njimi ravna lepo.

*Stane Sušnik

Novinar-urednik v izobraževalnem programu Televizije Slovenije, sicer pa tudi pomočnik odgovorne urednice revije Rože&vrt. Objavlja prispevke v tej reviji, v Adria Airways magazine, občasno v prilogah raznih dnevnih časopisov. Na TVS pripravlja serije dokumentarnih filmov o hortikulturi, življenjskih okoljih, varstvu narave in o posebnih projektih, kot je bil Pepin kraški vrt, ipd.

Oslica Zofi naju je lani poleti razveselila z osličkom Rudijem. Tako se je trop dalmatinskih oslov povečal na pet članov. Rudi je na tej sliki star tri dni, zato je očitna neskladnost med trupom in dolgimi nogami, ki je značilna za mladiče kopitarjev.

Pogosto slišim, da osel lahko dolgo zdrži brez vode, pa tudi brez hrane, in da lahko prenaša težke to-vore. V resnici lahko zdrži brez vode tri dni, v skrajni stiski bo jedel vsakršno zelenje, sveže ali suho. Če pa ima na voljo pašo in svežo vodo, bo hvaležen za to. Na paši bo najprej izbiral rastline, ki so mu okusnejše. Raz-veselili ga bomo s tem, da mu bomo omogočili lizati sol (v obliki solnega kamna).

Gmajne za osle

Kraško podnebje in kraške gmajne so, po naji-nih izkušnjah, zelo primerne za osle. Stotine hektarov nekošenih in nepašenih travnikov oz. pašnikov čaka, da znova oživijo. Pravijo, da se je paša končala nekje v 70. letih prejšnjega stoletja, ko so mladi odšli v službe, ko se kmetom računi s prirejo mesa ali mleka niso več izšli, ko so pozneje svoje prispevale še italijanske pokojnine. Takrat so se gmajne začele zaraščati.

Pri tem pa je sestava travinja marsikje skoraj idealna, saj prevladujejo trave in nekatere širokolistne zeli, ki gredo drobni, pa tudi kopitarjem zelo v slast. Tisto, kar ločuje kraške gmajne od pašnikov drugje po Sloveniji, pa je dejstvo, da gmajne prekrivajo zelo po-rozna zemljišča, s katerih voda nadvse hitro odteka. Razumljivo, saj to je Kras. Prednost je torej v tem, da se travinje po padavinah osuši precej hitreje kot tam, kjer je sestava tal takšna, da prst ohranja vlažnost dalj časa. Sestava tal, poleg podnebja, pa odločilno vpliva na vegetacijo, ki prekriva ta tla. Na suhih, odcednih tleh je vegetacija vselej najbolj pestra, sestavlja jo večje število različnih rastlinskih vrst kot tam, kjer vlaga dlje zastaja v tleh.

Gmajne so poleg pestre vegetacije oslom ljube tudi zaradi številnih grmov, ki se razraščajo. Sem spa-dajo poleg grmastih vrst tudi iz panjev izrasla debela drevesnih vrst. Tako na Krasu najpogosteje najdemo mali jesen, lesko, črni gaber, rumeni dren, ruj, rešeljiko, idr. Po najinih izkušnjah osli ljubijo listje in vršičke ma-lega jesena in leske, pa tudi črni gaber jim tekne.

Velike skupne grmov so na gmajnah dobrodo-šle ne le kot prehransko dopolnilo, temveč so tudi vir sence, ki je v vročih poletnih mesecih nadvse zaželena. Osli, ki na pašniku nimajo polodprte lope, v katero bi se umaknili ob močnem dežju ali sneženju, pa tudi pred vetrom jim prija zaščita, si poiščejo skupino grmov, ki sestavljajo nekakšno streho iz listja, in stojijo pod to »streho«, kadar jim nebo ni naklonjeno. Pogosto si tak prostor izberejo tudi za prenočišče.

Padavine so na Krasu razporejene drugače kot v večini drugih območij pri nas. Največ jih je jeseni in po-mladi; poletja so vroča in suha, tudi zime so milejše in sneg je prava redkost. Vse to je oslom pisano na kožuh!

Dolgi uhlji, prijazne temne oči in mehak gobček... Zakaj sva torej izbrala osle za družbo na Krasu?

Zavedava se, da je poldrugo leto druženja z osli na Krasu le kratko obdobje, v katerem ni mogoče dobiti dovolj izkušenj za brezskrbno rejo. Najine živali so na prostem v vseh letnih časih, zavetje najdejo v polodpr-

tih sestavljivih lopah, ki jih izdelava sovaščan Stanko Švara. Lope premikamo skupaj s tropi oslov.

Veliko koristnih nasvetov dobiva od kmetijskih svetovalcev (Tomaža Volčiča iz Komna in Ide Štoka iz Krajne vasi), prav tako dragocene pa so vsakodnevne izkušnje med obiski živali na pašnikih. Veva, da samo z osli ne moremo ustaviti zaraščanja gmajn. Brez žage in rončelice ne gre; tudi kože so dobrodošle kot izvidnica v gosti podrašč. S pravočasnim premikanjem oslovskih tropov po pašnikih pa lahko vsaj omilimo položaj. Kupi oslovskih iztrebkov bogatijo prst, kar je vsekakor dobrodošlo.

Zakaj sva torej izbrala osle za družbo na Krasu? Kadar mi zastavijo to vprašanje, se moram vselej brzdati, da ne odgovorim z vprašanjem: zakaj pa imajo mnogi ljudje konje? Kakšno »korist« pa imajo od konjev? Zakaj je naklonjenost oslom nekaj tako nevsakdanjega, da jo moram pojasnjevati vsakomur? Ljubiteljem konjev tega gotovo ni treba razlagati.

Osli so v najinih očeh inteligentne živali, ki si vzamejo veliko časa, vsaj nekaj mesecev, da te sprejmejo kot tovariša (namenoma ne uporabljam izraza »lastnika«, saj je govoriti o tem, da je človek lastnik živali, zame etično nesprejemljivo). Sva skrbnika oslov, imava jih rada, spoštujeva jih in hvaležna sva jim za naklonjenost, ki nama jo izkazujejo.

Najin odnos z njimi gradiva vsakodnevno, z dotikanjem, s pogovorom, bolje rečeno, šepetanjem (neverjetno, kako prisluhnejo, če jim šepetaš v uho, kar koli!), dobrikanjem s posladki (suh kruh, jabolka, šop suhe lucerne, bala sena, kadar oceniva, da je paša preskromna idr.). Kmalu jih lahko božava, čohava, obirava jim sitne muhe, drgneva uhlje, božava noge, dvigujeva noge (da se privadijo dviganju nog, kar je potrebno pri obrezovanju kopit). Mladiči, naj si bodo osličke ali oslički, se hitro navežejo na naju in tako vsak dan doživljava, kako se stiskajo ob naju, kako stopicljajo za nama po pašniku.

Ob tem ne pozabljava, da so vsi osli, ki se niso rodili na najinih pašnikih, prišli od drugod, iz drugih

čred, drugih hlevov, od drugih skrbnikov. Nihče jim ni pojasnil, zakaj so jih nekoč strpali v kombi ali prikolico in jih odpeljali nekam v stran, proč od črede, katere del so dotlej bili, proč od mame ali drugih sorodnikov. Nenadoma so se znašli nekje, kjer niso poznali ne skrbnika, ne drugih oslov v čredi, še manj pa pašnikov, na katere so jih pripeljali. Zato je razumljivo, da naju ne morejo vzeti za svoja kar prvi dan, prvi teden, niti ne prvi mesec.

Rjavi, črni, sivi in beli

To nama je postalo še bolj jasno, ko sva konec marca lani pripeljala štiri osle iz istega vira. Z njimi sva šele po dobrih štirih mesecih razvila takšen odnos, da lahko rečeva, da smo se zbližali, da nama zaupajo, da se jih smeva dotikati in da pokažejo, kako so veseli najinega prihoda. Osli so bili ob prihodu v zelo slabem stanju, saj so celo zimo prebili v hlevu skupaj z več desetimi drugimi osli, pašnike je namreč prekrival sneg. Novo, njim naklonjeno okolje, bogata paša, dodatki k prehrani (minerali, vitamini, ječmen) in veliko ljubezni so prispevali k temu, da so zdaj vsi štirje videti izvrstno. Pravi lepote so, krzno se jim sveti, kopita so obrezana, zimske dlake so se znebili, pogled se jim je razvedril. Stara oslica Lina je poleti žrebila čudovito, nežno in ljubko rjavo osličko Carmen.

Najino rejo oslov sva začela z albinom Donom, ki je popolnoma bele barve, z modrimi očmi in svetlimi kopiti. Don se je rodil navadni sivi oslici in prav takšnemu oslu v Senožčah, dvema povprečnima dalmatinskima oslom. Presenetljivo dejstvo ni le to, da siva oslica žrebi belega osla, ne - skoraj neverjetno je dejstvo, da je to že drugi mladiček iste oslice, ki ima popolnoma bel kožuh! Strokovnjaki vedo povedati, da je pogoj za spočetje belega osla ustrezna kombinacija genov obeh staršev, ne le enega. Don ima zdaj dve leti in je sestavni del majhnega tropa oslov, ki so vsi dalmatinčki. To so torej tisti osli manjše postave, ki jih najpogosteje srečamo tako na naših kmetijah kot med poletnimi potovanji

Poleti, v vročih dneh, bo odrasel osel popil tudi do 20 litrov vode dnevno. Na splošno velja, da je poraba vode odvisna od velikosti živali, od zunanje temperature in od tega, ali se pase na svežem travniku ali pa jo krmimo samo s senom.

Osli so izrazito čredne živali. Najraje se pasejo tako, da so blizu, drug ob drugem. Tudi žejo si gasijo tako, da se zvrstijo ob koritu z vodo zaporedoma; celo izločajo pogosto v zelo kratkem časovnem razmaku.

ob jadranski obali. Štirje (že skoraj) odrasli dalmatinski osli so bili najin prvi trop in verjetno bodo ostali edini predstavniki te pasme. Oslice, ki sva jih kupila pozneje, so večje postave. En trop so lepe predstavnice istrske pasme, medtem ko je najprej omenjena četverica nekašna mešanica oslov večje postave, a nedefinirane pasme, med njimi so potomci plemenskega črnega osla visoke rasti, po poreklu s Sicilije.

Pasem, kolikor jih hočeš

Razlikovanje po pasmah je nekaj, kar je na našem koncu Balkana skoraj nemogoče. Hrvati sicer imajo registrirane in standardizirane tri pasme: primorsko-dinarski osel (temu bi lahko rekli dalmatinski osel), istrski osel (večje postave, črne ali rjave dlake, z belim gobcem) in severno-jadranski osel (zelo podoben istrskemu, le malce nižji).

S pasmami oslov je pravzaprav težko. Največ jih imajo opredeljenih v sredozemskih deželah: Francija ima standardiziranih devet pasem, prav toliko tudi Italijani, Španci navajajo šest svojih, v ostalih deželah pa imajo priznано eno ali dve pasmi. Ko sem pregledoval opise in fotografije teh pasem, bi po mojem mnenju lahko marsikatero izmed pasem združili s pasmo drugega naziva, v drugi deželi. Skratka, za sredozemski bazen so značilni bodisi visoki, črni ali temno rjavi osli, ki merijo v vihru med 120 do 150 cm, bodisi majhni, sivčki, kakršni so hrvaški dalmatinčki oz. primorsko-dinarski osli. Vmes je nekaj posebnosti, kot so beli osli z otoka Asinara (ob Sardiniji), dolgodlaki osli poitou z juga Francije, in še kakšni, vendar so zastopani v številkah, ki so manjše od tisoč živali.

O izvoru

Osli, ki danes živijo v Evropi, so po izvoru iz Afrike. Tudi v Aziji poznajo vrste divjih oslov, ki so od nekdaj živeli tam.

*Osle paseva razdeljene v več tropov. Selitev na nov pašnik je vselej nepredvidljiv dogodek. Vsekakor mora eden od nas, vodnikov, voditi oslico ali osla, ki v tropu predstavlja vodjo. Ostali člani tropa sledijo, več ali manj...
Tako smo dalmatinske osle selili na silvestrsko jutro.*

Osli spadajo med lihoprste kopitarje. So predstavniki družine *Equidae*, v njej pa je rod konjev (*Equus*), ki ima pet pod-rodov, med njimi domači konj (*Equus caballus*), konj Przewalskega (*E. przewalski*), divji osel (*E. hemionus*), osel (*E. asinus*), zebra (*E. burchelli*) in Grevyjeva zebra (*E. grevyi*).

Predniki domačega osla (*E. asinus*) so torej afriški divji osli. Te ločimo na tri podvrste: severnoafriški divji osel (*E. a. atlanticus*), nubijski divji osel (*E. a. africanus*), somalijski divji osel (*E. a. somalicus*). Prva podvrsta je izumrla že v času Rimljanov. Tako nubijski kot somalijski osel sta tako redka, da jima grozi izumrtje.

Ne smemo pozabiti tudi na mule in mezge. Mule so potomci kobile in osla, medtem ko so mezgi potomci žrebca in oslice. Načeloma za obe vrsti velja, da so živali neplodne, torej je naraščaj zelo redka izjema.

Delček zgodovine

Udomačevanje oslov se je pričelo 7.000 do 6.000 let pred n. št. tam, kjer je danes Libija in del severne Afrike. V starem Egiptu je bil osel dolgo najpomembnejša žival in gojili so jih v tisočih. V dolini Nila so jih udomačili že 4.000 pr. n. št. Pozneje se je odnos do oslov povsem spremenil: divji osel naj bi bil utelešenje boga Seta, ki ni bil le varuh kraljev, temveč tudi bog zla, puščave in neviht. Ta negativna podoba je vplivala na odnos do oslov. V Mezopotamiji so osle uporabljali kot vlečne in tovarne živali.

V Evropo naj bi osli prišli okoli 2.000 let pred n. št., verjetno s pomočjo Etruščanov. Najprej so jih pripeljali v Španijo in Italijo prek Maroka. Rimljani so osle razširili po ostalih delih Evrope, med svojimi vojnimi pohodi, vse do Madžarske, Nemčije in Velike Britanije. V mnogih območjih so po propadu rimskega cesarstva osli izginili. Obdržali pa so se v Sredozemlju, kjer so postali neločljiv del kmetovanja pri pridelovanju oljk in grozdja.

Polsestri iz tropa istrskih oslic se razlikujeta po barvi kože, saj sta imeli različna očeta.

Bojim se, da bo njegovo ime
izginilo iz besedišča Sežančanov

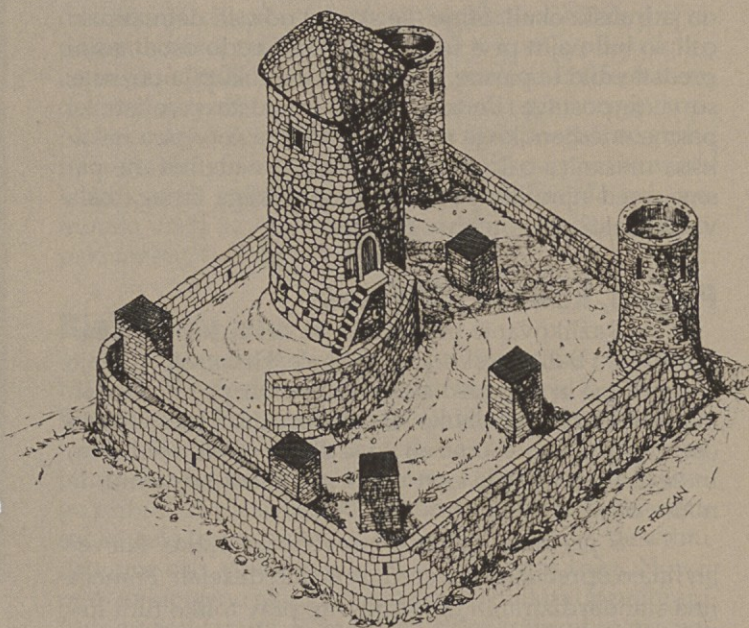
SEŽANSKI STARI GRAD

Pavel Skrinjar

Sežanski Stari grad je poslopje, ki je nekaj posebnega. Posebnega zato, ker je dejansko izmed vseh gradov v Sežani pravzaprav najmlajše. Stara listina, ki so jo našli v 15. stoletju, navaja, da je opatija v Rožacu dobila razna posestva in vasi na Krasu, namreč Sežano, Žirje, Merče, Dane in Šmarje pod sežanskim gradom... Čeprav vsebuje listina nekaj neresničnih trditev, vendarle omenja utrdbo na hribu Tabor nad Sežano, ki jo imenuje »Sežanski grad«. To je torej prvi in najstarejši »sežanski grad«.

»Stari grad« pa so stari Sežančani imenovali prvo bivališče grofa Petača. Ta stari grad je bila stavba, ki jo je dal grof zgraditi verjetno konec 17. stoletja. Grof Petač se je v Sežano preselil potem, ko je zapustil svoj grad v Završju oziroma v Podgradu nad Vremsko dolino, ki so mu ga uporni kmetje leta 1713 tako poškodovali, da je bilo bivanje v njem nemogoče. Poslopje »Stari grad« je postal Petačev novi dom, zgrajen pa je bil tako, da je v bistvu objemal sežansko cerkev. Tam je bilo tudi sodišče in ob poti je bil poštni urad. Za tiste čase je bila to primerna zgradba, vendar je številni promet ob napajališču Fontalon na sedanjem Trgu 28. avgusta povzročal toliko hrupa, da se je Petač odločil postaviti novo, zlasti pa uglednejšo zgradbo na primernejšem kraju.

Ta nova zgradba ali »Novi grad«, kakor so jo začeli imenovati tedanji prebivalci Sežane, je tudi zrastle ob cesti, ki pelje od Ljubljane proti Trstu, vendar je od stare stavbe oddaljena, saj je bila postavljena na robu tedanje Sežane v smeri proti Trstu. Ker tedaj tam ni bilo hiš, je imel lastnik veliko možnosti za zgraditev večjega objekta in predvsem je bilo tu več miru. Tako je nastala sedanja zgradba »starega gradu« z lepim parkom in z uporabnim vrtom. Ljudje so temu novemu domovanju nadel kar staro ime »Stari grad«. Kompleks je zavzemal ozemlje med sedanjo Srebrničovo ulico, Kosovelovo ulico (pravili smo ji »črna pot«), Stjenkovo ulico in Partizansko cesto. Seveda je Petačeva posest poleg drugih površin segala tudi čez Partizansko cesto proti Taboru. Omenjena površina je bila obzidana z visokim zidom. Na delu, ki je mejil na cesto, so rasle

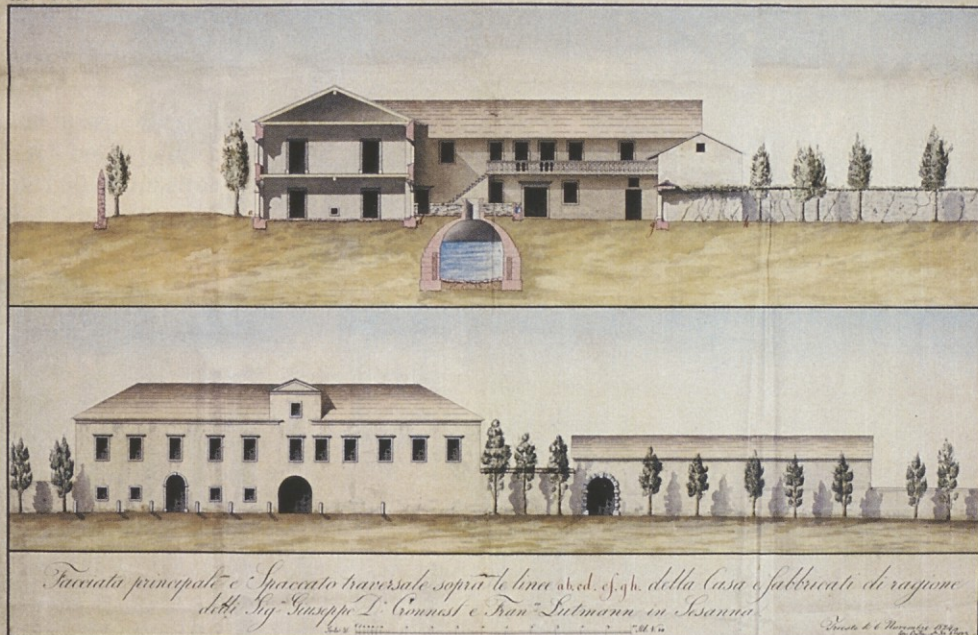

Poskus rekonstrukcije utrdbe na Taboru, kot sta jo upodobila Luigi Foscan in Erwin Vecchiet (Le castellanie del mare e dell'altopiano triestino, 2001.)

Petačev prvotni grb na kamniti šapi vodnjaka v parku. Grb naj bi ponazarjal peto s sedmimi žebli ali sedem srebrnikov.

TAV. IV. A.V.

Zgoraj pogled na gospodarski del dvorca Starega gradu, postavljen pravokotno na cesto skozi Sežano proti Trstu na levi, ter zid parkovno urejenega vrta in umestitev štirne na dvorišču.
Spodaj pogled na pročelje dvorca Stari grad s tremi vhodi ob cesti skozi Sežano proti Trstu.

visoke ciprese, ki so bile zasajene na gosto, da so zakrivala notranjost pred nepoklicanimi pogledi. Stavba je bila zgrajena po pravilih letnega dvorca. Sredi dvorišča je stala šapa vodnjaka, dvorišče je bilo obzidano s približno meter visokim zidom. V smeri vhoda v stavbo je bil na koncu dvorišča prehod v park, kjer so bila velika železna vrata. Ta so se odpirala v park, kamor je vodila s kamenčki posuta pot, ob kateri so bili zasajeni divji kostanji. Poti po vsem parku so bile lepo urejene in na nekaterih mestih so stali kamniti kipi, kamnite mize in velik krstilnik z letnico 1630, ki pa je »dobil noge« v šestdesetih letih 20. stoletja. V parku je bila okrogla fontana in na njeni sredini je stal kip golega dekleta. Še vedno pa v parku stoji kip Podvodnega moža ali nekaj temu podobnega.

Na dvorišče je bilo z glavne, sedaj Partizanske ceste, mogoče priti le skozi vhod, ki so ga nekoč zapirala velika železna vrata. Sestavljena so bila iz železnih okvirjev, na katere so bile pritrjene pločevinaste plošče, da so zakrivala pogled v notranjost. Ta velika vrata so bila temno zeleno pobarvana. In ko je človek vstopil skozi ta vrata, se mu je pogled zaustavil na Neptunovem kipu, za njim pa na parkovnem delu, ki se je končal z visokim zidom. Prav tako je bil z zidom, vendar nekoliko nižjim, ločen tudi vrt - pravzaprav sadovnjak, saj je bilo v njem veliko sadnih dreves. Ob tem zidu je bila postavljena hišica za spravilo vrtnega orodja, ki se je nadaljevala s kokošnjakom oziroma s prostorom za gojenje perutnine, kokoši, gosi in rac pa tudi fazanov... Ob stavbi proti Trstu je bil še vrt za pridelavo zelenjave.

Vodnjaki so bili trije: prvi sredi »grajskega« dvorišča, katerega šapa spominja na istrske vodnjake; drugi na desni strani vhoda v park, ki ima na šapi vklesan Petačev prvotni grb; tretji v bližini začetka sedanjega poslopja osnovne šole, ki pa ga zdaj ni več. Poleg teh vodnih virov so bili tu in tam še odprti betonski rezervoarji, ki so jih imenovali »vaške«. Sam se spominjam le enega prav ob zadnjem delu poslopja gradu.

Potem, ko so grofi Petači pomrli, je dvorec leta 1817 kupila senožeška plemiška družina Garzarollijev, ki ga je naprej prodala Polleyu. Polleyi so dvorec prodali rodbini Vinci, ti Marinijem in ti naprej veletrgovcu Trudnu, dokler ni prišel dvorec v last Demetriusa Economa. V tem obdobju se je za dvorec med ljudmi utrdilo ime »Stari grad«, ki se je ohranilo do sedaj prav po zaslugi barona Economa. Ta je dvorec kupil leta 1922 in ker je bil na to staro ime ponosen, ga je dal vklesati v kamnito ploščo ter to pritrditi na zunanji del »gradu«. Fašiste pa je slovenski napis na plošči tako motil, da so jo hoteli razbiti. Zato jo je baron dal odstraniti in vzidati na notranjo dvoriščno stran dvorca, kjer je vzidana še sedaj.

Kot o vsakem dvorcu so tudi o sežanskem dvorcu krožile govorice, da je iz Starega gradu speljan rov do trdnjave na Taboru ali vsaj v njeno bližino. Dvorec je zgrajen v obliki črke L in v njegovemu delu, ki meji s parkom, je bila kapelica, iz katere je vodil rov. Ta je bil skopan pod Partizansko cesto in je vodil vsaj do parcele na njeni drugi strani ceste, ki je spadala k Petačevemu posestvu. Kam, pa je drugo vprašanje, saj se je prav na tistem mestu posul teren, da je zemlja rov zasula...

Dvorec Starega gradu je bil od leta 1824, ko so ga predelali, imenitno poslopje. Od tod se je cesta spuščala proti Fernetičem. Ob cesti so stali kamniti stebrički. Ti so bili med seboj povezani z verigo, da živali niso ovirale pešcev.

Spominjam se, da je bila v ogradi skupina dreves, ki so obkrožala nekoliko dvignjena tla. Menda naj bi bila tam zemljanka. A pozneje, ko naj bi tam po drugi svetovni vojni podjetje Preskrba zidalo market, kakega rova niso odkrili. Vendar! Približno na mestu, kjer je sedanja fontana, so hoteli nekaj zidati. In spominjam se, da so takrat naleteli na jamo. A jamar Viktor Saksida pravi, da je bilo to le majhno brezno, ki da ni imelo nikakršne povezave s kakšnim daljšim rovom. **Vaščan Rešetin**ov z Vidmašča pa mi je okrog leta 1960 povedal, da je bil v globini rov tako širok, da bi »šel lahko s kočijo in s parom konj skozi proti Taboru!«. Tudi **Pirjevec - Barinčnov**, ki je bil vrtnar na posestvu, mi je zatrdil, da je rov bil, ni pa vedel, kam vodi, niti se o tem ni govorilo.

Leta 1962, 22. junija, mi Pirjevec povedal:

»Baron **Demetrius Economo** je prišel sem leta 1922; takrat sem tudi nastopil službo. Bil sem edini človek, ki je vzdržal pri njem 25 let, kar je dolga doba, če pomislim, da je baron v treh dneh zamenjal štiri šoferje.

Bil je grške narodnosti, kar ni skrival, saj je večkrat povabil vrsto svojih prijateljev in se z njimi grško pogovarjal. Tudi cerkveni obredi so bili v grščini in so bili prav čudni - vsa služinčad je morala prisostvovati. Kljub zelo pogostim muham je bil gospodar dobrega srca in je rad dal. Izredno hitro se je ujezil, a se je tudi hitro ohladil. Imel je rad konje, pse, vrtove in še najbolj - ženske. Zaradi tega sta prišla z baronico, ki je bila Angležinja, navzkriž in takrat je bil vedno hud. Če se je ujezil v Trstu, kjer je imel svoje urade in celo ulico hiš, so morali pričakovati nevihte v Sežani. Če pa se je ujezil v

Sežani, potem je bil vrag v Trstu. V Trst je odhajal ob 11. uri in prihajal domov ob 14. uri. Bil je vedno točen. Z njim je shajal le tisti, ki je ubogal vse njegove, včasih prav abotne želje in ukaze. Znal je menda pet jezikov in bil sicer zelo družaben. Ljubil je dekleta, ki so ga naravnost izžemala, ker je bil strašno bogat. Dekletom je kupoval vile na Dunaju in bogata oblačila. V Sežani je kupoval parcelo za parcelo in po njegovih računih bi moral kupiti kar celo Sežano. Prekinila pa ga je druga svetovna vojna. Z delavci je ravnal lepo in ni varčeval z denarjem. V kmetijstvo je uvajal razne novotarije, na primer močno črpalko za vodo, ki je sama zalivala vrt (njen curek ga je nekega dne vrgel na tla). Iz Padove je pripeljal traktor in ko je traktorist, nevajen kraškega svetâ, »dirkal« čez njivo, je zadel ob skalo in popolnoma uničil nov traktor. Toda baron se ni pretirano razburjal in ga je vseeno plačal.

Na baronovem vrtu se nahaja tudi meter in pol visoka in meter široka plošča, v katero je vklesano ime nekega Janca, ki je menda prej tam stanoval. Po svojem običaju je dal baron kamen spet zakopati - tako kot vse ostale stvari, ki jih je dobil na vrtu. Svoje poginule pse pa je pokopal z obredom in je na njihov grob posadil križ.

Vedel je tudi za tajni rov, ki vodi na trdnjavo Tabor. Baron je tudi mislil preiskati vse rove, hodnike in sploh ves grad. Do tega sklepa je prišel takrat (raziskoval je že prej), ko so nekega dne pripeljali precej drv in se je na dvorišču udrlo. Takrat sem šel pogledat, kaj je tam noter in sem videl veliko zabetonirano kocko s stranico kakih štiri do pet metrov in v kateri so bile odprtine. Ena taka odprtina je bila oobrnjena proti Taboru in je bilo tudi več rogov, ki so se ravno tam sekali. Od daleč sem ugledal, z baterijo seveda, kup starega lesa in

zelo staro reč, podobno skrinji. (Trdil je, da je to skrinja). Dalje pa nisem šel, ker je bilo premalo časa, pa še bal sem se, ker je bilo vse blatno in se je nekoliko ugrezalo. Z rovi pa je prepreden kar cel vrt - visoki pa so le toliko, da komaj zlezeš skozi - to je nekaj nad 50 centimetrov, včasih tudi več. Polno jam, v katere so med drugo svetovno vojno zakopali Nemci, pa tudi drugi, razne aparate in stvari, je sedaj zarasla trava in tako ne najdemo ničesar več.

Baron je imel enega sina, ki je imel špartansko vzgojo. Moral je tekati, se športno udeleževati in preskakovati prepreke. To pa mu ni in ni šlo. Na vse načine je poskušal ujeti svoje vrstnike, ki so se mu prav zaradi tega smejali. Nekoga dne se je prav pri preskokih pregrel in čez devet dni umrl kljub intervenciji najboljših švicarskih in drugih zdravnikov. Srečnejši sta bili obe hčeri. Sedaj živi starejša sestra v Trstu in se ukvarja z vzrejo psov čistih pasem.

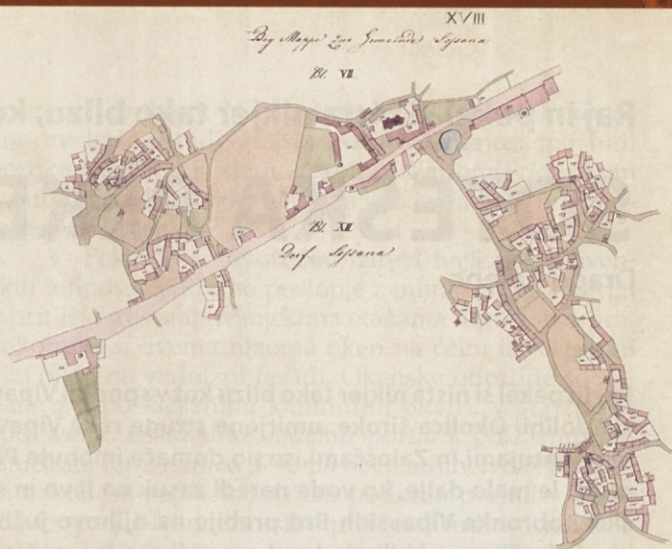
Največje muhe pa je imel baron pri urejevanju vrta. Ob stezicah je raslo nad tri tisoč sadik dvaindvajsetih sort, kar je nudilo naravnost fantastičen pogled (govora je o vrtnicah - op. pisca). Ob svojem prihodu v Sežano je baron Economo leta 1922 dobil le špalir kostanjev, ki stojijo še danes, vsa ostala drtevesa, najraje je imel ciprese in jelke, pa je posadil sam. Večkrat so pripeljali tudi do devet stotov težko mlado drevo, ki so ga potem posadili. Vsako spremembo na drevesu ali v vrtu je takoj opazil in se razburjal - posebno pri drevcesih, ki so bila redka.

V politiki je bil baron kompromisar. Pomagal je tem in onim istočasno. Tudi partizanom je daroval 150.000 lir, kar je bila precejšnja vsota. Čeprav se je rad potegnil za koga, se je Nemcev silno bal in je raje odšel v Trst. Še huje je bilo z Angleži, ki so v Starem gradu imeli svoj štab. Ko se je nekega dne baronica pritožila, da je nek angleški vojak razbil kip, so jo nahrulili in razbijali vse po vrsti. Pohištvo in vse medeninnaste reči in iz dragocenega usnja in iz tkanin napravljenе obloge so neslavno končale v sežanskih jamah pri Krojaku. Stole so z veliki kladi razbili in enako je končalo cel kup velikih in starih umetnin, ki jih je baron pobiral po Krasu. Visoko je cenil narodno blago. Sam se je večkrat oblekel v starogrška oblačila in tudi dekleta so tako oblečena hodila po gradu in vrtu.«

Po drugi dvetovni vojni so se v Stari grad najprej naselili zavezniki in v tistem času je bil dvorec za javnost zaprt. Šele pozneje je bila v njem v nadstropju nekaj časa knjižnica, dolgo časa v pritličju glasbena šola in v garažnih prostorih reševalna postaja ter v nekaterih prostorih vseskozi stanovanja.

Vsi stari Sežanci ali Sežančani s imenom Stari grad imenujemo poslopje in posestvo sredi Sežane, kjer imata sedaj poslovné prostore Abanka in Zavarovalnica Triglav.

Bojim se, da bo tudi ime Stari grad počasi izginilo iz besedišča prebivalcev te kraške metropole, kot izginjajo ledinska imena in imena starih domačij, kot so: Drotarjevi, Rešetinovi, Barinčnevi, Koblarjevi, Čukovi v predelu Sežane, poimenovanem Vas pod Planino, ali Lahovi, Farjevcevi, Markotovi in drugi ob vznožju hriba Tabor...

Sežana na franciscejskem katastru iz leta 1818. Vidna so stara jedra predelov Britofa, Gradišča, Vidmašča in Vasi. Na nasprotni strani vodnega zbiralnika "Fontalona" stoji pravokotni stari grad, ki oklepa cerkev. Današnje poslopje "Starega gradu" je vrisano na skrajnem levem robu načrta.

Ostanek starega Petačevega domovanja in sodišča ob nekdanji poti proti Vrhovljam in poti na sejmišče na desni.

Na dvorišču Starega gradu je štirna z lepo obarvano šapo. Manjka ji škripčevje za kalanje, dvigovanje vode iz štirne.

Vse fotografije so iz monografije Pavla Skrinjarja "SEŽANA - sonce nad prestolnico Krasa"

Raj in pekel si nista nikjer tako blizu, kot sta si blizu v spodnji Vipavski dolini

SOTESKA PEKEL IN NJEN MLIN

Drago Kolenc

Raj in pekel si nista nikjer tako blizu kot v spodnji Vipavski dolini. Okolica široke, umirjene struge reke Vipave med Batujami in Zaloščami, se po domače imenuje Paradiž, le malo dalje, ko voda naredi zasuk na levo in se skozi obronke Vipavskih Brd prebije na njihovo južno stran, pa Vipava oblikuje kratko gozdnato tesen, imenovano Pekel, po kateri se združi s pritokom Branico in teče proti Dornberku. Za ime soteske sta dve razlagi. Po prvi so bili nekoč v njej slapovi, njihovo bučanje in samotnost pa naj bi ustvarjali potrebno peklensko vzdušje, po drugi pa naj bi bil za ime kriv tukajšnji mlin s kovačijo in žago. Voda se je čez jez zaganjala v rake, iz kovačnic se je kadilo, slišalo se je hrupno razbijanje kladiv, skozi ves ta direndaj pa je zavijala še žaga. Pa še trpečih duš v mlinu ni manjkalo. Bil je pravcato podjetje z dvema mlinarjema, s štirimi kovači in s 30 hlapci. K mlinu je namreč spadala tudi precejšnja posest. Hlapci in dekle so živeli v vasi Vrh nad Peklom v smeri proti Preserjam, kovači in mlinarji pa so stanovali kar na delovnem mestu.

Pekel je bil sprva last grofov Lanthierjev z braniškega gradu. Leta 1740 so ga temeljito obnovili, nato pa dali v najem Filipu Francetu Furlanu z Brij. Leta 1800 so ga ponudili naprodaj, za 1533 goldinarjev pa ga je kupil Jožef Pečenko, prav tako z Brij, le da iz zaselka Pečenki. Dobrih 30 let pozneje je zbral denar še za odkup pripadajočega posestva.

Rodbina Pečenko je nekoliko skrivnostna. Po ustnem izročilu naj bi predniki prišli iz Ukrajine. Bili so to trije bratje, ki so ustanovili vasico Pečenki, ki je

pozneje postala del Brij. Po drugi strani pa bi utegnili biti potomci plemičev ali vsaj svobodnjakov iz kraja Peč med Mirnom, Rubijami in Sovodnjami na italijanski strani meje. To bi lahko dokazoval ugled, ki so ga uživali. Ivan Josip Pečenko se je na primer poročil s Terezijo pl. Jellen iz Doberdoba. Zelo so bili cenjeni tudi v družini grofov Attemsov, o čemer pričajo darila ter grofovska udeležba na porokah in pogrebih. Vsaj trije Pečenki so zanje izstavljali notarske listine. Še posebej je zanimiva goriška veja Attemsov, ki imajo pridevek Petzenstein oziroma »iz Peči«. V vasi so namreč po letu 1542 dedovali gradič in posestvo Tabor, v ostankih stavbe pa je bil najden fragment z njihovim grbom. Gre za tri običajne sulične konice, na ravnih podaljških konic pa je videti nekaj, kar bi lahko bile tri čepeče ptice. Simbol treh ptic (pozneje pa treh križev) pa so Pečenki uporabljali za svoj notarski znak. Attems-Petzensteini bi lahko tako bili vsaj posredno dediči prvotnih Pečenkov, ki so se odselili na Braniško.

S tem v zvezi je verjetno tudi jalovo početje ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja, rojaka iz Štanjela, ki je prišel leta 1582 v Rihemberg, sedanji Branik, preganjat luterane. Med njimi je našel kar štiri s priimkom Pečenko: Štefana, Luko in dva Primoža. Čeprav so vztrajali pri obhajilu pod dvema podobama, škofovega predloga za njihov izgon deželni vojvoda ni upošteval. Na cesarskem dvoru je pač tedaj deloval vplivni Andrej, grof Attems. Tudi ni znano, ali je bila izterjana denarna kazen, ki jo je izrekel škof. Pečenkovi bi se morali premisliti ali pa plačati 50 goldinarjev. Tedaj je bila to vrednost 50 svinj ali 8 volov. Apostolskemu vizitatorju se ni trudil pomagati niti aktualni lastnik braniškega gradu grof

Mlin Pekel iz zraka. - Fotografija iz arhiva Arhitekturnega muzeja Slovenije.

V mogočno stavbo vodi polkrožni portal iz 17. stoletja.

Notranjost mlina s kolesljem
gospodaric Nade in Vande.

Grb rodbine Jellen.

Zgodaj umrla
Ivanka Pečenko.

Mož v svečani obleki,
verjetno Ivan Josip Pečenko,
delo goriškega slikarja
Jožefa Tominca.

Lovrenc Lanthieri. Na spoštovanje Pečenkovihi konec koncev kažejo tudi grajski poslovni odnosi, pa tudi poroka Karoline Furlani z grofom Karlom Friderikom Lanthierijem leta 1864. Nevesta je bila namreč hči Jožefe, rojene Pečenko.

Pekel je gotovo eden izmed najlepših slovenskih mlinov. Centralno poslopje z mlinjskim prostorom v pritličju in s stanovanjskima etažama ima obliko pravokotnika z dvema nizoma oken na čelni in s šestimi nizi oken na vzdolžni fasadi. Okenske odprtine so obdane z lepo klesanimi kamnitimi okviri, v stavbo pa vodi velik, rustikalno obdelan portal s polžastim zaključkom ter z letnico 1740 na obeh straneh okvira. Gre za naknadni zapis, saj so bili podobni portali v modi 100 let prej. Naknadno sta vpraskani tudi inicialki FF pred začetkom letnice, pomenita pa Franca Furlana, ki je imel v drugi polovici 18. stoletja mlin v najemu. Na podoben način se je s klesanjem ukvarjal njegov sin Andrej. Začetnici njegovega imena AF lahko vidimo na temenu portala, neki neroden mojster pa je pozneje dodal še »No 139« kot hišno številko.

Kljub bližini vasi Saksid je mlin spadal k Rihemberku. Okoli je postopno nastala vrsta gospodarskih objektov: kovačija s skladiščem, stope, žaga, hlev in vinska klet. Celo tu smo ob nekaterih gradbenih detajlih presenečeni. Kovačnica in njeno skladišče se postavljata s portalom, ki je vreden vsake vaške in tudi mestne hiše. Čez Vipavo je bil speljan lesen most, žago in mlin pa je povezovala še stoječa lesena brv. V času Ivana Josipa Pečenka je stanovanjska stavba na začetju dobila še prizidek za kovaška stanovanja, pred stranskim vhodom na vzhodni strani pa nekakšno preddverje. Verjetno se je vse to dogajalo hkrati z veliko prenovo mlina, ki jo je leta 1860 opravil mojster Miha Blaško iz Lokavca, ki se je tedaj še podpisoval kot Blaškon. Pet let pozneje je bila prezidana tudi sedanja vinska klet. Bilo je to obdobje največjega razcveta družinskega gospodarstva.

Ivan Josip je imel poleg okolice Pekla v lasti še več posestev okoli Branika, hišo na Brjah, hišo v Renčah, veliko posestvo pri Doberdobu in zemljišče v Ajdovščini, na katerem je danes letališče. V svoji oporoki leta 1875 je štirim najzvestejšim služabnikom zapustil večjo vsoto denarja, vsem deklam po 15 goldinarjev, obdaroval pa je tudi cerkvi sv. Katarine na Preserjah in sv. Martina na Brjah. Dedič Josip Leopold je moral biti zaradi tega gotovo malo nesrečen, saj so že očetove investicije hišno blagajno zelo osušile. Leta 1887 je bil prisiljen, da je v goriški hranilnici najel kar 6.000 goldinarjev posojila, za odplačevanje pa je moral del nepremičnin prodati. Leta 1947 sta takratno zavezniško vojno upravo za posojilo zaprosili tudi njegovi naslednici, hčerki Nada in Vanda. Denar sta potrebovali za obnovo porušenega jezu čez Vipavo. Zaposilu je bil priložen načrt obnove, ki ga je pripravil znani goriški arhitekt Maks Fabiani. Do uresničitve ni prišlo, se pa je načrt ohranil kot zanimiv dokument o videzu in funkcijah takratnega Pekla.

Vse do prve svetovne vojne je bil Pekel nekakšna mini industrijska cona. Šest mlinjskih kamnov se je stalno vrtelo, udarjale so stope, razbijalo je vodno kladivo, na žagi so nastajali kupi žaganja in lesnih odrezkov. Od avgusta do decembra so kmetje s polnimi vozovi tudi po tri dni čakali, da so prišli do mletja. Domači so jim tačas nudili osnovno prehrano, prenočišče in oskrbo živali. Pogosto kar na up, kar je imelo za posledico

številne zamere, spore in tudi tožbe. Pekelski mlin pa ni privabljal le uporabnikov; zanj so se zanimali tudi mlinarski mojstri. Mlinar Jernej Rolet je leta 1895 vanj prišel celo iz okolice Dunaja in ostal v njem dve leti. Žena je bila ta čas pri Pečenkovich za služkinjo. Mliniski prostori so še danes videti kot prava tovarna: prostrani in z visokim stropom. Macesnovi tramovi, ki ga nosijo, so vgrajeni na razdaljah po 20 cm, kar je dajalo gradnji izredno stabilnost. Vseeno pa je bilo hudo ob visokih vodah, ko je mlin zalilo. Ob zapornicah je na hišnem vogalu še danes videti označeno višino stoletnih vodâ, ki so prizadele stavbo. Vendar je v zadnjih letih voda segla še meter višje. Odstraniti vse naneseano blato in očistiti spomeniško zavarovan prostor je bilo za domače prava muka. Mlin je sicer že brez pogonskih koles, ostale naprave pa so ohranjene. Med njimi opazimo tudi koleselj, ki sta ga prejšnji gospodarici Nada in Vanda uporabljali za boljše prilagoditve: za nakupovanje, za vožnjo na plese in obiskovanje maš. Že mladi sta bili namreč razvajeni, saj so ju celo v šolo vozili s kočijo. Vendar sta imeli brez kočijaža probleme. Kar nekajkrat sta se z doma odpeljali praznje oblečeni in »napucani«, vrnila pa sta se potolčeni in umazani.

Ampak nezgode so ju samo utrdile. Oče Josip je umrl leta 1935, punci pa sta vodili gospodarstvo že za časa njegovega življenja: Nada gospodinjstvo, sestra Vanda pa mlin in žago. Zaposlenih je imela 80 sekačev. Po Krasu je odkupovala hrastov les in ga žaganega prodajala v Istro in Furlanijo. V Benetke je izvažala hrastove pilote. Po začetku vojne v Abesiniji je postala velik odjemalec italijanska vojska. Nekako mimogrede se je Vanda tudi poročila, a tako hitro ovdovela, da se je slovesa od samskega stanu komaj zavedla. Sama je kmalu po poroki ostala tudi Nada. Mož Armando Saksida je leta 1944 padel pri partizanih, še prej pa sta z ženo dobila sina Darija in hčerko Ave, aktualna lastnika Pekla. Po vojni sta oba doštudirala - Ave farmacijo, Darij pa strojništvo. Kot upokojenec je Darij svoje znanje izrabil za zgraditev male hidroelektrarne. Zanj je uporabil zgornji del poslopja nekdanje žage, ki je leta 1965 prenehala s delom. Petnajst let pozneje so krajevni ribiči zapuščeno kovačijo spremenili v ribogojnico, vendar so jo zaradi medsebojnih sporov kmalu opustili.

Največji prostor v stanovanjski stavbi je »sala«, ki je še vedno opremljena s predmeti iz 19. stoletja. Dve omari sta še zdaj polni poslikanega porcelana. Pa ne italijanskega, kot bi bilo običajno, pač pa uvoženega iz Anglije in Holandije. Pladnji so okrašeni z antičnimi tihožitji, krožniki pa s pristaniškimi motivi. Pod starim lestencem stoji velika miza. Ob njej se postavlja klavir, ob eni izmed sten pa je dolga poslikana skrinja z lončnim priborom za kuhanje kave. Ob njem so starinske citre. Na omarici stoji nihajna ura s stebrički iz alabastra, okrašena z pasarsko oblikovanimi krilatimi panterji. Na steni poleg visi rog za smodnik, pripomoček za polnjenje pušk sprednjac, pod njim pa je prislonjen zvonček, ljubko cingljajoča priprava, okrašena s figuro kragulja, zato tudi ime »kraguljček«. Ob slovesnih priložnostih so ga uporabljali za konjske vprege, še posebej pozimi, ko je šlo za vleko sani.

Stene sale so polne umetniških slik, vendar ne originalov, pač pa v 19. stoletju zelo popularnih oleografij, barvnih tiskov na platno. Original Pobiralk klasja in Deklice z ruto je na primer možno videti v pariškem

Največji prostor v stanovanjski stavbi je »sala«, ki je še vedno opremljena s predmeti iz 19. stoletja.

Louvru. Za prepoznavanje motiva s samostanskimi brati in z gospodom v meščanski opravi bi bilo potrebno že več znanja. Zdi se, da je redovnikom prinesel neko posebno darilo, nekaj vrednega, verjetno lobanjo nekega svetnika. Redovniki, ki so se doslej posvečali pivu, so videti očarani, brat, ki je bil nekoliko proč, pa razburjen teče gledat. Težko je tudi ugotoviti, kaj predstavlja mitološki prizor z mladeničem na dvovpregi sredi trume deklet in letečo žensko postavo s cvetličnim vencem v roki. Če bi bile dame device, ženska z vencem pa boginja Afroditâ, bi imeli opravka s trojanskim princem Parisom. Vendar manjka zlato jabolko, ki ga je podaril najlepši. Velik portret moža v svečani obleki je originalno delo goriškega slikarja Jožefa Tominca, prikazovati pa bi moral katerega izmed pekelskih lastnikov. Znani slikar je v letih od 1855 do 1866 živel v bližnjem Gradišču nad Prvačino in je že zaradi tega gotovo zašel tudi v Pekel. Tedaj je bil za gospodarja Ivan Josip Pečenko. Med barvnimi motivi je tudi nekaj črno-belih. Izstopa velika podoba zadnjega avstrijskega cesarja Karla I. Verjetno gre za zapuščino avstro-ogrskih oficirjev, ki so bili v mlinu nastanjeni med 1. svetovno vojno. Njihov suvenir sta očitno tudi dve vazi, ki so ju vojaki izdelali iz praznih granatnih tulcev. Precej starejša mora biti reprodukcija bolgarskega dekleta z vrčem, narejena po originalu avstrijskega slikarja Chumanna. Isti motiv je pozneje posnel srbski slikar Djordje Krstić in ga varujejo na uglednem mestu v Beograjskem narodnem muzeju. Za dediče mlina pa ima še posebno vrednost fotoportret Josipove hčerke Ivanke Pečenko. Komaj osemnajstletna se je na plesu prehladila in si nakopala pljučnico, zaradi katere je umrla. Starši so jo pokopali v veliki žalosti, mati Terezija pa je kot družinski spomin ohranila nekaj kodrov njenih las. Fotografija mrtvaškega odra iz leta 1885 kaže prizadete družinske člane, poleg staršev še pokojničinega brata Josipa Leopolda in sestro Viktorijo, videti pa je tudi venec, ki ga je za pogreb darovala grofica Matilda Attems.

Ob tem se lahko vprašamo, koga predstavlja sadreni kipec mladega dekleta z velikim cvetom na eni izmed omar. Je edini med vso razstavljenjo opremo. Ali je morda tudi to pokojna Ivanka? Težko jo je prepoznati s tako razpuščenimi lasmi. Bilo bi pa ganljivo, če bi bila.

Častno mesto v »sali« ima tudi rodbinski grb Terezije Jellen, črnordeče predeljen ščit s tremi srebrnimi polmeseci na rdečem in s šestimi šesterokraki zlatimi zvezdami na črnem polju. Jelleni naj bi bili

Pod starim lestencem v »Sali« sta velika miza in klavir.
Slika spodaj: Gospa Ave Saksida s hčerko Katjo.

staro plemstvo iz Šlezije. Po priimku sodeč so bili slovanskega rodu, lahko Čehi, lahko pa tudi Lužiški Srbi. Na zadnji strani grba se je namreč ohranil dokument v nemški gotici z naslednjo vsebino: »Stara grofovska rodbina, po poreklu iz Šlezije, iz katere je 1380, v času vojvode Henrika Glogauskega slovel Hans Jellen, ki je z gornjelužiškim deželnim odvetnikom Benissom pl. Dubom vzpostavil ... (tu je listina poškodovana). Henrik Jellen je med leti 1552 in 1565 nudil občutno pomoč proti Turkom. Zato je dosegel izboljšavo in povečavo svojega podedovanega grba, namreč še tri srebrne polmesece na rdečem. Zvezde na črnem nakazujejo, da so predniki s svojimi vrlinami in z ljubeznijo do domovine kakor zvezde na nočnem nebu blesteli pred drugimi, polmeseči pa oborožena dejanja proti dednemu sovražniku krščanstva.« Zapis je brez datuma, žiga in podpisa in je verjetno prepis 99. strani četrtega dela nemške heraldične knjige »Die grosse europäische Vappensammlung«. Ni znano, kako so se Jeleni znašli v Doberdolu. Tudi ni verjetno, da so bili grofje. Grbovno okrasje namreč vsebuje le postrani obrnjen zaprt šlem brez krone, to pa je značilno za grbe nižjega plemstva.

Salo običajno razkazuje Katja, diplomantka sociologije in italijanščine, hčerka gospe Ave Saksida, prijazno dekle, ki še nima zaposlitve, obenem pa ima dela čez glavo. Da je po rodu tudi Pečenkova, ne more zatajiti. Zato je o njej Sandro Pečenko, avtor monografije o lastni rodbini, zapisal: »Njene lepote ne bom podarjal, saj so dekleta njene starosti po večini lepa. Ima pa kot žito svetle in izrazito močne dolge lase, ki lepo dopolnjujejo njen obraz in sloko postavijo. Take lase sem opazil tudi pri drugih ženskih članih naše rodbine. Med dekleti njene starosti pa najbolj izrazito v naši rihemberški veji.«

Poleg Sandra je v zadnjem času Katjo Saksida opazil še nekdo, ki jo pogosto obiskuje... Kaj neki bosta čez leta storila s Peklom? Kaj bi morala, je že povedal Sandro. Nekje v svoji knjigi je namreč vzdihnil: »Pekel bi lahko bil eden najlepših in najbolj svetovljanskih gostinskih objektov v Sloveniji!« Ni si ga težko predstavljati. Vsega obdanega s srednjeveškim vzdušjem, z ropotajočimi mlinskimi napravami za biožito, s polno kletjo izbranih vin, s sobami v baročnem stilu, s kopališčem, z otroškim igriščem in z izposojevalnico čolnov. Čez Vipavo bi spet vodil stari leseni most, ob rečni strugi bi bile speljane mirne steze proti Paradižu, ob njih pa bi posedala množica zadovoljnih ribičev.

Viri

Ščukovt, Andrejka; 1991: Domačijiški kompleks Pekel.- Primorska srečanja, št 126/91
Pečenko, Sandro; 2007: Rodbina Pečenko danes in nekoč.- Ljubljana
Sapač, Igor; 2009: Grajske stavbe v zahodni Sloveniji, Srednja in spodnja Vipavska dolina.- Ljubljana
Baraga, France: Prevod zapisa o grbu družine Jellen.- Ljubljana
Opis portala stavbe: Božidar Premrl, Ljubljana
Ustne informacije: Ave in Katja Saksida

Zgodbe arhitektke prof. dr. Žive Deu
o hišah s trdnimi temelji

NAJLEPŠE SLOVENSKE PRENOVLJENE HIŠE

Uredništvo

V založbi Delo, d.d. v Ljubljani je izšla leta 2010 ter v dveh ponatisu v letih 2010 in 2011 knjiga »Najlepše slovenske prenovljene hiše«. Na njeni hrbtni strani je pripisano, da predstavlja dvajset starih slovenskih hiš, ki so jih lastniki iztrgali zobu časa in jih prenovili v prave lepoticke, in da so to zgodbe s trdnimi temelji. Knjigo je napisala arhitektka, arhitekturna raziskovalka in pedagoginja ter arhitekturna publicistka prof. dr. Živa Deu z ljubljanske Fakultete za arhitekturo. Je nadgradnja njenih objavljenih besedil v rubriki »Vzorčne preнове«, ki jih v prilogi »Deloindom« objavljata časnik Delo. Prikaz dvajsetih prenovljenih ali delno prenovljenih hiš z avtoričinimi komentarji in z bogatim slikovnim gradivom dopolnjujejo še uvodni prispevek urednice knjige ter nedavne urednica priloge »Deloindom« Karine Cunder Reščič ter spremni besedili dr. Petra Krečiča in dr. Fedje Koširja.

Knjigo »Najlepše slovenske prenovljene hiše« v formatu 24x24 cm, v trdi vezavi in v obsegu 160 strani ter z več kot 200 fotografijami je mogoče kupiti v založbi Mladinske knjige v knjigarni Konzorcij, Slovenska cesta 29 v Ljubljani. Cena je 19,95 € (z DDV). Za enako ceno jo je mogoče tudi naročiti po telefonu na št.: 080-11-99 po poštnem povzetju, za kar je treba doplačati še 4 €.

O avtoričini publicistični poti v okvirih časopisne hiše Delo je urednica priloge »Deloindom« Karina Cunder Reščič napisala:

»Dr. Živa Deu je že od leta 2007 stalna sodelavka priloge Deloindom, ki vsako sredo izhaja ob obeh največjih slovenskih dnevnikih - Delu in Slovenskih novicah. Priloga je najbolj brana publikacija s področja urejanja bivalnega okolja v Sloveniji, saj jo vsak teden v roke vzame več kot 300 tisoč bralcev.

Avtorica se je sprva osredotočala na članke o elementih, ki jih tradicionalno najdemo v slovenski stavbni dediščini. V začetku leta 2009 pa je začela pisati odmevno serijo o vzorčno prenovljenih hišah Sloven-

Prof. dr. Živa Deu, avtorica monografije
»Najlepše slovenske prenovljene hiše«

cev. Serija je naletela na izjemen odziv; članke prebira med osemdeset in devetdeset odstotkov vseh bralcev priloge. Serijo zaznamuje uporabna vrednost, ob tem pa avtorica v tekstih vedno z nevsiljivo pedagoško noto opozarja tudi na tisto, kar je v slovenski stavbni dediščini vrednega, in uči, kako to prepoznati... Bralec torej v vsakem članku, za vsak posamezen tip objekta izve, kateri so elementi, ki jih je vredno ohraniti, hkrati pa

tudi, kako - v povsem tehniškem smislu - sanirati drugo, da bo rezultat primeren življenjskim navadam in potrebam ljudi sodobnega časa.

Lahko rečemo: dr. Živa Deu je povzročila, da marsikateri Slovenec, ki je v svoji stari hiši morda prej videl le nadlogo in strošek, spoznal šarm in vrednost svoje lastnine in jo tudi znal ohranjati tako, da so bili deli, ki so odražali rokodelske, obrtne, stavbarske spretnosti in mojstrstvo svojega časa, zavarovani in da bodo tako pričakali tudi naslednje generacije.

Po seriji člankov je v okviru založbe Delo konec leta 2010 izdala tudi knjigo, prirejeno zbirko člankov o najlepših prenovljenih hišah. Knjiga je doživela več ponatsov; do zdaj je bilo prodanih več kot 3.500 izvodov in je v okviru programa naše založbe najbolj uspešna knjiga vseh časov.

Če bi treba rezultat dela dr. Žive Deu v okviru naše časopisno-založniške hiše strniti v le en stavek: zaradi avtorice je zadnji dve leti vsak mesec vsaj enkrat približno 240 tisoč Slovencev čitalo in razmišljalo o tem, kaj je stavbna dediščina in kaj je vredno ohraniti.«

Arhitektka in pedagoginja Živa Deu ima v svoji bogati bibliografiji v Cobissu vpisanih 731 publicističnih enot.

V reviji Kras so objavljeni vključno s to izdajo na skupno 39 straneh naslednji njeni zanimivi, kritični in praktično uporabni prispevki ter njeni pogovori in javne razprave ter sestavki o njej:

Deu, Živa; 1999: Vključevanje tradicionalnega stavbarstva v urejanje naselij pomeni prenašanje njegovih kakovosti v novo oblikovanje stavb in naselij - uvodni referat za okroglo mizo revije Kras Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura.- št. 32-33, str. 21-25, Ljubljana

Deu, Živa; 2000: Replike k razpravi gospe Inge Miklavčič-Brezigarjeve - replika za okroglo mizo revije Kras o prenovi in revitalizaciji Štanjela.- št. 38-39, str. 58, Ljubljana

Deu, Živa; 2000: Štanjel - znamenito, najznamenitejše slovensko mestoce - uvodni referat za okroglo mizo revije Kras o prenovi in revitalizaciji Štanjela.- št. 38-39, str. 13-15, Ljubljana

Deu, Živa; 2003: Kraško-primorska arhitekturna regija - iz knjige »Stavbarstvo slovenskega podeželja«.- št. 56, str. 38-41, Ljubljana

Deu, Živa; 2004: Zagovornica izvirne kraške stavbne dediščine - v pogovoru z uredništvom.- št. 66, str. 10-15, Ljubljana

Deu, Živa; 2005: Prihodnost Štanjela, najlepšega mesta na Krasu.- št. 69, str. 8-13, Ljubljana

Deu, Živa; 2005: Kraško stavbarstvo - izjemna kulturna vrednost slovenskega prostora.- št. 72, str. 8-11, Ljubljana

Deu, Živa; in drugi avtorji; 2009: Arhitektura domov znanih Slovencev / The Architecture of the Homes of Noted Slovenians: Razvoj ustvarjanja lastne kulture je mogoč le na ohranjenih temeljih podedovanega.- št. 92, str. 28-29, 2009, Sveto pri Komnu

Deu, Živa; 2012: Najlepše slovenske prenovljene hiše - Zgodbe arhitektke prof. dr. Žive Deu o hišah s trdnimi temelji.- št. 116-117, str. 30-31, Sveto pri Komnu

Deu, Živa; 2012: Kaj storiti s staro hišo - Predgovor v knjigi »Najlepše slovenske prenovljene hiše«.- št. 116-117, str. 33, Sveto pri Komnu

Deu, Živa; 2012: Dolgo življenje v kamnu - Švigljeva domačija v Brestovici pri Komnu., predstavljena v knjigi »Najlepše slovenske prenovljene hiše« - št. 116-117, str. 36-37, Sveto pri Komnu

Deu, Živa; 2012: Avtentično ima prednost - Uvod v 1. del knjige »Najlepše slovenske prenovljene hiše«.- št. 116-117, str. 34, Sveto pri Komnu

Deu, Živa; 2012: Novo v sozvočju s starim - Uvod v 2. del knjige »Najlepše slovenske prenovljene hiše«.- št. 116-117, str. 35, Sveto pri Komnu

Za tisk ima avtorica pripravljeno knjigo o sestavinah kraške krajine, o merilih in vrednotah kraške hiše ter usmeritvah za razvojno oblikovanje kraških naselij in stavb ter o njihovi pravilni gradnji in prenovi s primeri dobrih in manj dobrih praks.

Lopa v Kočah - Z opustitvijo kmetijske dejavnosti se je spremenila tudi uporabnost mnogih gospodarskih prostorov. V Kočah - v vasi, v kateri si podajata roki mediteranski in osrednjeslovenski svet - so nekdanjo lopo, namenjeno spravilu orodja in vozov, spremenili v poletni prostor bivanja. Neprecenljivi čar in kakovost bivanja sta ujeta v kamnite stene in čiste oblike robatih desk starodobnega pohištva.

Monografiji na pot

NAJ ZA TRENUTEK ODLOŽI DELO

Karina Cunder Reščič

PREMIŠLJENA REŠE

Uredništvo

Eden izmed lastnikov hiš, ki ga boste srečali na naslednjih straneh, je rekel, da velja trikrat premisliti, preden človek zamahne s krampom ali požene mešalnik betona. Tistega, kar se razbije ali zdrobi v prah, največkrat ni mogoče povsem ustrezno nadomestiti z novim, pravi.

To knjigo smo se odločili izdati najbrž prav zaradi nelagodja ob lastnostih nepovratnega. Porušena hiša ne bo obstajala nikoli več, pa tudi če bi jo morda v napadu kesanja kos za kosom zložili nazaj v prvotno obliko. Veliko je seveda takih, ki jim res ni rešitve. So pa tudi take, ki za zunanjo, obledelo in načeto podobo skrivajo trdno jedro; takšno, ki ga je mogoče z nekaterimi sodobnimi posegi utrditi tako, da bo hiša znova omogočala kakovostno življenje, hkrati pa ne bomo izgubili njenega duha.

Knjiga je pravzaprav zamišljena zelo preprosto - na dvajsetih dobrih primerih želi bralcu pokazati, kako naj prepozna, ali se je za njegovo staro hišo vredno »boriti«. Pove mu, kaj lahko naredi, da jo reši, in tudi, kako je to uspelo lastnikom, ki jih knjiga predstavlja. Tako bo mogoče komu olajšala odločitev pred dejanji, ki jih ne bo mogoče obrniti nazaj. Spomnila ga bo tudi, upamo, da so naši predniki precej vedeli o tem, kako delati hiše, da čim bolj harmonično bivajo s svojim okoljem in pogoji, ki jim jih to postavlja.

Monografija je nadgradnja rubrike Vzorčne prenovne, ki jo v prilogi »Deloindom« vsak mesec pripravlja avtorica dr. Ziva Deu. Zgodbe so likovno obogatene, saj časopisni prostor največkrat ne dovoljuje razkošnih obsegov, vendar so prav fotografije tiste, ki nas pritegujejo: so namreč dokaz, da je vsaka obnovljena stanovanjska hiša postala dom. Kajti nihče ne obnavlja stanovanjske hiše zato, da bo gledal lepe in trdne zidove, ampak zato, da bo za njimi varen in srečen živel. Knjigo je avtorica razdelila na samo dva dela, na dva principa, ki obstajata: na tiste hiše, ki v celoti varujejo izvirno podobo, in na tiste hiše, ki morajo poseči po kakem novem elementu, ker je bil stari toliko uničen, da mu ni bilo rešitve.

Pri predstavljanju primerov smo prekrizirali Slovenijo od zahoda proti vzhodu in znova nazaj. Začeli smo na Krasu in končali nedaleč stran. Pravzaprav čez mejo in morda bo ob zadnji zgodbi kdo pomislil, da to ni več slovenska hiša. Pa smo se jo vendarle odločili dodati, ker je njen lastnik in avtor prenovne sloveski arhitekt. In ker ima, na primer, v jedilnici Plečnikove stole.

Ilichovo »ognjišče« - Kuhinja z ognjiščem je bila od nekdaj središče življenja v kraški hiši. Njegova izvirna oblika v glavnem bivalnem prostoru kamnite hiše, ujete v strnjen ulični niz izjemnega kraškega naselja Štanjel, povezuje sodobne zahteve s spomini na preteklost s ciljem razvojnega varstva tu izoblikovane kulture bivanja. V kraškem domu ni bilo nikoli velikega bogastva. Pogosto v glavnem bivalnem prostoru razen mize in klopi ni bilo nobenega pohištva. Odsotnost okrasa je bila očitna. Brez vsake izumetničenosti je tudi sodobna oprema velikega prostora, ki ga določa z majhnimi okni predrto kamnito ostenje. V opremi zaznana milina nekoč in danes ohranja bistvo prostora.

Naj torej kramp in mešalnik za beton za trenutek odložita delo in se skupaj razveselimo ob pestrosti, ki jo je slovenski »stavbni« krajini uspelo zadržati: vrata so nam odprle vile in cimprace, mestne in podeželske gospe, minimalistične in baročne, vse pa - stare!

Karina Cunder Reščič, urednica monografije

»Najlepše prenovljene slovenske hiše«

Predgovor

KAJ STORITI S STARO HIŠO?

Živa Deu

Kaj storiti s hišo, ki ji je odtekla uporabnost in je zaradi dolgega obdobja pomanjkljivega vzdrževanja zbledela tudi njena lepota?

Med lastniki je močno ukoreninjeno prepričanje, da je ozdravitev starih hiš redko uspešna. Popravila so zahtevna, nikoli zaključena in povezana z zelo velikimi denarnimi sredstvi, šibka točka pa je tudi njihova prilagoditev sodobnim zahtevam bivanja. Rušenje je upravičeno in gradnja novega smiselna.

Uveljavljeno in za mnoge stare hiše usodno prepričanje se postopoma spreminja. Spreminjajo ga ozaveščeni posamezniki, ki so razpoznali vrednosti od zoba časa načetih hiš in jih z lastno zavzetostjo in s pomočjo strokovnjakov prenovili in posodobili. Hišam z obledelimi in osivelimi pročelji, z odpadlim ometom, z razpokami in s slabo zapirajočimi se okenskimi krili so s popravili, z restavracijami in rekonstrukcijami vrnili

izgubljeno trdnost in lepoto. Še več, z domišljenimi in z obstoječimi usklajenimi spremembami in dodanim novim so izvedli tudi potrebno posodabljanje in stavbe prilagodili današnjim življenjskim potrebam. Vse hiše, ki jih želimo ohraniti v naš in jutrišnji čas, namreč potrebujejo spremembe, od preproste preureditve notranjih prostorov z ureditvijo sanitarij do izdelave potrebnih dozidkov, toda vse mora biti izpeljano tako, da prenovljena celota ostane dovršena arhitektura z dodano dediščinsko vrednostjo.

Monografija, ki predstavlja ščepec izbranih prenovljenih hiš, v katerih nekdanje življenje kakovostno povezuje s sodobnim, je oblikovana s ciljem preseči razširjeno mnenje o nizki vrednosti in o nemogoči preureditvi in posodobitvi podedovanega. V besednem orisu izpeljanih prenov dvajsetih različno starih, uporabnih, velikih in likovno oblikovanih objektov so opisana posamezna prenovitvena dela, ki se kljub upoštevanju razvitih znanj v vedi popravljanja in pomlajevanja podedovanega stavbarstva med seboj razlikujejo v številnih podrobnostih, saj so odvisna od izhodiščnih razlik v ohranjenosti, novi uporabnosti in že naštetih arhitekturnih značilnostih. Polno življenje starih hiš po izpeljanih prenovah prikazujejo tudi fotografije, ki s svojo izrazno močjo potrjujejo besede. Vse čudovite stare hiše, ne glede na to, ali so končno opremljene z restavrirano starodobno opremo ali z izbranimi izdelki sodobnih industrijskih ali unikatnih oblikovalcev, imajo od izvirnega ohraneno vse, kar se je ohraniti dalo. In prav ohranjena izvirnost je tista nenadomestljiva vrednost, ki bogati bivanje. Živeti v hišah s patino, v hišah s spominom, ni samo mogoče, ampak je tudi izjemno vredno, saj se v vsem skriva skozi stoletja izbrušeno znanje o kar se da najboljšem povezovanju naravnega in civilizacijskega. Znanje, ki smo ga v preteklih desetletjih popolnoma zanemarili, zdaj pa ga kot vredno ponovno odkrivamo. Priporočamo uporabo naravnih avtohtonih gradiv, gradnjo po meri človeka, premišljeno izkoriščanje naravnih virov za vzpostavljanje kakovostne klime v prostorih bivanja in tako naprej.

Predstavljene prenovljene hiše, pri raziskovalnem delu naključno odkrite in raztresene, vidno pokažejo tudi izjemno vrednost našega prostora, stavbno pisanost kot odgovor na naravno in kulturno raznolikost. In tudi ta raznolikost, ki jo sodobno stavbarstvo pospešeno briše, je tista vrednost, ki jo moramo v mozaiku razvoja svoje kulture varovati in razvijati.

Kdor ljubi stare hiše, nikoli ne ljubi zaman, je verz pesnice Isabelle La Howe Content, ki ga je za uvodno misel v knjižno delo z naslovom Prenova starih hiš (Renovating Old Houses, 1996) izbral njen avtor George Nash. Verjemite v poetičnost teh besed in sledite v knjigi predstavljenim vzorom. In tu je tudi mesto, da se zahvalim vsem lastnikom, ki so ljubeznivo odprli vrata in ključno pripomogli k nastanku dela! Hvala tudi založbi in urednici Karini Cunder Reščič za idejo in pomoč pri njeni uresničitvi.

Uvod v 1. del

AVTENTIČNO IMA PREDNOST

Živa Deu

Prenova stavb je dejavnost, ki je tesno povezana z oblikovanjem grajenega okolja; je prastara, saj človek teži k izboljšanju svojega okolja že vse od oblikovanja prvih stalnih naselij s trdnimi zgradbami. Metode dela pri prenovi so različne in so povezane z dediščinsko vrednostjo, s stanjem stavbe in z oblikovano razvojno vizijo - z zelenim načinom bivanja v prenovljeni stari hiši.

Vsaka prenova stare hiše, neodvisno od njene dediščinske vrednosti, velikosti, starosti ali ohranjenosti in tudi neodvisno od izoblikovane vizije končnega stanja po prenovi, zahteva temeljit in natančen pregled obstoječega stanja, izdelan posnetek in načrt vseh sprememb - načrt prenove. Pri pripravi naštetega ne gre brez strokovne pomoči. Poleg arhitekta in statika - oba morata imeti za posodabljanje starih objektov potrebna usmerjena védenja in znanja - pogosto potrebujemo še nasvete drugih strokovnjakov, od umetnostnih zgodovinarjev, etnologov do strokovno posebej usposobljenih restavratorjev kamna, lesa, gline, poslikav in tako naprej. Arhitektu, ki bo izdelal posnetek obstoječega stanja, bo v veliko pomoč star načrt, zato se vsekakor splača potrkati na vrata arhivov in povprašati o ohranjenih stavbnih podatkih. S starimi načrti včasih dobimo dokaj natančne podatke o načinu gradnje in uporabljenih materialih. Dober posnetek je še zlasti pomemben, če načrtujemo večje spremembe obstoječega stanja in z njimi povezane posege v konstrukcijo zgradbe. Za vse posege v nosilno konstrukcijo - v osnovno ogrodje hiše - kot tudi za vse spremembe stavbnega ovoja, na primer prerazporeditev fasadnih ali povečavo fasadnih odprtin, potrebujemo gradbeno dovoljenje in izdelan projekt za izvedbo. Če ima stavba visoko dediščinsko vrednost, pa potrebujemo tudi soglasje organizacije, pristojne za njeno varstvo - Zavoda za varstvo kulturne dediščine.

Vrnimo se k pregledu obstoječega stanja!

S podrobnim pregledom hiše strokovnjaki potrdijo že ugotovljene dediščinske vrednosti ali odstrejo nove, ovrednotijo poškodbe ter pretehtajo možnosti zelenih posodobitev. Po opravljeni analizi poškodb oblikujejo predloge posegov za ozdravitev. Prenova stare hiše namreč pomeni hkratno ali posamično uporabo različnih vrst posegov.

V načelih konservatorske vede, doktrine, ki se ukvarja z varstvom in s prenovo starih stavb, je posebej izpostavljena ozdravitev, sanacija ali popravilo obstoječega. S sanacijo poškodb se namreč ohranijo vse vrednosti izvirnika z nenadomestljivo patino časa vred.

Prnovljena stavba je kljub razvojnim spremembam in novi uporabnosti ohranila postopoma pridobljeno pripadnost pokrajini, iz katere je izšla. Zunanji hodnik ali gank, ki povezuje prostore v nadstropju, zamenjuje rekonstruirana lesena ograja, ki daje hišam v okolici značilno podobo.

V postopku sanacije z novim nadomestimo le močno uničene dele, ki jih ni mogoče popraviti. Ali drugače razloženo: zaradi nekaj močno poškodovanih (preperelih, prelomljenih...) škarnikov, elementov v sestavi strešnega krova, še ni treba zamenjati celotne strešne konstrukcije, tako kot ni potrebna izdelava nove lesene stropne konstrukcije zaradi uničenega enega samega stropnika. In podobno. S premišljeno ozdravitvijo poškodb bomo ohranili ne samo vrednost originala, ampak bomo prihranili tudi denar; in kar je še zlasti pomembno: prenavo bomo izpeljali z upoštevanjem načel trajnostne gradnje. Pri hudih poškodbah, ki jih ni mogoče sanirati, je treba izdelati nov stavbni del, stavbni člen ali del stavbnega člena. Izdelava novega pa je lahko različna. Tu so mogoče različne rešitve. Novi stavbni člen lahko v vsem posnema odstranjenega, porušenega ali pa je zasnovan v novem gradivu in ima novo obliko. Odločitev za izdelavo natančnega posnetka ali replike oziroma za izdelavo povsem sodobnega stavbnega dela, stavbnega člena ali dela stavbnega člena je odvisna od naslednjih najpomembnejših dejavnikov: kulturne vrednosti stavbe (spomenik nepremične dediščine), obsega poškodb in obsega zelene posodobitve.

V prvem delu monografije so izbrane stavbe, ki so zaradi arhitekturnih dosežkov izjemno vredne, morda so celo razglašene za spomenike nepremične dediščine. To so stavbe, ki so s prenovo kar najbolj ohranile svojo izvirnost. Njihovi stavbni deli so bili prenovljeni z ozdravitvijo, uničeni pa so bili nadomeščeni z izdelanimi replikami, natančnimi posnetki originala v gradivu in tehniki izdelave. Drugače povedano: uničene lesene stopnice so zamenjane z novimi, ki so izdelane po natančnem vzoru odstranjenih, in odstranjeni omet je na novo izdelan iz materialov, ki so jih v času gradnje uporabljali predniki. Izdelava kakovostnih replik pogosto zahteva tudi redko še ohranjeno mojstrsko znanje, a splača se potruditi in mojstre poiskati, kajti le z njihovim védenjem in ročnimi spretnostmi bo uspeh popoln.

Uvod v 2. del

NOVO V SOZVOČJU S STARIM

Živa Deu

Kljub omejitvam, ki jih postavlja vsaka obstoječa grajena struktura, lahko projektant z dodanim novim v funkciji in tehniki oblikuje novo arhitekturno zgodbo. Zgodbo, ki preteklost povezuje s sedanjostjo in je usmerjena v prihodnost.

Močno poškodovane ali celo delno porušene hiše lahko popravimo in posodobimo le z izdelavo novega. Zato potrebujemo projekt, ki ga pripravijo strokovnjaki. Narisan načrt predstavlja uskladitev analiziranega obstoječega stanja stavbnega tkiva in oblikovane razvojne vizije. Če lahko malo poškodovan objekt brez večjih posodobitev izpeljemo brez načrta, to nikakor ne velja za prenove močno poškodovanih starih hiš z večjimi spremembami. Takšna obnova pomeni hkratno ali posamezno uporabo različnih vrst posegov, zato je zelo pomembna vnaprejšnja odločitev, katere dele stavbe bomo sanirali, katere rekonstruirali in kje in kako bomo v staro umestili novo, sodobno.

O rekonstrukciji v okviru prenove govorimo, kadar natančno po vzoru porušenega ali močno poškodovanega stavbnega dela zgradimo novo ali staro popravimo z uporabo starih materialov. Pri močno

poškodovanih ali delno celo porušeni stavbah se za rekonstrukcijo porušenega odločimo samo v primeru, da je objekt dediščinsko visoko vreden in še to le v primeru, da imamo dovolj ohranjenega izvirnega gradiva: materialnih ostalin, starih načrtov, starih slik in pričevanj. V nasprotnem primeru je bolje porušeno nadomestiti z domišljenimi novimi oblikami, ki jih izdelamo v sodobni tehniki. Domneve so pri postopkih restavracije izključene. Tudi slabi in netočni posnetki močno poškodovane stavbe ali stavbnega dela, ki jih izdelamo s sodobnimi gradivi in jih nato umetno postaramo in kako drugače prilagodimo izvirnemu, niso prava pot.

Pri prenovljenih starih hišah, predstavljenih v nadaljevanju, v drugem delu monografije, se spleta sanirano izvirno in novo sodobno. Dopolnjevanje v preteklosti domišljene in pogosto tudi končne podobe stavbne celote je zelo zahtevno delo, ki ga kakovostno nikakor ni mogoče izpeljati brez strokovne pomoči. Izvedba prenove močno poškodovane ali celo delno porušene stare hiše zahteva kompleksnega načrtovalca, z visoko stopnjo kreativnih sposobnosti in osvojenimi védenji o prostoru, o podedovani arhitekturi, o starih tehnologijah, gradivih, o kakovostnem združevanju starih in novih tehnik gradnje in tako dalje.

Kljub temu, da mora biti ločnica med starim in novim jasno vidna, mora imeti nova celota enovito likovno podobo. Obseg dodajanja novega je različen, odvisen od ohranjenosti in tudi od želenega novega načina bivanja. Med predstavljenimi so tudi stavbe, ki so s prenovo spremenile svojo izvirno uporabnost, celovita zasnova prenove pa je izpeljana tako, da so z znanji in modrostjo sedanjosti oplemenitene ugotovljene kakovostne in trajno uporabne vrednote obstoječega.

In naj skopo predstavitev s prenovo povezanih in pomembnih védenj sklenemo še s širokim pomenom prenavljanja in ohranjanja obstoječega. Prenova obstoječih identitetnih grajenih struktur ima pred graditvijo novega tudi gospodarsko in ekološko prednost: je racionalnejša v porabi prostora, sredstev in energije in zato tudi manj obremenjuje okolje. Poleg tega se z razvojno prenovo ohranjajo tudi kulturne vrednosti. Brez ohranjenosti v prostoru razvite naselbinske in stavbne kulture pa si kljub novi kakovostni arhitekturi in zgledno prenovljenim spomenikom nepremične kulturne dediščine ni mogoče predstavljati kakovostnega razvoja naselbinskega prostora in z njim razvite kulture bivanja.

»Da lahko umetnost pravilno cenimo, mora ustrezati sodobnemu življenju. To ne pomeni, da moramo zanemarjati dosežke svojih prednikov, temveč pomeni le, da si moramo prizadevati, da bolj uživamo v sedanjosti. Ne gre za to, da stvaritev preteklosti ne bi upoštevali, temveč gre za to, da si moramo prizadevati, da jih vgradimo v lastno zavest« (Okakura Kakuzo).

In kakovostna prenova je natančno to!

Švigljeva domačija
v Brestovici pri Komnu

DOLGO ŽIVLJENJE V KAMNU

Živa Deu

Kraška planota kljub številnim neakovostnim urbanim in arhitekturnim posegom še vedno ohranja svojo podobo. V zadnjem obdobju prispeva k temu tudi izjemno veliko kakovostnih prenov obstoječih stavb. Med njimi je tudi dom družine Švigelj v Brestovici pri Komnu, ki ga je izbralo za predstavitev v reviji Kras njeno uredništvo.*

Švigljeva domačija, sestavljena iz več pritličnih in enonadstropnih stavb, sklene južni rob vasi. Kamniti objekti, prekriti s plitvimi korčnimi strehami, so nanizani po robu parcele, tako da skupaj z visokim kamnitim zidom oklepajo borjač. Domačija je ohranila vse razpoznavne posebnosti kraške arhitekture, čeprav je bila v prvi svetovni vojni močno poškodovana. Naselje je bilo tedaj skoraj popolnoma porušeno. Prazna pa je bila tudi po drugi svetovni vojni - več kot tri desetletja. Na srečo sta zapuščen in močno poškodovan stavbni kompleks, v katerem so se razbohotili robide, bršljan in slak, odkrila zakonca Švigelj. Domačijo sta kupila in jo v desetletju in več prenovila v sodobno stanovanjsko hišo za štiričlansko družino. Prenova jima je toliko uspela, da celota, kljub svežemu videzu, še vedno pripada prostoru Krasa.

Ostalo je le kamnito ostenje

Obnova tako močno poškodovanega objekta se vedno začne z natančnim pregledom stavbnega tkiva in oblikovanjem načrta mogočih izboljšav, ki jih narekujejo zahteve lastnikov. Arhitektka Štefka Švigelj se je v načrtu prenove Tonkove domačije, kakor se ji reče po domače, odločila za rušenje vseh močno poškodovanih stavbnih delov, pa tudi nekaterih sicer zdravih, a za potrebe bivanja štiričlanske družine nepotrebnih. Kritina, krov, ostrešje, lesena stropna konstrukcija, stropi, leseni tlaki, stavbno pohištvo in sestavni deli zunanjega hodnika so bili uničeni zaradi vlage, lesnih gob in zajedavcev. Ko so vse to odstranili, je ostalo le kamnito zidovje. Kamen je kot stavbno gradivo tako znova dokazal svojo odpornost in vzdržljivost, zidovi sami pa mojstrstvo zidarjev. Ti so namreč zidake za obodne kamnite zidove pripravljali kar sproti. Kamen so izbirali in obdelovali ležišču primerno. Zlasti skrbno so izdelali vogalne zveze. Ker določajo trdnost stavbe, so jih sestavili iz natančno obdelanih klesancev - kamnitih zidakov večjih mer.

LASTNIKI: družina Švigelj.
AVTORICA PRENOVE: Štefka Švigelj, u.d.i.a.
ELEMENTI PRENOVE:
- Streha: rekonstruirana, kritina je rdeča opečna žlebičasta, nova
- Ostenje: večinoma ohranjeno, utrjeno z novim vezivom, povezano z armirano- betonskimi vezmi;
nova armirano-betonska plošča je zamenjala leseno v pritličju
- Stavbno pohištvo: rekonstruirano
- Drugi detajli: lastniki so porušili del stavbe; material, kamen pa uporabili za izdelavo dvoriščnih zidov in tlakov
- Notranja oprema: nova, v starodobnem slogu

Čeprav je bila domačija prostorsko bogata, je bilo likovno okrasje skromno. Okna so bila poudarjena z obrobami v ometu, vrata pa s preprostimi kamnitimi okvirji. Takšna je stanovanjska hiša tudi danes.

lesene strešne konstrukcije in dodani toplotni izolaciji, ohranjena - gre za plitko streho, prekrito z rdečo glineno žlebičasto kritino.

Končna obdelava stavbnega ovoja

Prenova se je nadaljevala z napeljavo inštalacij in vgradnjo novega lesenega stavbnega pohištva. Oken-ske in vratne okvirje ter okenska krila in krila notranjih vrat so izdelali v tovarni LIP Bled, masivna vratna krila zunanjih vrat ter leseni deli zunanjega hodnika pa so delo lokalnih obrtnikov. Vse stene so ometane in beljene, tlaki v pritličju so opečni, v nadstropju leseni. Čeprav je bila stavba velika, je bilo likovno okrasje skromno. Okna so bila poudarjena le z obrobami v ometu, vrata pa s preprostimi kamnitimi okvirji. Takšna je stanovanjska hiša tudi danes. Vhod v nekdanje gospodar-sko poslopje - zdaj je to prostor za poletno bivanje - po-

udarja saniran kamnit vratni okvir, okenske odprtine so obrobene v ometu, izvedene v zglajeni tehniki. Barva vseh poudarkov v ometu je tudi barva veziva, lokalnega peska v sivi barvi. Odličnost prenove, podrobno načrtovane in strokovno izvedene, zmoti le nepotrebno poudarjanje kamnitih zidov, ki kot okras kukajo tu in tam izpod ometa. Ta poudarek, ki ga v prenovah kraških domačij zasledimo zelo pogosto, saj se nekako prenaša iz hiše v hišo, je odveč, kajti kamnito gradivo, vpeto v zidove, odkrivata že sama stavbna konstrukcija in z njo poveza-na stavbna podoba.

V objemu stavbne lupine

Navidezna vez med starim in novim ni opazna samo v zunanji podobi. S kuhinjo je povezan glavni bivalni prostor, v katerem doživljamo odseve in usedline preteklega. Nanje nas opozarjajo izbrano pohištvo in številni okrasni ter spominski predmeti, ki sporočajo, da gre za kulturno bogat dom. Stavbna celota je kakovosten dokaz, da je mogoče z razvojno prenovo, ki temelji na spoštljivem odnosu do preteklega, v našem prostoru ohraniti obstoječo arhitekturo; tisto, ki je še ostala in v kateri so zapisi časov, ki jih ni več. Prav na Krasu je, v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami, še dobro ohranjena. Tudi zaradi kamna, ki traja.

* Poleg Švigljeve domačije v Brestovici na Krasu so v knjigi s Krasa predstavljene še prenovljene domačije Reboljevih v Svetem pri Komnu, Ilichovih v Štanjelu in Vokovih v Grljanu na Tržaškem Krasu.

Prof. dr. Živa Deu, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani

Nevidne vezi med starim in novim ni čutiti samo v zunanji podobi. S kuhinjo je povezan glavni bivalni prostor, v katerem doživljamo odseve in usedline preteklega.

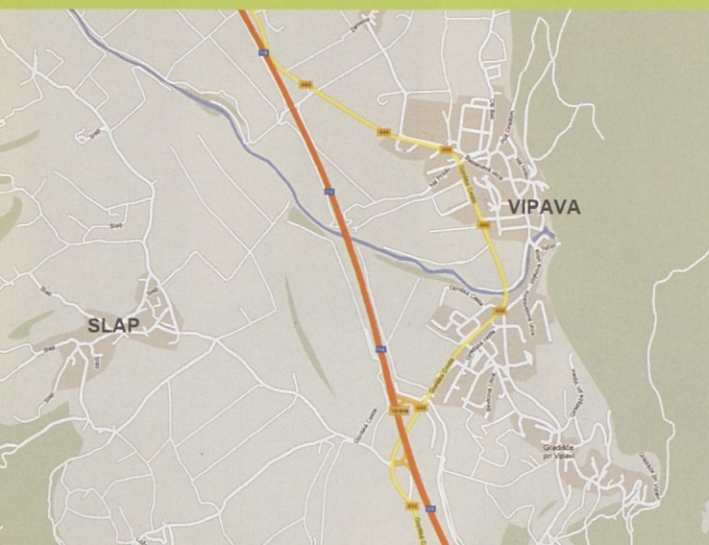
**Za sladokusce, ki hočejo nekaj več,
predstavljamo domačijo kulinarike**

MAJERIJA - AROMA BURJE IN SONCA

Uredništvo

Domačija Majerija na Slapu pri Vipavi je pravi odgovor na vprašanje, kam na dobro kosilo ali večerjo in na uživanje najboljših vipavskih vin v pristnem okolju. Njena lastnika Matej in Nataša Tomažič s svojo hrano in z njeno postrežbo zadovoljujeta tudi kulinarične sladokusce. Ob diskretni domači ponudbi, vrhunski hrani in pijači uživajo razkošje okusov in domače vzdušje. Vedno znova presenečata z zanimivimi kombinacijami okusov, ki so jih poznali nekdanj ali so splet sodobnih izkušenj in uporabe svežih, prvovrstnih živil ter domačega okolja.

In kako priti do Majerije? Z avtoceste Ljubljana-Nova Gorica zavijte pri Vipavi po izvozu na magistralno cesto Ajdovščina-Vipava-Razdrto ter peljite po njej približno sto metrov proti jugu do smernika za Slap pri Vipavi. Na Slapu pa sledite obcestnim oznakam do Majerije!

Slap pri Vipavi s cerkvijo sv. Matije

Kuhar Matej Tomažič pripoveduje o uresničevanju svojega življenjskega načrta...

Za Majerijo kot hišo je bistveno, da je bila nekdanj pristava, to je oskrbniška hiša grofov Lanthierjev iz Vipave. V njej so imeli oskrbnika Majerja, po katerem je pristava dobila ime Majerija. S svojo družino in s hlapci je Majer skrbel za posest grofov Lanthierjev in za njeno obdelovanje. In imeli so tudi pravico živeti na Majeriji... Toliko o Majeriji kot hiši!

Majerija kot dejavnost pa je tradicionalna vipavska hiša s tradicionalnimi vipavskimi ljudmi, ki ponujamo to v hiši, ki je kulturni spomenik. Pri tem ima hrana tudi nekakšen moj avtorski podpis, saj sem kuhar po poklicu. Želim namreč, da je naša tradicionalna kuhinja rahlo nadgrajena in posodobljena ter ponujena kot kuhinja iz Majerije.

S soprogo Natašo sva dogovorjena, da se kot lastnika Majerije predstavljava kot Matej in Nataša Tomažič. Osnovna ideja za oživetje Majerije kot gostinskega lokala in kmetije je bila moja, Nataša pa je pri tem vseskozi sodelovala in mi pomagala, da sva načrtano uresničila in da se najina oziroma naša dejavnost na Majeriji razvija in kakovostno napreduje.

Z Natašo sva si vse nujne zadolžitve porazdelila, kajti le tako lahko vse deluje, kot mora! Veva, kaj vse mora biti kdaj in kako narejeno. Jaz delam vse, kar zadeva pridelavo oziroma pridobivanje hrane in njeno predelavo ter pripravo v kuhinji, da je nared za strežbo. Nataša pa skrbi za jedilnice in druge prostore, namenjene gostom. Ona odloča, kako so prostori urejeni, dekorirani, nadalje skrbi za njihovo čistočo in s svojo strežbo gostom ter s svojo prisotnostjo med njimi skrbi za uresničevanje njihovih želja. Sicer pa se gostom posvečava oba, vsakdo s svojimi nalogami. Jaz morda z malo bolj direktnimi in vidnimi, Nataša pa bolj v ozadju, kar je tudi zelo pomembno, čeprav gostje tega ne vidijo.

Matej in Nataša Tomažič

V poletnem času postrežejo gostom v senci mogočne stavbe Majerije.

Poleg naju so v naši skupini še trije redno zaposleni sodelavci - dva kuharja in natakarica. Vsakdo med nami ima svoje dolžnosti, z uresničevanjem katerih kot ekipa uspevamo izpolnjevati pričakovanja in želje gostov. Občasno se nam s svojo pomočjo pridruži tudi najina otroka - sedemnajstletna hči Tanita, ki nam pomaga pri strežbi hrane gostom, in dvanajstletni sin Luka, ki z veseljem sodeluje pri pripravljanju sladice in pri njihovem serviranju ali pa nam pomaga v kuhinji. Seveda pa je njuno sodelovanje povsem prostovoljna pomoč, čisto spontana. Z Natašo sva sklenila, naj otroka - ko bo čas za to - sama odločita, kakšna bo njuna poklicna pot. A vendarle upava, da se bo sedanja dejavnost Majerije nadaljevala z najinima otrokoma, čas pa bo, seveda, pokazal, kakšne bodo njune želje. Zdaj naša družina namreč biva tukaj, na Majeriji. In vse naše življenje ter delo je povezano z Majerijo...

Z Natašo sva v zgodnjih dvetidesetih letih prejšnjega stoletja spoznala, da si želiva lastno gostinsko delavnost, od katere bo najina družina živela, in da jo bova opravljala na domu, saj sem veliko let živel zaradi svojega poklica precej raztepen po svetu. Zato sva iskala po Vipavski dolini, po Krasu ter v širši okolici za tako dejavnost primerno tradicionalno hišo. Z nakupom Majerije nama je to poleti 1994 uspelo. Našla sva družinsko domovanje in poslovni objekt skoraj doma. Ta hiša nam je res pisana na kožo.

Majerija je tipična vipavska domačija iz preteklosti, ki gre s časom naprej

Majerija je tradicionalna domačija, ki gre sicer s časom naprej in poskuša gostom nuditi originalnost vipavskega ambience ter bivanja iz preteklosti, hkrati jim poskuša nuditi udobje, ki ga potrebuje današnji človek in ki ga jemlje kot nekaj logičnega. Vsebinska ponudba sta tradicionalna vipavska in

širše primorska kuhinja, ki je z občutkom posodobljena in je prilagojena sodobnemu človeku. Rdeča nit naše kuhinje so domača zelišča, ki so moje veselje in moja strast, zato jih gojim v večjih količinah, saj ta zelišča izdatno uporabljam v kuhinji. In to samo sveža, ne posušena ali drugače konzervirana, kar pomeni, da so zelišča pristna. Uporabljamo pa jih toliko časa, dokler rastejo in uspevajo - dokler torej traja njihova sezona. Tako ves čas uporabljamo tista zelišča, ki so v nekem letnem času presna, sveža...

Majerija je poznana po sezonski kuhinji, saj vsak drugi mesec menjujemo jedi. Tako, da se kar najbolj prilagajamo letnim časom, kot jim sledi narava. Tukaj, v Vipavski dolini, se v naravi pridelki menjujejo na dva meseca. In mi z našo ponudbo sledimo takemu ritmu.

Poleg te tradicionalne prenovljene hrane ponujamo tudi najboljše vipavske vina. Sodelujemo z manjšimi in najbolj pristnimi vinogradniki. Od njih odkupujemo vina, ki najbolj predstavljajo Vipavsko dolino in ki jih ponavadi ne morete kupiti v trgovini.

Kdo je Matej Tomažič?

Že v mladostniških letih sem bil navdušen za kuharski poklic in Majerija je rezultat mojega velikega veselja in ljubezni do kuhanja in hkrati rezultat velike navezanosti na tradicijo. Tako na kulinarčno tradicijo kakor tudi na arhitekturno tradicijo tega prostora!

Že v osnovni šoli, pri trinajstih letih, sem se odločil, da hočem postati kuhar, kar so moji starši z zadovoljstvom sprejeli. V šoli me pa niso razumeli, saj sem bil vseskozi odličnjak, pa so to moje nagnjenosti za kuharski poklic jemali za nekakšno pubertetniško, mladostniško muho enodnevnico. Napotili so me celo k psihologinji na preverjanje. Jaz sem - seveda - vztrajal pri svoji odločitvi in se vpisal na Srednjo

Ena izmed številnih jedi
so vipavski mlinci z omako iz poletne zelenjave."

gostinsko šolo v Ljubljani. Pri študiju sem bil zelo zagnan. Takrat sem spoznal svoje prave prijatelje iz že uveljavljenih dobrih gostinskih hiš. Tako sem hitro začel tudi s praktičnim preverjanjem in poglobljanjem svojega znanja v gostinski hiši Franko v Starem selu pri Kobaridu. Potem sem kakšno leto kuhal po Sloveniji. Nato sem odšel delat v Italijo h gospodu Jožku Sirku v gostilno La Subida, kjer sem dobil pravo življenjsko izkušnjo ter si hkrati razjasnil marsikatero dotlej še neodgovorjeno vprašanje. Izkristalizirala se je odločitev, da si želim nekje dobiti prostor za svoj lokal, v katerem bi z ženo in z vso svojo družino uresničil tiste ideje, ki so dozorele v meni. Po letu 1990 sem občasno tudi v domačem okolju nastopal ob raznih priložnostih s svojim kuharskim znanjem in predstavljal v Italiji pridobljene kulinarične izkušnje, ki so bile takrat za naš prostor nove in zelo napredne.

Ljudje, ki prihajajo na Majerijo, vedo, kaj nudimo glede na letni čas

K nam pride kar 99 odstotkov takšnih gostov, ki vedo, kam gredo in zaradi česa so prišli! To je za nas prijetno, saj so to odlični ljudje in odlični gostje. Imamo jih radi in se z njimi dobro razumemo. Zato so oni zadovoljni z nami in mi smo zadovoljni z njimi! To pomeni, da imamo veliko stalnih gostov, ki se vračajo. Je pa pomembno tudi to, da prihajajo k nam novi gostje, v največji meri zaradi ustnega priporočila naših, že kar stalnih gostov.

Na Majeriji prirejamo tudi različna srečanja, kot so sestanki, pogovori, seminarji, posveti, predstavitve in podobno. Majerija nudi idealno okolje tudi za družinska srečanja ali praznovanja osebnih praznikov. Tudi vse to spremljajo naša kulinarična in vinska ponudba ter naši domači izdelki.

Naša kuhinja je prehajanje iz srednjeevropske kuhinje v mediteransko kuhinjo s hkratnim upoštevanjem vseh značilnosti kuhinje našega vipavskega prostora. Res pa je, da pri nas ne pripravljamo ribjih jedi, ne nudimo - na primer - dunajskih zrezkov ali kranjskih klobas in še marsičesa drugega ne, kar ni tipika tega prostora.

Pridelkov naše kmetije ne prodajamo gostom brez priprave ali predelave v kuhinji ter njene postrežbe. Vse, kar gojimo in vzgojimo oziroma pridelamo, je predvsem za potrebe lokala. Res pa je, da zelišča in sadje predelujemo tudi v razne domače izdelke; sadje v marmelade, fige vlagamo v sladkorni sirup in mogoče konserviramo še drugače; zelišča predelujemo v zeliščne sirupe in jih uporabljamo kot dodatek v marmeladah ali pa iz njih izdelujemo likerje ter osvežilne pijače. In vse to ponujamo našim gostom, da jih uživajo pri nas, lahko pa si jih tudi kupijo in vzamejo domov kot prijeten spomin ali kot darilo za prijatelje. In tako odnesejo en delček naše Majerije tudi s seboj... Prav v tem smo v zadnjih letih napredovali tako količinsko kakor tudi kakovostno, da izpolnujemo vse kakovostne standarde, ki jih zahteva uradna prodaja takih proizvodov. Vse naše proizvode smo tudi ustrezno poimenovali in jih oblikujemo ter nudimo na način, da so tržišču primerni.

Za ponudbo našim gostom imamo glede na sezono oziroma letni čas vedno aktualen jedilni list. Predstavlja vse tisto, kar v tistem obdobju vzgojimo, pridelamo ali kupujemo ter kuhamo, pripravljamo in strežemo. In na jedilnem listu so specifične vse jedi in pijače, ki jih nudimo, ter tudi vse drugo, kar vzgajamo in pridelujemo pri nas.

Slap pri Vipavi je tradicionalna vipavska vas

Majerija je samostojen zaselek, narejena za takratne potrebe obdelovanja zemljišč grofov Lanthierjev v Vipavi in za njihovo preskrbovanje z živili in hrano. Postavljena je bila v center vseh njihovih zemljišč tukaj.

Slap pri Vipavi je tradicionalna vas, ki se polagoma širi, ima pa kar nekajstoletno zgodovino. Kmalu je postala center vinogradništva, vinarstva in kletarstva na tem območju in v njem je bila na pobudo grofov Lanthierjev ustanovljena prva slovenska kmetijska šola. Lanthieriji so v ta namen podarili svoj vaški dvorec blizu cerkve. A so po šestnajstih letih šolo preselili na Grm pri Novem mestu zaradi takratnih prevelikih želja, da se ustanovo potujoči in namesto poučevanja v slovenskem jeziku v njej uvede italijanski jezik.

V vasi so bili pomembni predavatelji, med njimi tudi vipavski duhovnik, vinogradnik in strokovni pisec Matija Vertovec, avtor knjige Vinoreja, ki je bil doma iz Podnanosa, učil pa je tudi na Slapu o vinogradništvu in vinarstvu ter pošiljal v tej šoli izobražene fante po vsej Sloveniji, da so poučevali ljudi ter širili znanje.

Od kod vèdenje in zamisli, da Matej preseneča goste z novimi, okusnimi in privlačnimi jedmi?

Sem profesionalni kuhar in smatram stalno širjenje svojega znanja za pomembno doto pri opravljanju svojega poklica... Najprej sem se naučil tehničnih osnov kuhanja, kar mi pride zelo prav, da lahko svoje zamisli tudi izvedem, torej uresničim. Kuhanja sem se učil od svoje mame in svoje stare mame najprej kot otrok in mladenič in tako pridobil najbolj tradicionalne izkušnje, seveda pa tudi recepte. Gostinska šola mi je dala tehnično izobrazbo. Učil pa sem se tudi v pomembnih slovenskih in tujih lokalih in si tam nabiral ne samo znanje za pripravljane jedi, ampak tudi vèdenje, kako se soočiti z novimi jedmi in z novimi recepti, kako razviti nov recept in kako tak recept uporabljati v kuhinji. Tako sedaj črpam iz svojega znanja in na njegovi osnovi nastajajočih novih idej, ki jih pridobivam tudi v naravi in v okolju, ki me obdaja pri mojem poklicnem delu. Vsako živilo poskušam spremeniti v privlačno jed. In pri vsem tem si pomagam tudi s knjigami ter po internetu pridobivam odgovore na še neodgovorjena vprašanja. Seveda pa, kolikor mi čas dopušča, še vedno obiskujem dobre gostinske prakse in se pri njihovih ponudnikih poskušam naučiti iz njihovih izkušenj, kaj lahko prenesem v svoje delo.

Majerija v Slapu pri Vipavi je idilična zgornje-vipavska domačija, skrita med vinogradi in sadovnjaki. Ponuja preprosto tradicionalno kuhinjo s pridihom sodobnosti. Hrana je pripravljena iz naravnih živil, kar zagotavlja polnost okusov. Ponudba hrane in pijač sledi letnim časom. V pomladnih in poletnih mesecih se s sezonskimi živili in s stilom kuhinje ozira po Sredozemlju. Jeseni in pozimi pa v njej in okrog nje diši po osrednji Evropi s tradicionalno avstro-ogrsko kuhinjo.

Pomembno noto v okusu jedi igrajo sveža zelišča, ki rastejo na vrtu ob hiši. Nekaterih med njimi drugje v Sloveniji ni mogoče dobiti. Sveža zelišča ter izdelke iz njih je mogoče kupiti za domačo uporabo. Poleg zelišč je na vrtu tudi prostor za nekatere rože, ki jih s pridom uporabljajo pri pripravi jedi.

Majerija je odprta vsak petek, soboto in nedeljo ter med prazniki. Kosila so med 12. in 15. uro, večerje med 18. in 22. uro. V času med kosilom in večerjo nudijo slane in sladke popoldanske prigrizke. Zaradi počitnic osebja je Majerija zaprta v februarju med zimskimi počitnicami in zadnja dva tedna v juliju.

Za rezervacije in obiske domačije Majerija Mateja in Nataše Tomažič upoštevajte naslednje podatke: hišna številka Slap 18, pošta 5271 Vipava, Slovenija; telefon: +386 (0) 5-368-50-10, gsm: +386 (0) 41-405-903; faks: +386 (0) 5-368-50-11; e-naslov: info@majerija.si

Mize s pogrinjki v restavraciji, stoli in vsa druga oprema so narejeni kot replike pohištva iz stare Majerije.

Del velike kleti za vina in druge prijače, med njimi tudi doma narejene sokove iz domačih zelišč in domačega jagodičja.

Sobivanje človeka in narave

MLADINSKI HOTEL PLISKOVICA

SKLENIL 5. FESTIVAL "POLETJE PR' SLAMČEVIH"

Laura Lozej

Pliskovica, vasica v samem osrčju Krasa, v svojem zavetju hrani bogato kulturno zapuščino. To je več kot 400 let staro domačijo »Pr' Slamčevih«, ki vse do danes ohranja lastnosti tipične kraške domačije in je zato zaščiten kot kulturni spomenik. Domačijo, v kateri danes delujeta mladinski hotel in turistično informacijska točka, z veseljem predstavimo in razkažemo popotnikom in obiskovalcem, ki sem prihajajo z različnih krajev sveta.

V vasici z okrog sto hišami, ki strnjene na nadmorski višini med 260 in 294 metri, kljubujejo ostrim življenjskim razmeram že vrsto stoletij, se lahko srečujemo z bogato kulturno in naravno dediščino, ki kljub revni in težki preteklosti izražata plemenitost prebivalcev Krasa – Kraševcev. Da se to bogastvo ne bi utopilo v množici novodobnih materialnih dobrin, se v Mladinskem hotelu trudimo že osem let. Zadnjih pet med drugim skrbimo tudi za poletni festivalček »Poletje pr' Slamčevih«, ki temelji na obujanju in ohranjanju tradicionalnih domačih obrti, na spoznavanju bogastva narave, kulture in umetnosti ter na bogatenju medkulturnega dialoga.

Kljub vsesplošni naraščajoči težnji za revitalizacijo kulturne in naravne dediščine se v Mladinskem hotelu trudimo vzpostaviti motivacijsko primerno in selekcijsko nevsiljivo noto izžarevanja samega bistva našega delovanja ter se tako zlit z okoljem, v katerem smo. Tako je bilo v zavetju borjača Mladinskega hotela lansko poletje spet živahno. Festivalček »Poletje pr' Slamčevih« je ponujal pisano paleto različnih aktivnosti, katerih rdeča nit je bila oživljanje, ohranjanje naravne in kulturne dediščine Krasa ter spoznavanje različnih kultur našega sveta. Vsi tisti, ki se zavedajo »praznine« svetâ globalizacije in individualizacije, so pri nas lahko doživeli trenutke in spoznanja, ki plemenitijo človeka ter bogatijo medčloveške odnose.

V juniju in juliju smo v delavnici Bachovih cvetnih esenc z Evo Humar Faganel spoznali bogastvo in moč neokrnjene kraške narave ter zvedeli vse o rastlinah, s katerimi lahko pripravimo različne cvetne esence, ki zdravijo človeška negativna stanja. Dario Cortese nas je popeljal po kraški gmajni spoznavat in nabirat užitne divje rastline, iz katerih smo si pripravili odlično »divje« kosilo. Pletenje košar je ena izmed domačih obrti, ki jo poskušamo oživeti in ohraniti predvsem med mladimi, saj danes na Krasu le še malokdo zna izdelati košaro. Tako, iz naravnih materialov, ki so naravi prijazni in hkrati estetski na pogled.

Mesec julij je tudi pravi čas za žetev sivke, zato smo z ljubitelji te žlahtne dišavnice poželi naš »nasadek« sivke, pletli dišeče butarice ter z destilacijo pridobili sivkino eterično olje in hidrolat, ki nas bosta še dolgo v zimo spominjala na poletje.

Letošnjemu mednarodnemu letu gozdov smo namenili kar dva dogodka. V kiparsko-lesarskem kampu smo z Dušanom Gerlico podrobneje spoznali les bora in iz njega

izdelali lesene skulpture. Z našimi najmlajšimi pa smo vsak torek v juliju in avgustu z igro, ustvarjanjem in rekreacijo spoznavali biotsko raznolikost gozdov, njihov pomen za naš obstoj ter odkrivali različne gozdne ekosisteme in ostale zanimivosti, pa tudi pravljične prebivalce gozdov.

Kamen je močno povezan s človekovim bivanjem na Krasu in v sožitju z naravnimi danostmi območja. Poletne etnološke delavnice vsekakor ne morejo brez zvočka kladiva, ki vztrajno udarja ob kamen in mu tako daje obliko ter vliva dušo izdelkom. Na dvodnevni kamnoseški delavnici je kamnoseški mojster Jernej Bortolato predstavil osnove kamnoseštva, udeleženci pa so se podali v zahtevno obdelavo kamna in izklesali vsak svoj kamniti izdelek.

Prav posebno doživetje v okviru Festivala »Poletje pr' Slamčevih« so koncerti, ki jih vsako leto gosti dvorišče Slamčeve domačije. S koncerti poskušamo tako domačinom kot tudi našim gostom pričarati nepozabne glasbene užitke ter jim hkrati približati različne kulture našega planeta. V mesecu juliju smo lahko prisluhnili Swargi, Pelli in skupini Mahtab, ki so ljubitelji dobre glasbe popeljale skozi svet jaza, slovenskih in makedonskih ljudskih pesmi ter ritmov afriške celine. Avgusta so dekleške vokalne skupine Ragle predstavile belokranjsko ljudsko izročilo, skupina Sedef pa je prevzela občinstvo z bosansko ljudsko glasbo in z glasbo sevdalink.

Osmo obletnico delovanja Mladinskega hotela Pliskovica, 13. junij, smo zaznamovali v sodelovanju z založbo Mladinska knjiga z odprtjem razstave ilustracij Danijela Demšarja iz pesniške zbirke Bine Štampe Žmavc »Roža v srcu«. V sodelovanju s Kosovelovo knjižnico Sežana pa smo pripravili Knjižnico pod orehom, kjer so se lahko popotniki v senci oreha predali užitkom poletnega branja. Obe aktivnosti sta bili na voljo vse do konca avgusta.

»Poletje Pr' Slamčevih« smo sklenili v soboto, 3. septembra, z nočnim pohodom na hrib Volnik, kjer smo uživali v prečudovitem pogledu na Kras in Tržaški zaliv. Da pohodništvo nima starostne omejitve, govori dejstvo, da smo se na najvišji vrh v okolici Pliskovice podali pohodniki, stari od štirih let do sedemdesetih let.

Prostovoljstvo – vrednota, ki ne sodi v materialistični svet 21. stoletja – bi moralo biti še kako pomemben del našega vsakdana. In prav zato smo se v okviru leta prostovoljstva, v sodelovanju z Razvojnim društvom Pliska, prijavi na razpis Zavoda Voluntariat in izpeljali delovni »Tabor Pliska«. Udeleženci s Finske, Slovaške, Srbije in Španije so na enotedenskem taboru v sodelovanju z vaščani urejali javne površine vasi ter Pliskino učno pot. Veliko delo so opravili, vendar uspešnost tabora ni merljiva samo v opravljenem delu. Velik pomen ima tudi vsak nasmejan obraz starejših ljudi, ki bi sicer težko prišli v stik s pisano množico jezikov in običajev, kajti v okviru tabora smo ponudili pomoč tudi starejšim vaščanom.

Ti in številni drugi dogodki nas in naše obiskovalce bogatijo z novimi doživetji, s prijateljstvi ter s prijetnimi

občutji. Tako si lahko po koncu že petega »Poletja pr' Slamčevih« sežemo v roke in ponosno pozdravimo prihajajočo pomlad. Sedaj, ko so dnevi krajši, je čas, da se ob dolgih večerih posvetimo pogledom v prihodnost, načrtom, kako bomo naslednja leta še uspešnejši. Načrtov in idej pa nam prav gotovo ne manjka, saj so nam marljivi predniki pustili kar nekaj odličnih izhodiščnih idej za različne delavnice in srečanja, s katerimi bomo lahko še izboljšali pestrost našega programa. Želimo si obuditi dejavnosti, ki so zaradi modernega, hitrega življenjskega sloga opuščene, vendar so izjemnega pomena za ohranjanje kulturne in naravne dediščine našega prostora.

Že sama 400 let stara Slamčeva domačija nam narekuje, kje naj iščemo, kaj naj počnemo. Danes prepogosto pozabimo, kaj v resnici imamo. Kaj in zakaj so stoletja dolgo naši predniki skrbno varovali, prenašali iz roda v rod, danes pa v svetu globalizacije pozabljamo, kje smo doma. Pozabljamo, da vse, kar je Kraševce ustvaril, ni nastalo čez noč, temveč je nastajalo kot plod njegovega znanja in veščin. Ker spoštujemo našo hišo z metriskimi zidovi in z majhnimi okenci, ki nam pozimi nudi zatočišče pred burjo, poleti pa pred sončno pripeko. Ker imamo radi naš zaprt borjač, s škrlami krit svinjak in dišeče polje sivke, bomo tudi v prihodnje stremeli k aktivnostim, ki bodo ohranjale ljudsko izročilo.

V mesecu oktobru smo pripravili kar tri evente, s katerimi želimo približati ljudem jesensko naravo. V nedeljo, 16.10. smo pripravili v sodelovanju z Gobarskim društvom iz Sežane že tradicionalno razstavo svežih gob. V soboto, 22.10. ste se nam pridružili na delavnici nabiranja gob in priprave gobjih jedi, ki jo je vodila Ljuba Tavčar Bandelj, predsednica Gobarskega društva iz Sežane, v ponedeljek, 24.10. pa smo skupaj s Sandro Pelicon, predsednico Društva Planta, izdelovali zdravilne likerje iz jesenskih plodov.

Naše bogastvo in prihodnost – otroci – so najpomembnejši, zato vedno znova organiziramo številne delavnice, in okviru katerih na poučen in zabaven način spoznavajo naravno dediščino in ljudsko izročilo. Kdor naravo pozna, jo tudi spoštuje. Kdor ve, da tujerodna žival, kot je zlata ribica, kalu ne koristi, temveč mu škodi, je tja ne bo nikdar izpustil. In bo skrbel za okolje, če bo vedel, da je kraško površje vodoprepustno in da voda, ki pronica v podzemlje, s sabo nosi vso umazanijo s površja.

Že na krajšem sprehodu po kraški gmajni lahko opazimo, da ta doživlja velike spremembe. A prav kraška gmajna je tista ključna znamenitost Krasa, na katero smo vsi tako ponosni in ki privablja številne obiskovalce. Zato čutimo odgovornost, da jo zavarujemo, obudimo. Pomembno je, da ne pozabimo bogastva, ki ga skriva!

Ker se zaposleni v Mladinskem hotelu Pliskovica zavedamo, da bo prihodnost svetla samo, če bomo ravnali odgovorno, želimo čim več ljudi, posebej pa mlade generacije, seznaniti s kulturnimi vzorci in z življenjskim slogom, ki je moderen, a obenem ohranja stare ljudske običaje ter je spoštljiv do okolja in soljudi. Predniki so nam zapustili izjemno bogato zapuščino, ki jo moramo negovati in varovati. Verjamemo, da nam bo prav sobivanje človeka in narave prineslo lepo prihodnost v zdravem okolju.

Laura Lozej, turistična informatorka v Mladinskem hotelu Pliskovica, in sodelavci

Iz glasila
Zadružne kraške banke "Skupaj"

BAZOVICA

Tjaša Komac

"Vintage" - pogled na Bazovico

Na vzhodnem delu tržaškega Krasa, 377 metrov nad morjem, ob mednarodni cesti Trst-Kozina leži gručasto naselje Bazovica, italijansko Basovizza. Osrednji del kraja predstavlja staro vaško jedro, z osrednjim trgom imenovanim Muzar, ki ga sestavljajo večinoma prenovljene enonadstropne kraške hiše z značilnimi dvorišči (kuorti), s kolonami in z drugimi elementi kraške arhitekture. V središču Bazovice stoji cerkev sv. Marije Magdalene, zgrajena leta 1857, na mestu cerkve iz 14. stoletja. Na vzhodu naselja se dviga 674 m visok hrib Kokoš, največja vzpetina na Tržaškem, po kateri poteka slovensko-italijanska državna meja. Prav lega ob meji je Bazovico že od nekdaj močno zaznamovala.

Morda noben kraj na italijanski strani meje, v katerem živijo pretežno Slovenci, ni tako prežet z zgodovinskim spominom kot prav Bazovica. Ime kraja je tesno povezano s simbolom primorskega upora proti fašizmu - na Bazovski gmajni so namreč 6. septembra 1930 štirje mladi fantje Ferdo Bidovec, Franjo Marušič, Zvonimir Miloš in Lojze Valenčič svoj aktivni upor proti takrat vse bolj razraščajočemu fašističnemu nasilju plačali z življenjem.

Bazovica pa opominja tudi na drugo plat kolektivnega spomina dveh narodov. Italija je namreč nad breznom bivšega premogovnika »na Šohtu« ob tako imenovani Bazovski fojbi postavila spominsko obeležje mrtvim v povojnih pobojih.

Bazovica predstavlja pomembno kulturno, prosvetno in športno središče Slovencev v Italiji. Tu delujejo številna slovenska društva: Kulturno društvo Lipa, Športno društvo Zarja, Cerkevno društvo Slomšek, jusarski odbor... V Bazovici je bil leta 1972 ustanovljen še vedno zelo aktiven Partizanski pevski zbor Pinko Tomažič. Da je Bazovica tudi slovensko okolje, je mogoče začutiti že takoj ob prihodu v naselje, saj

Spomenik padlim pred cerkvijo Sv. Marije Magdalene v Bazovici

obiskovalca na pročeljih trgovin, gostiln, cvetličarne, banke ... pozdravijo dvojezični napisi v slovenskem in italijanskem jeziku. Močno prisotnost slovenskega rodu potrjujejo tudi bazovske ulice, ki nosijo imena slovenskih pesnikov Srečka Kosovela, Iga Grudna in Dragotina Ketteja.

Čeprav Slovenski pravopis iz leta 2001 pravi, da so prebivalci Bazovice Bazovičani, zase njeni prebivalci pravijo, da so Bazovci. Podobno je tudi s pridevnikom, izhajajočim iz imena kraja: ta naj bi se namreč po zadnjem Slovenskem pravopisu sodeč glasil bazoviški, kar pa Bazovcem nikakor ne gre v uho. V Bazovici boste zato, razen v redkih primerih, slišali obliko bazovski.

Bazovica pa je ne le kraj spomina in slovenskega utripa na italijanski strani meje, temveč je tudi center znanstvenih raziskav in didaktično središče.

Na robu naselja je pred leti zrasel znanstveno-tehnološki park, v katerem deluje tržaški Sinhrotron Elettra. Največji pospeševalnik svetlobnih delcev v Italiji predstavlja osrednji del tržaškega raziskovalnega centra za raziskave v biologiji, kemiji, medicini, fiziki materialov in površin.

In če sinhrotron zre v prihodnost, bazoviška Opazovalna postaja Astronomskega observatorija Trst (Osservatorio Astronomico di Trieste), ki deluje v okviru italijanskega Državnega inštituta za astrofiziko, gleda med zvezde. Poslopje observatorija, ki je na vznožju Kokoši, je zraslo leta 1966. V sklopu raziskav največ pozornosti namenjajo proučevanju sonca in sončnega sistema, zunajgalaktični astrofiziki, astronomskim in vesoljskim tehnologijam... V tržaškem observatoriju velik pomen namenjajo izobraževanju mladih in skrbi, da astrofiziko in astrologijo predstavljajo tudi širši javnosti. Posebej v ta namen so novembra 1998 v kompleksu bazovske opazovalne postaje za javnost odprli kupolo s premerom devetih metrov, opremljeno s petimi teleskopi. Največji med njimi, riflettore Zeiss, se ponaša z lečo, ki ima premer 50 cm. Kupolo bogatita tudi soba, oprem-

ljena za slepe in slabovidne, ter strokovna knjižnica. V pritličju si obiskovalci lahko ogledajo stalno razstavo o 250-letni zgodovini tržaške astronomije. Obiski Uranie Carsice so po predhodni najavi možni vse dni v letu, razen v najhladnejših mesecih.

V prenovljeni stavbi nekdanjega bazovskega gozdarskega rastlinjaka, ki je nastal na pobudo takratne avstrijske gozdne uprave in je v obdobju med letoma 1830 in 1980 predstavljal pomembno središče za gojenje rastlin, namenjenih pogozdovanju Krasa, pa je sedaj Didaktični naravoslovni center (Centro didattico naturalistico). Center, upravlja ga Gozdna straža Dežele Furlanije-Juljske krajine, skrbi za širjenje in izvajanje didaktičnih dejavnosti, povezanih z okoljsko tematiko. V moderno opremljenem središču, grajenem po pravilih »zelene hiše«, lahko obiskovalec prek različnih čutil in posebnih pripomočkov ter rekonstrukcij naravnih okoliš spozna raznolikost kraškega biotopa, naravna okolja Furlanije-Juljske krajine ter ostalega svetâ. Poleg tega se med letom v centru vrstijo mnogečasne razstave in videoprojekcije s tematiko o okolju in naravi.

Naravoslovni center skrbi tudi za zgodovinsko-naravoslovno učno pešpot Josef Ressel, ki se v gozdu Igovca v dolžini približno štiri kilometre vije od Bazovice do svetovno znane lipiške kobilarne. Posebnost poti, opremljene s številnimi počivališči in s trojezičnimi informativnimi tablami, je njena visokotehnološka opremljenost za slepe in slabovidne. Resseljeva pot je predvsem ob koncih tedna pravo »romarsko središče« oddiha željnih Tržičanov ter priljubljeno shajališče tekačev in kolesarjev.

Vse od leta 1995 je v Bazovici na ulici Iga Grudna 23/C tudi podružnica Zadružne kraške banke, ki jo vodi Marina Milkovic. Obiščete jo lahko od ponedeljka do petka od 8:20. do 13:20. ure ter od 14:35. do 16:05. ure.

Tjaša Komac, sodelavka glasila Zadružne kraške banke »Skupaj«

Stirna s tržaško helebardo.

Značilna kraška krajina v jesenskem času.
Fotografije: FOTO KROMA

Odpiranje vrat v svet vednosti

DOBRODOŠLI V TRŽAŠKI KNJIGARNI

Sara Sternad

V središču Trsta je danes res veliko knjigarn, a samo v eni izmed njih lahko zadihaš med slovenskimi knjigami. »Dober dan!« te vsakič po vstopu v Tržaško knjigarno prijazno pozdravita Ilde ali Sanja. V prostorih v Ulici sv. Frančiška 20, kjer je slovenska knjiga doma neprekinjeno že od leta 1955, vsaka stranka še vedno občuti prijetno toplino. V dobi najnaprednejše tehnologije, vse številnejših spletnih knjigarn in elektronskih knjig (e-bookov), v času vse hitrejšega, včasih preveč brezosebnega življenjskega tempa veje tu med policami knjig, učbenikov, časopisov ali revij še vedno vonj po domačnosti. Čas se tu skoraj ustavi, da bi vsakomur dovolil pletenje pristnih, intimnejših odnosov s knjigo in - ne nazadnje - tudi s samim seboj.

»Po svojih močeh poskušamo obiskovalcem postreči z veliko večino slovenskih knjig. Česar nimamo, pa lahko seveda naročimo in v nekaj dneh nam knjigo dostavimo,« pravi upraviteljica Tržaške knjigarne Ilde Košuta. Sicer je bera na policah knjigarne dokaj pestra in res za vse okuse, od poezije do proze za odrasle, od novih publikacij do zimzelenih klasikov in kajpak lite-

ature za otroke. Zelo bogata je tudi ponudba turistične literature z atlasii, zemljevidi, topografskimi kartami in vodniki vred. »Po njih segajo tudi italijanski odjemalci, ki želijo bolj spoznati Slovenijo oziroma naš Kras ali Istro«. Seveda najdemo v izložbah in na policah knjigarne vse izdaje zamejskih založb, se pravi publikacije Založništva tržaškega tiska, založbe Mladika in pa Goriške Mohorjeve družbe. Ob vsem naštetem pa velja seveda opozoriti tudi na vse italijanske prevode slovenskih del, od Prešerna do sodobnih pisateljev oziroma pesnikov.

V Tržaški knjigarni pa nimajo le knjig

Obiskovalec lahko v njej najde marsikatero koristno darilo, od zgoščenk in DVD-jev na primer, izbira pa lahko tudi med najrazličnejšimi obrtniškimi mojstrovlinami - od panjskih končnic mimo idrijskih čipk do kamnitih izdelkov...

Ob izbiranju daril lahko vsak dan seže tudi po svežih slovenskih časopisih, po Primorskem dnevniku, Delu, Primorskih novicah, Dnevniku pa tudi tednikih, kot sta na primer Jana ali Zdravje. In tudi po reviji Kras!

Galerija - kraj srečevanj

Tržaška knjigarna velja tudi za kraj srečevanja in spoznavanja. Občasno namreč v knjigarni prirejajo razstave slovenskih umetnikov in ustvarjalcev s te in druge strani nekdanje meje. Prostor je primeren tudi za predstavitve knjig. To se dogaja, na primer, v sredo ob 10. uri, ko v knjigarni v sodelovanju z Založništvom tržaškega tiska in z založbo Mladika prirejajo srečanja »Na kavi s knjigo«. Ob skodelici kave in v prijetni družbi lahko na teh srečanjih vsakdo pokramlja s katerim izmed tržaških avtorjev.

»Vsaka knjižna novost je seveda dobrodošla,« pravi Ilde, ki z veseljem sprejme vsakršen predlog, »saj smo navsezadnje edina izložba za slovensko knjigo v Trstu.«

Kdo so odjemalci?

»Odjemalci so v glavnem Slovenci,« ugotavlja Ilde in dodaja, da se v knjigarni pojavlja vse več Tržačanov, ki segajo predvsem po turistični literaturi in po učbenikih slovenskega jezika, po slovarjih in priročnikih. »V zadnjih letih je namreč veliko tečajev slovenščine, tako da si marsikdo učbenike zagotovi pri nas.«

Tržaška knjigarna pa oskrbuje tudi slovenske šole z učbeniki in priročniki, tako da so slovenski osnovnošolci in srednješolci oziroma njihovi starši pred začetkom šolskega leta najpogostejši in najštevilnejši gostje.

Openska podružnica Tržaške knjigarne

Pred skoraj letom dni se je upraviteljica Tržaške knjigarne odločila za drzen, a vendar potreben korak. Na Opčinah je poskrbela še za podružnico knjigarne, ki ima res veliko prednosti, saj je slovenske knjige približala potrebam bralcev. Predvsem tistih, ki se s podeželja ali s Krasa neradi spuščajo v mesto zlasti zaradi odvratnega iskanja parkirnega mesta. Ocenila je: »Slovensko knjigo je predolgo nadomeščalo darilo v obliki čokoladnih bonbonov, ki jih lahko nabaviš povsod«. In predvidela je: »Morda se bo tako le še kdo odločil za bolj kulturni nakup?« In ni se zmotila. Zdaj je vedno več takih, ki se odločijo za knjižno darilo...

Novosti so se bržkone razveselili tudi sosedi iz Slovenije, saj je knjigarna v Sežani že zdavnaj zaprla svoja vrata, tako da se številni raje kot v Trst, Novo Gorico ali Koper zapeljejo po knjigo na Opčine. V lično opremljenih prostorih, v katerih obiskovalce sprejme Ivana, je bralcu na voljo vse, kar ponuja tudi glavni sedež knjigarne v Ulici sv. Frančiška v Trstu. Pa tudi poslanstvo ostaja seveda isto - spodbujanje bralne kulture in odpiranje vrat v svet vednosti!

Tedensko srečanje v sredo »Kava s knjigo« v Tržaški knjigarni. Z leve na desno za mizo: urednica založbe Tržaškega tiska Martina Kafol, pisatelj, novinar in alpinist Dušan Jelinčič in urednica tržaške založbe Mladika Nadia Roncelli.

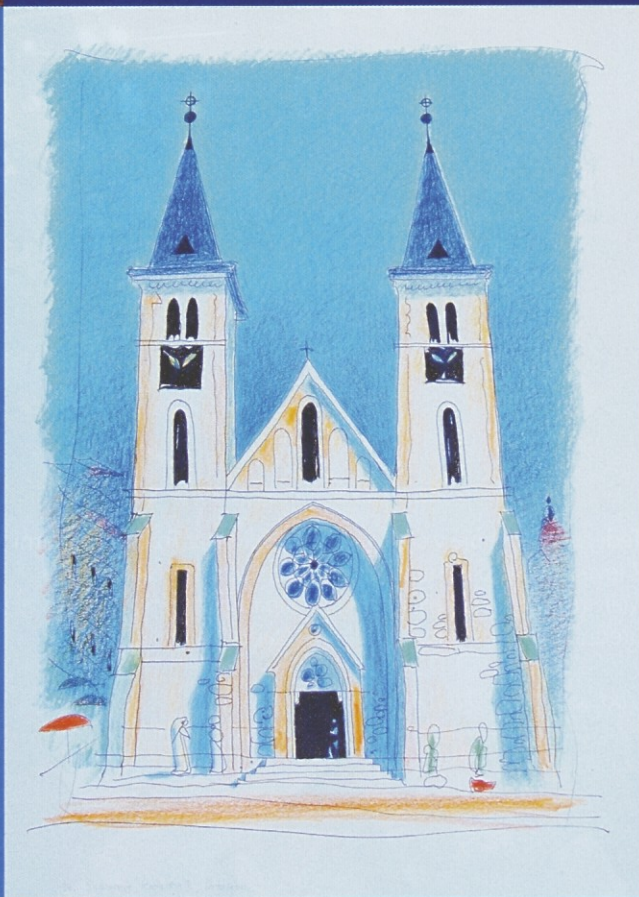
Izbor knjig pisatelja Tržačana Borisa Pahorja.

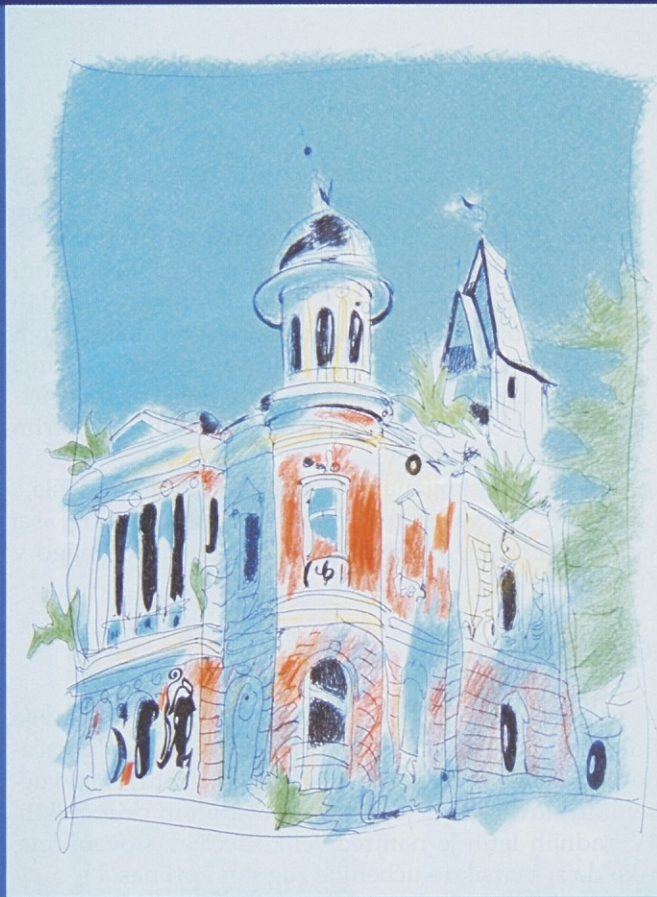
Otvoritev podružnice Tržaške knjigarne na Opčinah na Proseški ulici. Z leve na desno: prodajalka Ivana Terčon, nekdanja prodajalka v Tržaški knjigarni Majda Nibrant in upraviteljica Tržaške knjigarne Ilde Košuta.

Fotografije: FOTO KROMA

Sobivanje, katedrala, Sarajevo.

Muzej olimpijskih iger, Sarajevo.

Sarajevski ciklus Alenke Kham Pičman

SOBIVANJE V VEČKULTURNEM, Z VOJNO OPUSTOŠENEM MESTU

Damir Globočnik

V likovnem opusu Alenke Kham Pičman pomembno mesto pripada ciklusom vedut in pejzažev, ki jih bolj kot geografska lokacija opredeljujeta umetnično stremeljenje k likovnem doživljanju nekega okolja in racionalnemu zajemanju njegovih bistvenih in opredeljujočih motivnih sestavin ter hotenje po razpoloženski in nedvomno emocionalno pogojeni likovni interpretaciji.

Kraško arhitekturo, mesta Benetke, Dunaj, Ljubljana, Kranj, kanjon reke Kokre in druge motive, ki so harmonično zaživeli na risbah oziroma slikah na papirju, izdelanih v tehniki tuša in barvnih pastelnih svinčnikov, povezuje slikarkina želja po likovnem poistovetenju z okoljem, v katerem poleg njegovega življenjskega utripa vselej prikaže nekatere značilne arhitekturne spomenike (avtorica je namreč arhitektka in akademska slikarka) ter drobne motivne utrinke, ki so jo pritegnili predvsem s svojo vizualno podobo. Zato se na njenih delih racionalni pristop pri upodabljanju urbanih ali

krajinskih ambientov vselej prelija v čustveno interpretacijo, ki jo zaslutimo v igrivem šviganju povzemajočih črt s tušem po površini papirja in barvni lestvici, ki ima vse poteze samosvoje, samo za slikarko značilne koloristične preobrazbe motivnega svetâ, pri kateri pogosto naletimo na svetlo modro, turkizno, rumeno in rdečo barvo.

Umetnostni zgodovinar in likovni kritik dr. Cene Avguštin je poudaril, da slikarsko in grafično ustvarjanje Alenke Kham Pičman poleg oblikovne in razpoloženske spremlja »močno poetično in morda še v večji meri muzikalno obarvana komponenta« (katalog razstave Alenke Kham Pičman v Cité Internationale des Arts v Parizu oktobra 1986, str. 4). Ta poetična in muzikalna podstat neopazno spreminja eksaktno risbo v povzemajoče skupke linij, ki pričajo o občutljivem sprejemanju motivnih impulzov, motive prekriva s subtilnimi barvnimi koprenami ter jih včasih preoblikuje v likovna sožitja, kar ima na prvi pogled abstraktno-dekorativen značaj.

Alenka Pičman Kham

Alenka Kham Pičman je bila rojena v Ljubljani. Diplomirala je na Fakulteti za arhitekturo in na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, kjer je končala tudi specialko za grafiko. Poučevala je risanje in oblikovanje tekstilij na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo na Oddelku za tekstilno tehnologijo v Ljubljani. Študijsko je bivala in delovala na Švedskem, Danskem, Finskem, v Franciji in drugih državah. Sodelovala je na številnih razstavah na Švedskem, v Srbiji, Bosni, Avstriji, Nemčiji, Sloveniji, Japonski, Tuniziji, Hrvaški, Italiji in Franciji. Prejela je več nagrad. Živi in ustvarja na Krasu v Svetem pri Komnu.

V decembru je 2011 razstavljala dela iz ciklusa Sarajevo (1998-2010) v Galeriji Mestne hiše v Kranju. Ciklus te razstave predstavlja v Muzeju Šivčeve hiše v Radovljici, pozneje bo razstavljen v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani in drugod.

Baščaršija, Begova džamija, Sarajevo.

Dialog med racionalnim dojemanjem in liričnim oplemenitenjem motivike opredeljuje tudi ciklus, ki ga je pobudilo potovanje Alenke Kham Pičman v Sarajevo leta 1998. Tedaj je nastala vrsta skic, dokončno obliko pa je ciklus dobil v letu 2010, ko je Alenka Kham Pičman izdelala 39 del na papirju s tušem in pastelnimi svinčniki. Najobsežnejši sklop 24 del prikazuje motive iz starega mestnega jedra Sarajeva, šest del je nastalo med ogledom predmestja Pale, logičen sestavni del ciklusa je tudi devet del, ki so nastala na podlagi skiciranja med letalskim poletom v Sarajevo. Prvi sklop motivov prikazuje značilne arhitekturne spomenike muslimanskega obdobja (džamije z vitkimi minareti, Turška kopel, Baščaršija, Most na Plandištu, Rimski most), Akademijo likovnih umetnosti, Narodno in univerzitetno knjižnico, Muzej olimpijskih iger idr. Pri izboru najbolj prepoznavnih vedut Sarajeva je avtorica vsaj na videz mimogrede in brez napora (vendar z veliko mero likovne koncentracije) razrešila vprašanje o sožitju dokumentarnega beleženja motiva in njegovega likovno oplemenitenega prikaza. Delež likovne interpretacije, ki zajema analizo, stilizacijo in barvno preoblikovanje, se pri nekaterih motivih stopnjuje. Tako je pri motivih, ki so nastali na Palah, in nekaterih prizorih z Baščaršije, Alenka Kham Pičman želela prikazati predvsem tamkajšnji vsakodnevni utrip, zato so podrobnosti namenoma nepoudarjene. Pri izboru motivov v večkulturnem in z vojnim opustošenjem zaznamovanem mestu je iskala predvsem harmonijo, na katero nas zgovorno opozarja s poimenovanjem podobe katoliške katedrale Srca Jezusovega (Sobivanje - katedrala).

Da dela Alenke Kham Pičman nastajajo predvsem na podlagi doživetij, spominov, asociacij, notranjih razpoloženj in stanja duha, pričajo tudi prizori iz botaničnega vrta s cvetočo vegetacijo, pogled na kanjon in strugo reke Miljacke ter avtoričino likovno podoživljanje poleta v Sarajevo, pri katerih je čustveno-doživljajski vzgib temeljito posegel v tok voljnih črt in preoblikoval zunanjo podobo celotnega motiva. Podobno velja tudi za subtilno barvno povrhnjico in prehode v intenzivnosti pastelnih nanosov, ki se s tenkočutno risbo s tušem povezuje v estetsko usklajeno in premišljeno celoto.

Dr. Damir Globočnik, umetnostni zgodovinar, Radovljica

V reviji Kras že objavljeno

Globočnik, Damir; 2008: Podobe Krasa - Ob razstavi akademske slikarke in arhitektke mag. Alenke Kham Pičman v galeriji Kresija mestne občine v Ljubljani.- revija Kras, št. 89, str. 18-19, Sveto pri Komnu
 Picman d.S., Nora; 2003: Akademska slikarka in univ. dipl. arhitektka Alenka Kham Pičman.- revija Kras, št. 56, str. 26-27, Ljubljana
 Slika Alenke Kham Pičman na naslovnici; 2005: Stopnišče s štirno pred cerkvijo sv. Jurija v Komnu, mešana tehnika (50x65 cm), revija Kras, št. 72
 Slika Alenke Kham Pičman na naslovnici; 2011: Motiv Štanjela s cerkvijo sv. Danijela, olje na platnu (80x100 cm), revija Kras, št. 107/108

Z otvoritve Makučeve razstave v portoroškem Manfortu »Makučeve etude / Gli studi di Makuc« v oktobru 2011. Z leve na desno: ravnatelj Obalnih galerij Piran Toni Biloslav, kipar Mirsad Begić, slikar Vladimir Makuc in kustosi razstave Andrej Medved, Nives Marvin ter Breda Ilich Klančnik.

MAKUČEVE ETUDE - SLIKE, SKULPTURE, DELA NA PAPIRJU

Nives Marvin

V letu 2011, ko je bila v Goriškem muzeju prvič javno prezentirana Zbirka podarjenih del Vladimira Makuca rojstnemu Solkanu, smo v Obalnih galerijah Piran na pregledni razstavi predstavili Makučeve slike, skulpture in dela na papirju, ustvarjene v obdobju od leta 2000 do leta 2011. Prvič je bil javnosti dan celovit vpogled v tisti umetnikov opus, ki je bil v zadnjem desetletju navdahnjen prav v Slovenski Istri in - z izjemo desetih skulptur - ni vključen v omenjeno donacijo. Leta 2003 je Makuc kot udeleženec Mednarodnega kiparskega simpozija v istrskem kamnu na Formi vivi Portorož ustvaril skulpturo, ki danes bogati javni prostor pri nekdanjem portoroškemu skladišču soli, sedaj razstavišču Monfortu. Leta 2005 pa ga je - kot udeleženca multimedijske delavnice Genius loci Lera - atraktivni ambient Sečoveljskih solin ponovno vzbudil: v svojem ljubljanskem ateljeju vsa ta leta v različnih likovnih zvrsteh ustvarja na konkretno tematiko Istre, njenih naravnih in civilizacijskih specifik. Nastal je umetniški opus, po kvaliteti enkrat in vrhunski hommage našemu ambientu in nacionalni umetnosti zadnjega desetletja.

Na razstavi »Makučeve etude« se mojster Makuc predstavlja z izborom del na papirju in s slikami ter z malo plastiko. Motivno je celotna pregledna razstava navdahnjena z genius locijem Istre, kjer je mojster zlasti od leta 2000 večkrat gostoval in ustvarjal. Torej specifični prostor Primorske, katerega bogato kulturno in naravno dediščino je konkretno spoznaval že v mladosti (za Narodno galerijo je leta 1949 kopiral freske Mrtvaškega plesa v cerkvi sv. Marije na Škrilju pri Bermu, v poletnih mesecih leta 1960 pa še freske v Hrastovljah) in v kateri je vsebinsko zaznamoval celoten ustvarjalni opus, katerega ikonografski znakovni obrazec je prepoznavna stalnica vse do zadnjih del. Prav tako je mlademu likovniku specifično delo kopista srednjeveških fresk navdihnili v uporabo še nekonvencionalnih slikarskih sredstev (pesek, steklene črepinje, pismenke, grafizmi in drugo), ki so značilne tudi za malo plastiko.

Od začetka prvega desetletja tega stoletja nastaja obsežen in imeniten opus slik, del na papirju in male plastike, navdahnjen s konkretno istrsko tematiko, katerim se v zadnjih dveh letih pridružujejo še slike in dela na papirju iz cikla »Verh sonca sije soncov cela čeda«. Sledimo številnim upodobitvam motivov iz Sečoveljskih solin, ki se odlikujejo po do ponatankosti

Apus apus, 2011 - akvarel, svinčnik in barvne krede na papirju, 76,2 x 56,5 cm.

preštudiranih ploskovnih razporeditvah, avtorsko določljivem simbolnem in pomenskem črtnem znakovnem obrazcu, umeščenem v mir in tišino pokrajine solin, po svojski žlahtnosti kolorita in po kolažiranih aplikacijah predmetov, najdenih v konkretnem ambientu, kot so školjke in ptičja peresa. Ne glede na izbrano tehniko so dela svojske poetične interpretacije specifičnega pejzaža - seveda vedno s prepoznavno "makučevsko" manirom v upodobitvi. Sugestivna, harmonično ubrana razporeditev solinskih polj, zgoščevalnih in kristalizacijskih bazenov ter kotanj za slano, zbiralnikov in prestrežnic, prekopov in jarkov je na platnih prepoznavna po avtorsko določljivih ritmičnih in po moči črtnega tkiva, po ploskovni opredelitvi, po izbrani svetlobi upodobljenega ter po uporabi najdenih materialov. Tu pa tam mir, tišina in spokojnost slikarskega polja naseli figura solinarke: kot simbol in metafora, kot najžlahtnejši pomnik in spomenik številnim rodovom solinarjev, ki so skozi stoletja in še vedno s svojim težkim delom, z izkušnjami in znanji sooblikovali tudi današnjo naravno in tehnično dediščino solin. Znotraj tega slikarskega polja pa je vedno prisotna in ponosno kraljuje še edina stalna prebivalca solin in tudi avtorju od nekdanj ljubi motiv, to je ptica oziroma skupine ptic. Solinske ptice so očitno mojstra tako prevzele, da je čutiti njegovo študijsko raziskovalno vnemo, kar dokazujejo tudi inovativno zrcalno izpisana avtentična latinska imena. Kljub konkretni opredelitvi identitete ptic je seveda tu še metaforika in večplastni pomen tega prastarega in vedno misteriozno-dražestnega ikonografskega simbola, s čimer preseže zgolj veristično prepoznavnost upodobljenega.

In na delih, nastalih v zadnjih dveh letih, na «kozmosih» in «soncih» se nam zazdi, kot da mu izkušnje restavratorstva in kopiranja v Istri iz mladostniškega obdobja ponovno intenzivno izzovejo številne slikarske interpretacije. Stalno ponavljajoča se ikonografska koda kroga - sonca je kot sublimirana asocia-

Kratka biografija

Vladimir Makuc (rojen leta 1925 v Solkanu, leta 1954 diplomiral iz slikarstva na ljubljanski Akademiji likovnih umetnosti in leta 1956 končal še specialko za restavratorstvo) sodi med najeminentnejše slovenske likovnike. Prejel je najpomembnejše nacionalne nagrade (leta 1962 nagrado Prešernovega sklada, leta 1979 Prešernovo nagrado, leta 1987 nagrado Riharda Jakopiča in še druge), nagrajen je bil na mednarodnih likovnih manifestacijah doma in v tujini (na primer na ljubljanskem Mednarodnem grafičnem bienalu in na podobnih tovrstnih manifestacijah v Aleksandriji, Anconi, Bitoli, Celovcu, Chamalieresu, Firencah, Kairu, Krakovu, Luganu, Mulhousu, Piranu, Zagrebu in drugod. Imel je veliko osebnih razstav, sodeluje na skupinskih predstavitev nacionalne umetnosti in na drugih prireditvah doma in v tujini. Živi in dela v Ljubljani.

cija na detalj poznogotskih hrastoveljskih fresk, njen večplastni pomen pa okrepi še s Prešernovim verzom «Verh sonca sije soncov cela čeda». Na nekatere podobe doda še avtoportret: je kot mojstrov intimni mikrokozmos podoživljanja, spominjanja, razmišljanja in emocij, ki postane sestavni del univerzuma in večnosti. To je seveda mojstrov kozmos, njegova mitologija, ki vključuje tozemeljsko, bivanjsko, prav tako tudi duhovno, nebeško, vesoljsko. Neposrednost, preprostost in prvinskost shematiziranih ali abstrahiranih oblik, pismenke in na platnih aplikacije drugih materialov ponovno dokazujejo, da je likovno ustvarjanje Vladimira Makuca vedno polno pretanjene izraznosti in da je sleherni opus mojstrova žlahtna in plemenita oda življenju in naravi. Poetičnost in liričnost arhetipskih oblik, njihova ubranost in eleganca ter nekje nostalgичno in trpko razpoloženje ostajajo kot opredmetenja intimnega doživljanja sedanjosti in vizij prihodnosti. So še sestavni del življenjskega nazora senzibilnega mojstra in njegova sredstva za izražanje čutnih in vidnih dimenzij, ki jih z znanji, izkušnjami, modrostjo in zrelostjo interpretira v avtentični likovni govorici.

Razstavljeni dela v obeh razstaviščih Obalnih galerij in v Galeriji Cankarjevega doma so iz avtorjeve zbirke, 10 skulptur je iz Makučeve fundacije, ki jo hrani Goriški muzej, ena slika pa je iz likovne zbirke Telekom Slovenije. V koprski Loži so bila razstavljeni dela na papirju (iz let 2010 in 2011), v portoroškem Monfortu je bila posebna avtorska postavitev (slike in skulpture) po zamisli akad. kiparja Mirsada Begića kot poklon kiparja velikemu mojstru. Razstava je dokumentirana v katalogu še z zapisi kustosov Brede Ilich Klančnik, Nives Marvin in Andreja Medveda.

Ob 75-letnici Aleksija Pregarca
izšla njegova, že trinajsta pesniška zbirka

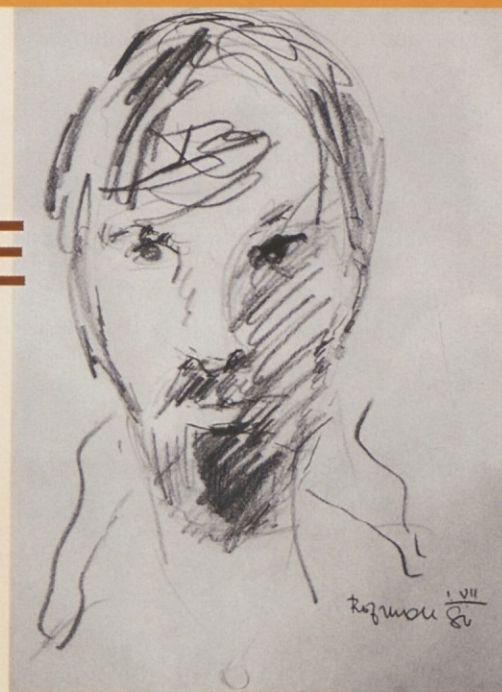
AMEBNO RAZKOŠJE

Nadja Mislej Božič

Jubilant, tržaški književnik in dramski igralec Aleksij Pregarc se je rodil 28. marca 1936 v Ricmanjih pri Trstu. Na predstavitvi svoje najnovejše pesniške zbirke v Kosovelovi knjižnici v Sežani, ki je izšla ob njegovem petinsedemdesetem rojstnem dnevu, je govoril o literarnem pogledu na Trst, Kras, Slovenijo in na širši slovenski kulturni prostor ter o pogledu na svet in sebe. Tokrat se je z razgledišča na razpotju ter križpotju obenem, ki ga je v enem izmed prejšnjih del poimenoval *Gornji Ključ*, premaknil v *Amebno razkošje*, trinajsto pesniško zbirko. V njej združuje protislovja, večni konflikt med naravo in družbo; konec z začetkom umesti v enocelično amebo, tako da postavi enačaj med biti - ne biti ali med smrtjo in življenjem, pridobitništvom in vrednotami, nespametjo in modrostjo, padci ali sestopi in vzponi ali dvigi, med sovraštvom in ljubeznijo, ničem in vsem, iz vsakdana v večnost. Zoperstavlja se človeški nesreči z angažiranim uporom ter z zmožnostjo preseganja in ljubljenja.

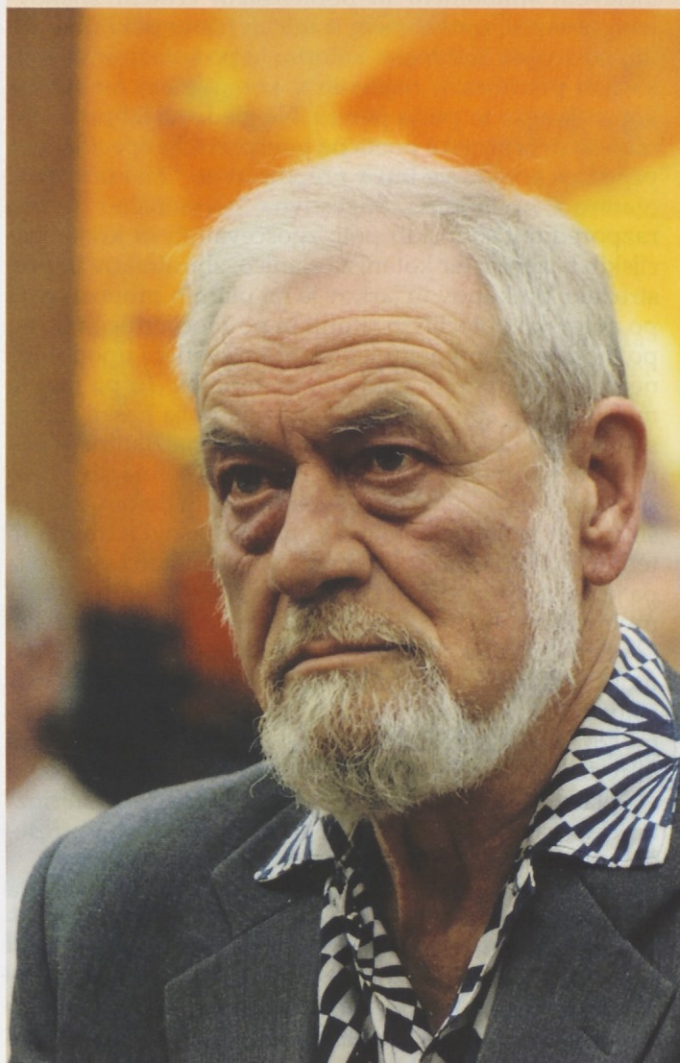
Vnovični, a sodobni pogled skozi kalejdoskop tržaškega Slovenca ponuja razgled na širok spekter ustvarjalnega dela na različnih področjih, s katerih izstopa pokončni lik književnika-pesnika, gledališčnika, poklicnega dramskega igralca, režiserja, prevajalca, esejista, kritika, dramatika - avtorja radijskih iger in gledaliških besedil, publicista, radijskega napovedovalca, ricmanjskega ustvarjalca in kulturnega delavca, člana Društva slovenskih pisateljev in Zveze dramskih umetnikov Slovenije, PEN-kluba ali Združenja pesnikov svetâ, člana več svetovnih pesniških združenj, dobitnika literarne nagrade Vstajenje - v okviru tržaške literarne revije Mladika - za življenjsko delo dvojezično pesniško-grafično mapo *Žlahtnost-Preziosità*, ki jo je soustvaril s tržaškim likovnim umetnikom Edijem Žerjalom in ki jo je ob pesnikovi sedemdesetletnici izdala Goriška Mohorjeva družba.

Predstavitve v Kosovelovi knjižnici Sežana, s katero Pregarc sodeluje že dolga leta, se je udeležil tudi predstavnik Mohorjeva družba Marko Tavčar in izpostavil dolgoletno prizadevanje te založniške družbe za ohranjanje nacionalne identitete. Pregarc je prejel posebno priznanje še prej, 1999. leta, za trijezično zbirko *Moj veliki mali svet - Il mio grande piccolo mondo - My big little World*, v kateri odkriva in razgalja vsebinsko malega svetâ, ki mu veliko pomeni. Istega leta je izšlo delo *Blagi izzivi*, to je izbor člankov, publicističnih nastopov in razmišljanj minulih trideset let o kultur-

AMEBNO RAZKOŠJE

Aleksij Pregarc

Predstavitve najnovejše Pregarčeve pesniške zbirke »Amembno razkošje« ob njegovi 75-letnici v novembru 2011 v Kosovelovi knjižnici v Sežani. Z leve na desno: grafični oblikovalec pesniške zbirke in razstave o Pregarčevem literarnem in umetniškem ustvarjanju Marko Lupinc, predstavnik Goriške Mohorjeve družbe Marko Tavčar, Pregarčeva hči Maša, jubilar Aleksij Pregarc, avtorica sestavka Nadja Mislej-Božič, bibliotekarka v Kosovelovi knjižnici Tanja Bratina Grmek in saksofonist Tomaž Nedoh. - Fotografija: Olga Knez

Predstavitve Pregarčeve najnovejše pesniške zbirke je pospremila tudi razstava o njegovem literarnem in umetniškem opusu. Med številnimi udeleženci je bila tudi prevajalka Pregarčevih pesmi Jolka Milič. - Fotografija: Olga Knez

nih, narodnostnih in političnih vprašanjih, kjer se je loteval občutljive sprave, gledališke problematike, zdomstva in izseljenstva. Ob sedanjem jubileju se vitalno in modro odziva z ustvarjalnostjo nad apatičnostjo in s tem presega vsakdanjosti in preoblikuje stanja jeze iz nemoči posameznika v ustvarjalno početje.

Visoko priznanje ameriškega ABI-ja si je prislužil za pesniški prispevek k sodobni kulturi z večjezično zbirko *Jedra*. Med posebne nagrade štejejo tudi sodelovanja na svetovnih oziroma mednarodnih simpozijih (Dunaj, München, Kitajska). Zastopal je slovenske pesnike na mednarodnem literarnem srečanju Vilenica in na festivalu sredozemske poezije v Turčiji.

V letu 2001 je bil nagrajen za življenjski dramski opus na vsakoletnem tržaškem mednarodnem natečaju Umetnost brez meja. Spomnimo se njegovih dramskih besedil: *Črni galebi* (drama je posvečena verskemu panslavjanstvu dr. Antona Požara v vasi Ricmanje na začetku prejšnjega stoletja), *Božji vitez na slovenski zemlji* (odrska lepljenka o Antonu Martinu Slomšku) in *Na pragu niča* (delo iz leta 1986, na oder postavljeno leta 2006) ter *Srce in denar* (spevoigra o Vinku Vodopivcu). V okviru mednarodnega natečaja je prejel prvo nagrado za pesniški opus *Samote* in je nosilec posebnega priznanja za neobjavljeno poezijo. Leta 2008 mu je predstavnik Občine Sežana podelil Kosovelovo plaketo za dolgoletno uspešno in ustvarjalno delo ter za vidne dosežke na področju kulture in umetnosti v Občini Sežana - za bogato kulturno večletno udejstvovanje. S tem je bilo prvič podeljeno priznanje človeku s stalnim bivališčem zunaj slovenskih državnih mej.

Pa se razglejmo najprej po Pregarčevih ustvarjalnih dosežkih!

Je avtor trinajstih pesniških zbirk v slovenščini, nekatere pa so tudi dvo-, tri- ali večjezične. V italijanščino ga je prevajala domačinka Jolka Milič.

Leta 1995 je izšla antologija 28-ih primorskih pesnikov, *Primorska, moja duša in srce* (s ploščo in zvočno kaseto gledališke skupine Beseda iz Sežane), v kateri je Pregarc opravil več avtorstev (je urednik, avtor spremne besede, pesnik, soavtor) in v intervjuju z Marico Uršič označil *narodno in slovensko primorsko dušo, ki se v neprijaznih okoliščinah obdrsa*. Nekoč je zapisal, da ga je v nekem času odrsko delo izpraznilo (veliko gledaliških igralcev spremlja ta občutek) in tedaj je bilo treba poskrbeli, da duša ni ostala prazna ali ranjena. Ko je zvečer, po predstavah, ostajal sam, je v samotni pisal pesmi.

Z vztrajnostjo, zdravo kraško trmo Slovencem v matični domovini, širšem slovenskem kulturnem prostoru, zamejstvu in zdomstvu vceplja samozavest, ki je tako pomembna za preživetje. Prisoten je v antologiji sodobne slovenske poezije Slovencev v Italiji z naslovom *Rod lepe Vide*, v kateri je zbranih 41 avtorjev, ki so krojili in še krojijo pesniško usodo Slovencev v

Italiji od leta 1945. Poslanstvo pesnikov je tudi danes skrb za jezik in kakovostno književnost in kulturo, ki ju je treba prenesti od predhodnikov, nenehno graditi, dograjevati in zaščititi, da kultura preživi v obdobju globalnih rezov in ponovne vzpostavitve vrednotnega sistema. Pravi umetnik nosi neizmerno duhovno bogastvo, s pomočjo katerega v politično in gospodarsko neprijaznih okoliščinah preživi, ker se lahko dostojanstveno obdrži, ker nima kaj izgubiti. Lahko ustvarja dalje na intelektualnem nivoju in slej ko prej premisli in najde rešitve.

Tudi slovenstvo (če pod tem razumem vsaj samozavestno uporabo jezika v matični domovini, na stičišču kultur, na Krasu) ni samo po sebi umevno. Zaveštno je treba gojiti jezik. Vzpostaviti odnos. Katerih učiteljev se rad spominja? Vinka Beličiča, Josipa Tavčarja in Jožeta Peterlina. Med igralkami omenja Majdo Potokar.

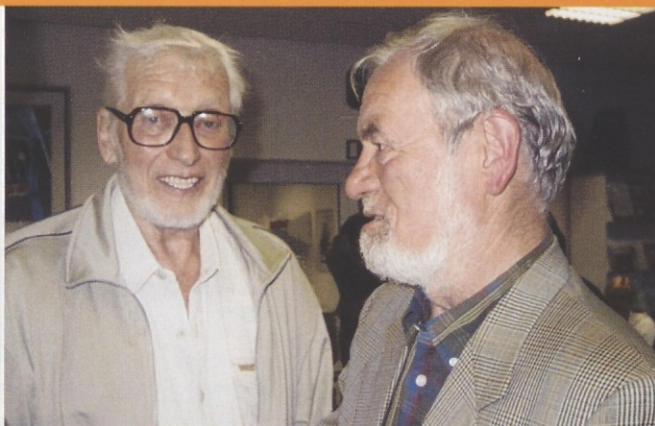
Pregarc je veliko storil na Radiu Trst A. Preprosto prenesel je ljubezen do jezika, zaradi česar so tudi literarni večeri pomembni, ker harmonizirajo človeka. Vse svoje življenje (ne zgolj delovno dobo) posveča Slovincem, svojim rojakom in slovenski kulturi. Tako sta leta 1988 ustvarila z Markom Kravosom nepozabni večer, s katerim so se predstavili pariški javnosti, na katerem je bilo mogoče slišati pesniško besedo v slovenščini, furlanščini, narečni in knjižni italijanščini ter francoski prevod.

Pregarc je bil tudi dolgoletni igralec pri Tržaškem radijskem odru in pri Slovenskem stalnem gledališču v Trstu. Igral je v ljubljanskem Mladinskem gledališču, pri Eksperimentalnem odru, skupini Adhoc, Odru 57 ter v Primorskem dramskem gledališču. Pri televiziji in v filmu. Bil je ustanovitelj, vodja in režiser gledaliških skupin Beseda in gledališče skupine v Povirju, kjer jo je dolga leta vodil in je ustvarjal. Sočasno je pisal veliko dramskih besedil (o Baragi, Cirilu in Metodu, Antonu Martinu Slomšku v Božjem vitezu na slovenski zemlji) in tv-scenarije. Igralstvo je njegova usodnost. Poetičnost je tudi v igraltvu.

Veliko odgovorov se nam ponuja skozi pesniška besedila, zato posezimo po njih!

V dramskih besedilih Pregarc piše o ljudeh, ki so delali v prid slovenstvu. Slomška je postavil zaradi mlačnosti narodne identitete v zamejstvu in ga prikaže med nemškimi ljudmi, nerazumljenega med svojimi. Sprašuje se, ali se tak napor, izobraževanje ljudstva, splača? Seveda je smiselno, kajti *Človek ni le lutka v igri politikov in sveta, ampak je na koncu tisti, ki odloča o sebi.*

Prebrati moraš veliko avtorjevih del, s pozornostjo, se srečati z njim in prisluhniti samohodcu, da zaznaš Pregarčevo literarno pokrajino, ki je gričevnata in kraška, pa tudi mestna, sredozemska, čezoceanska književnost svetovljana; njegov jezik je slovenščina, čeprav prevaja v italijanščino, srbsščino in hrvaščino; v njegovih pesmih je teatraličnost; v odrskih besedilih je pesniška naravnost. Obe zvrsti se dopolnjujeta, odsevata druga v drugo. *Kot grlici v letu.*

S predstavitve treh Pregarčevih dram z naslovom Odenki vesti leta 2009 v Kosovelovi knjižnici v Sežani. Zdaj že pokojni akademik prof. dr. Taras Kermauner (na levi) je zanje napisal uvodne besede...

Pisatelj Celso Macor, filozof in fotograf Evgen Bavčar, direktor Italijanskega kulturnega centra v Parizu dr. Rossi in Aleksij Pregarc v Parizu na simpoziju o literaturi Furlanije - Julijske krajine, 1993.

Literarni večer Lučke Čehovin z akademikom prof. dr. Josipom Vidmarjem in Aleksijem Pregarcem v Kosovelovi knjižnici.

Aleksij Pregarc v glavni vlogi v Machiavellijevi "Madragoli" v izvedbi novogoriškega gledališča PDG v letih 1964-1965.

Izbor pesmi iz zbirke »Amebno razkošje«

Grlici

ničesar nimava
le najina predanost
grlici v letu
med prasketanjem strel
in švistem nabojev
križni ogenj živčnega ognjemeta
vztraja v svojem drgetanju

bo dovolj najina predanost
bosta grlici našli pot do gnezda?

Tišina

tišina
tišina tiši... na
skovik
tišina
razpraskano lice
tišina

zadrega?
rožnati nasmešek otrok?

ognjemet
športno društvo Kras

vegasta tišina
kraška hiša

tišina v Bregu
rdečkasta grozdna jagoda

tišina
tiha otožnost
tišina
smrt
tišina
ti.ši.na

Sizifovo odrešenje

na smrt utrujen
se Sizif iz objema mitov iztrga
in zvleče se na pot, na dolgo pot

Dospe do goličave, brezbrežne,
a z zlate črte na obzorju ga livada zvabi,
z ostrino lilij obdana,
in tam je ruj, krvavi ruj,
in bori grčasti in temni
in vonj po brinu
in luči magija, ki se od kamna odbija.

Pogled naprej:
tam je kolona, portal nebeški.

»Kje sem?« zavpije Sizif.
»Na Krasu« mu burja zašepče.
»Le pridi, človek« nekdo od štirne dahne
»ostani tu, tu boš doma,
za večno svoj med svojimi.«

V vrtači vadi vranji zbor
in v sinjini sokol sklepa svoj prelet.

Nevidna roka

nevidna roka
ki je šla čez žitno polje
je z lahkoto razprtega krila
pobožala tudi mene
nežna topla sapa Nevidnega

Zaprta vrata
zapahnjena
in za njimi molk.

Nova knjiga Slavke Ilich

Izvrstna poznavalka kulinarike ter predvsem vsestranska kuharska in gospodinjska pedagoginja Slavka Ilich, v zadnjem času še posebej poznana po svoji kolumni »Odprta kuhinja« v časniku NeDELO, se s svojimi pogledi na pripravo in nujenje hrane predstavlja v svoji novi knjigi z naslovom »Doma je vsak dan lep«. S podnaslovom »Za dvanajst mesecev idej« napoveduje, da so v knjigi številne zamisli in predlogi, kako tudi doma skrbeti, da bo naša hrana ne le dobra, koristna in zdrava, ampak tudi prijetna in privlačna za oči, vonj, okus in tudi otip. Posebnost knjige pa je še to, da so v njej številne fotografije avtoričino delo in da so opremljene z nazornimi in spodbudnimi podpisi, kar vse opogumlja bralca, naj avtoričine napotke tudi uresniči.

DOMA JE VSAK DAN LEP

Danica Lešnjak

Jemo z očmi

Tako si lepa, da bi te kar pojedel, se zna kakšen fant prilizniti svoji deklici. Hudomušen stavek, ki je doma tudi v kuhinji...

Že dolgo vemo, da mora biti jed, ki jo damo na mizo, ne le pravega okusa, ampak tudi na pogled privlačna. Recepte, ki jih vsak teden objavljamo v »Odprti kuhinji«, kulinarčni prilogi časnika NeDELO, smo zato želeli obogatiti z nasveti, kako pripraviti mizo in jed čim lepše postreči, da bo zadoščeno tudi temu vidiku. Ko smo iskali avtorja, ki bi pripravljal prispevke, se je urednica knjige Karina Cunder Rešič takoj spomnila Slavke Ilich in njenega izrazitega čuta za lepoto in urejanje doma.

Po uvodnem srečanju sva se z Ilichovo, obe malo previdni in zadržani, najprej dogovorili za občasno sodelovanje. Pustili sva si prostor za vljuden umik, če z ene ali z druge strani ne bo šlo. Pa je šlo in še gre! Bralci se lahko že dobra tri leta veselijo njenih odličnih predlogov, ki so že zdavnaj prerasli prvotno zamisel o privlačno postreženih jedeh.

Danes mirne duše priznam, da njenega prvega prispevka o tem, kako lahko sami iz starega krožnika in odslužene porcelanaste skodelice izdelamo podstavek za pecivo ali sadje, nisem razumela. Zakaj bi nekaj, kar se dobi v trgovini za prvim vogalom, izdelali sami? Kdo ima danes še čas in voljo za recikliranje? Čemu? Kar je odsluženo, pač preprosto zamenjamo z novim, ali ne?

Tako sem razmišljala takrat, a dolžnost vsakogar je, da se uči in po možnosti napreduje. Lahko rečem, da je Slavkina šola ena prijetnejših, in mislim, da

Zelišča in dišavnice na Krasu

Za bralce revije Kras je Slavka Ilich, ki rada prihaja na Kras v Štanjel preživljat svoj skopo odmerjeni prosti čas, pripisala naslednja odstavka, kaj je značilno za to slovensko pokrajino in za slovenski kras na sploh.

Kras s svojimi podnebnimi značilnostmi godi mnogim rastlinam, da dosežejo izrazitejše okuse in bogatejše arome, kot jih imajo drugod. To dokazuje bogata tradicija uporabe različnih zelišč in dišavnic v tipični kraški kuhinji. Zame so bila velika odkritja pokalica, mala strašnica in divje rastoči

komarček; komarčkovi zmleti posušeni cvetovi dajo frtalji nepozaben okus, so pa tudi kot malce pikanten posip izvrstna začimba za ovčji ali kozji sir in za popečene bučne cvetove.

Posebno poglavje pa so kakiji. Saj uspevajo tudi na Krasu, na Goriškem in v Istri, a nikjer niso tak kontrast kamnu, kot so na drevesih, ki so že izgubila liste, na robovih kraških vrtač s skromnimi zaplatami zemlje na dnu. Ko je grozdje že obrano in so spravljene buče ter drugi pridelki, kakiji s svojimi živo oranžnimi plodovi poživljajo opustelo poznojesensko krajino. Šele takrat napoči njihov čas, ki ga je s sušenjem na krljle narezanih sočnih plodov mogoče podaljšati vse tja do pomladi in si jih ob večerih kot naravno sladico privoščiti k čaju ali h kozarcu terana.

Spodaj: Zmrznjena poletna juha s komarčkom za poletni čas.

Levo: Na Krasu in drugod na Primorskem v pozni jeseni krasi kaki gola drevesa okrog kamnitih hiš. Kmalu smo ugotovili, da živo oranžna barva kakijevih sadežev še ne pomeni, da so zreli. Ni še dolgo, kar so se v bolj založenih prodajalnah pojavili prvi domači posušeni kakiji. Zdaj že lahko izbiramo tudi med kakijevimi suhimi krljli, rezinami, koščki in celimi sadeži. Sveži se dobro razumejo s pršutom ali s staranim balzamičnim kisom.

me je skupaj z bralci v teh letih marsikaj naučila. Počasi in po drobcih sem sprejela filozofijo te izvrstne avtorice besede in predvsem slike, s katero nam v rubriki »Jemo z očmi« vsak teden nazorno kaže, kako lahko z drugačnim odnosom do stvari svojim bližnjim in sebi polepšamo različne trenutke. Ustvarimo majhne priložnosti za dobro počutje v svojem domu. Si vsak dan sami pričaramo take drobne srečice.

Ljudje smo tako naravnani, da nesreče nikoli ne prezremo, srečo pač. Pater Anselm Grün pravi, da je »sreča kot ptič, ki pride, kadar sam hoče«. A včasih nam sedi na rami in se nas nežno dotika s perutjo, pa ga ne začutimo in ne slišimo, ko nam potihlo žgoli na uho. Morda zato, ker so naši čuti naravnani na velike dogodke, ki jih nikoli ne učakamo?

Da ni treba hlepeti za nedosegljivim, ker je bistveno že tukaj, vse okoli nas, če le znamo prav pogledati, s svojimi podobami namiguje Slavka Ilich. Kakor da bi odstirala kopreno, ki nam megli pogled.

Ljudem in stvarim zna videti v dušo. Potrpežljivo nam odpira drugačen zorni kot, približa podrobnosti, gradi nove podobe, opozarja na bistveno, spreminja ustaljeno. Nevsiljivo nas vabi, da namesto oči odpremo srce in pogledamo. Lahko vidimo, vonjamo,

čutimo, se celo dotaknemo. Izberemo. Šopek poljskega cvetja. Z babičino marmelado namazana smehljajoča se usteca. Dišeče medenjake v obliki srca. Šopek svežih rdečih redkvic na zelenem krožniku. Navihane krofke z začetnicami, ki nam nekaj pomenijo. Modre ribice, ki nas spominjajo na poletne počitnice. Venček pravkar obranih fig. Mamin prt. Pladenj rdečih, zelenih in rumenih paradižnikov, niti dva si nista enaka. Krhke flancate v obliki rožic. Ledeno skledo, v katero so se ujele vejice priljubljenega zelišča. Steklenico olja z dišečo baziliko, ki je zrasla na domačem balkonu.

Lahko bi naštevala še naprej. Pa ne bom. Sami lahko nadaljujete lepe podobe svojega doma.

Knjigo "Doma je vsak dan lep" Slavke Ilich je mogoče kupiti v knjigarnah in v večjih kioskih družbe DELO za 19,95 € ali jo naročiti po elektronski pošti na naslovu: narocnine@delo.si Seveda pa bo treba doplačati še njeno poštno dostavo!

*Predstavljam doslej še neobjavljeno besedilo
mojega očeta Andreja Zlobca,
napisano leta 1939*

PONIKVE IN MATJAŽEVINA - MOJA RODNA VAS IN DOMAČIJA

Dušica Kunaver

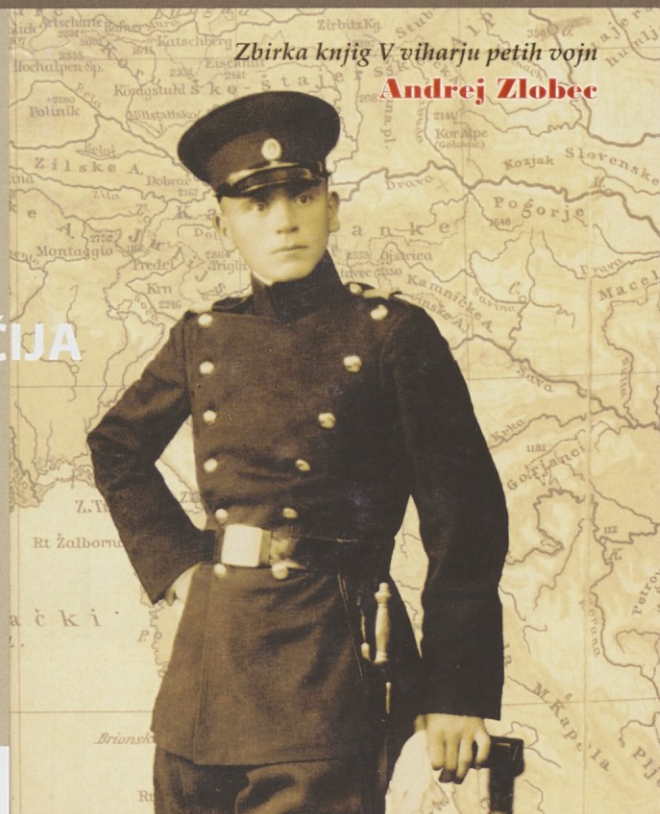
Besedilo tega članka je moj oče Andrej Zlobec* iz Ponikev na Krasu napisal davnega leta 1939. Takrat seveda ni mislil na njegovo objavo. Vendar menim, da bi bila škoda, če vsaj sedaj, več kot sedemdeset let pozneje, ne pridejo njegove besede o domačih krajih med njegove kraške rojake. Preživel je velik del svojega življenja v hrepenenju po Krasu. Star je bil devetnajst let, ko je moral zbežati iz Ponikev, iz svojega domačega kraja.

Leta 1919 je Andrej Zlobec skupaj s ponikovskimi in avberskimi fanti poskušal na šoli, v hiši ob avberski cerkvi, obesiti slovensko zastavo. Nastal je pretep med domačimi fanti in italijanskimi karabinjerji. Nekaj fantov so polovili, Andreju pa je uspelo pobegniti.* Bežal je proti jugoslovanski meji. Pri Hotederščici ga je neki pogumni kmet v vozu, polnem listja, pretihotapil čez mejo.

Andreju, ki je imel za seboj štiri leta prve svetovne vojne in boje v vrstah Maistrovih borcev, ni preostalo drugega, kot da se je nekako vrnil v Podoficirsko šolo v Zagrebu. Ni mu bilo lahko ostati v tej šoli, saj je bila njegova predizobrazba le avberska osnovna šola. Končal je zagrebško šolo z odliko in se nato udeležil bojev za južno jugoslovansko mejo. Doživel je gorje vojne v surovih albanskih gorah. Nato ga je usoda vodila še v grško-turško vojno. Trde izkušnje v štirih vojnah so 24-letnemu fantu odprle vrata za vpis na Vojno akademijo v Beogradu. Dokončal je akademijo, prebolel tuberkulozo, prebolel malarijo, doživel številna delovna mesta po garnizonih v različnih jugoslovanskih mestih, bil udeleženec mariborskega oficirskega puča, napisal priročnik za vojno akademijo in se dvigal na vojaški hierarhični lestevici. Ob začetku druge svetovne vojne je bil eden izmed najvišje rangiranih častnikov jugoslovanske vojske in član njenega generalštaba.

V drugi svetovni vojni je preživel vrsto italijanskih taborišč in grozljivost ljubljanskih političnih zaporov kot ujeti obveščevalec Osvobodilne fronte. Po čudežu se je vrnil živ iz zapora, a je ostanek svojega življenja preživel kot invalid.

Svoje življenje je moj oče Andrej Zlobec iz Ponikev na Krasu popisal v rokopisu, ki je v letu 2011 izšel v štirih knjigah zbirke »V vihri petih vojn«. To zbirko je revija Kras že predstavila. V nadaljevanju pa je njegovo besedilo, ki doslej še ni bilo objavljeno...

Zbirka knjig *V vihri petih vojn*
Andrej Zlobec

V bojih za severno in južno mejo

Naslovnica 2. knjige iz zbirke knjig Andreja Zlobca iz Ponikev z naslovom »V bojih za severno in južno mejo«

Na naslovnici portret Andreja Zlobca iz Ponikev iz leta 1926, očeta avtorice tega sestavka Dušice Kunaver in urednice zbirke štirih knjig »Skozi vihre petih vojn«, v katerih so v njeni samozaložbi objavljeni Zlobčevi spomini.

Zgodovina vasi Ponikve na Krasu

V 12. stoletju so Ponikvam gospodarili grofje Aufbergi. Njim so tlačanili Ponikovci, Avberci, Gradenci, Dobravci in vaščani še drugih bližnjih vasi. Kraševci so težko izgovarjali besedo Aufberg, zato so jo skrajšali v Avber in tako je vas Avber (naša fara) dobila ime.

Grof Aufberg je imel svoj grad na prostoru med današnjo cerkvijo in pokopališčem na Avberju. Na današnjih Gradnjah pa je domnevno imel svoje pristave - hleve za živino, shrambe za vozove, krmo itn. To bi lahko sklepali iz tega, ker je najstarejša pot iz gradu Aufberg (sedanjega Gradišča v Avberju) vodila samo do Gradenj, ker so že takrat bili na omenjeni poti kali, v katerih so napajali živino. Pod gradom Aufberg je menda vodila tudi stara rimska cesta... Ko je rodbina Aufberg izumrla, je njihov grad počasi porušil zob časa.

Iz knjige Zgodovina slovenskih gradov vzememo, da je bil grof Aufberg kristjan in velik nasprotnik poganov. Obstaja domneva, da so Aufbergi dali sezidati grajsko kapelico v samem gradu. To kapelico naj bi pozneje premaknili na kraj, kjer sedaj stoji cerkev na Avberju. To domnevo potrjuje dejstvo, da je bila pot ali podzemni rov od gradu (sedaj Gradišče) do sedanje cerkve. Sled te poti vodi tam nekje, kjer je sedaj Tomažičeva domačija. Razen tega je sled hodnika tudi zahodno od vrha Gradišča, toda ta hodnik je bil verjetno tajni izhod iz gradu.

Ko so Aufbergi izumrli, so Ponikovci in Avberci pripadli grofom Schwarm v St. Danijelu - Štanjelu. Grof Schwarm, ki je bil verjetno Bavarec, je svoje tlačane neusmiljeno izkoriščal. Ni upošteval ne slabih letin ne bolezni in ne prošenj ubogih tlačanov. Ko ti niso mogli več prenašati tako okrutnega gospodarja, so se mu uprli. Kot na božje povelje so nekega dne pustili delo na poljih, pograbili za orožje in orodje ter odšli nad gospodarja. Ni znano, ali so kmetje grofa ubili ali je morda zbežal po tajnem izhodu iz gradu. V Štanjelu je bil en grad v pobočju hriba in drugi na vrhu. Oba pa sta bila povezana med seboj s podzemskim rovom. Iz gornjega gradu je vodil podzemni hodnik proti Branici. Možno je, da je po tem hodniku grof ušel, ko so ga tlačani napadli. Po tem uporu Ponikovci niso več nikomur plačevali dajatev.

V turških časih so si Ponikovci našli skrivališče na robu domače vasi. Ko so zagoreli kresovi na Nanosu, v Senožečah, Štjaku in drugod, so tekli v Drago in se skrili v to jamo. Tako je ta jama dobila ime. V tistih časih je bila Ponikovcem v resnici »draga«. Ime Ponikve pa je vas dobila, ker je voda ponikala v Dragi.

V Ponikvah so se prvi naselili štirje kmetje (pauri), ki so imeli vso zemljo - Švagelj na vrhu, Ukmar pod vrhom, Fabjan - kjer so sedaj Fabjanovi - in Grmični ter Zlobec, kjer so sedaj Paverjevi. Njim je pripadala tudi vsa zemlja v okolici Ponikve. Iz teh štirih kmetij so zrastle ostale hiše v vasi. Drugi priimki v vasi so poznejših datumov:

Geci (Getzi) so prišli v času nemških gospodarjev z Bavarске.

Turkovi so dobili svoj priimek Turk v času, ko so Turki napadali našo deželo. Po vsej Sloveniji je od takrat mnogo priimkov Turk. Dokazano je, da je to ime bilo častno. Tisti, ki se je hrabro boril proti njim, je dobil ime Turk, kar je v tistih časih veliko pomenilo.

Beseda pauer izhaja iz nemške besede Bauer - kmet, kar pomeni, da je Pauer imel cel »grunt« V vsej naši deželi je veljalo, da je bil pauer le tisti, ki je imel cel »grunt«. Beseda grunt pomeni domačijo, ki izhaja iz najstarejših časov in ki se je več ne deli med brate in sestre. V Ponikvah so cel grunt imeli Švagljevi, Fabjanovi, Ukmarjevi in Zlobčevi.

Tišlerjevi, Raubarjevi, Žnidarjevi so priimki nemškega izvora in so nastali kot »nadimki« zaradi njihovih poklicev - Tišlerjevi (Tischler - mizar), Žnidarjevi (Schneider - krojač).

Značilno je, da je bila okolica Ponikve nekdanj, tako kot ves Kras, zelo gozdnata. Veliki gozdovi so bili v Ponikvah še pred sto leti. Breg in Golen Breg blizu vasi so bili gozdovi, predno so tam zrastle vinogradi.

Mnogo kraških hrastov so vozili v Benetke. Pod Benetkami so v morje zabiti piloti večinoma iz kraških hrastov. Kraški hrast je trden in v vodi vzdržljiv. Pri sekanju kraških gozdov in pri vožnjah lesa v Benetke je bilo zaposlenih mnogo italijanskih in furlanskih delavcev. Nekateri med njimi so ostali v naših krajih. Njihovi potomci danes nosijo priimke Pegan, Furlan, Škapin itn.

Tudi v dobi Napoleonove Ilirije je marsikateri francoski vojak ostal pri nas - potomci teh vojakov se danes pišejo: Bole, More, Držan itn.

Življenje na Krasu je bilo težko, vendar vzdržljivo. Pri nas, v Ponikvah, zraste prav vse, zato se je treba truditi, da dá zemlja od sebe, kar največ mogoče. Zaradi trdega življenja se je iz Ponikve izselilo mnogo vaščanov.

Matjaževina - moja domačija

Matjaževi verjetno izhajamo iz družine Paverjevih. Pri Paverjevih so bili trije bratje, ki so si premoženje razdelili na tri dele. Eden izmed teh treh bratov je bil Matjaž, zato se naša domačija imenuje Pri Matjaževih. Prvo zapisano znamenje o naši družini datira od Nikolaja. Seveda pa vemo, da je rod mnogo starejši, vendar takrat ni bilo pismenih ljudi in tudi v cerkvene knjige niso zapisovali rojstev in smrti.

Nikolaj Zlobec je bil rojen leta 1804. Sezidal je našo hišo. Krita je bila s slamo, tako kot vse ostale hiše v tistem času. Le bogate hiše so bile pokrite s kamnitim skriljem. Nikolaj je umrl leta 1858, njegova žena Marjana pa tri leta prej (1855), ko je v Ponikvah razsajala huda kolera. Eden izmed sinov Marjane in Nikolaja je bil vojak, kar je bilo v tistih časih redkost.

Prvi Nikolajev sin - Andrej Zlobec (naš stari oče) - se je poročil z Uršulo Gulič iz Koprive. Najmlajši od njenih sedmih otrok je bil moj oče Andrej Zlobec, rojen leta 1872. Poročil se je z Ano Fabjan Grmično. Dolgo sta se rada imela, a na poroko nista smela misliti, ker je bil moj oče reven, na Ano Grmično pa je računal bogatejši sosed. Nekega dne sta šla moj oče in moja mati v Trst in si tam obljubila zakon in zvestobo do smrti. Začetek njunega skupnega življenja je bil zelo težak, ker je stara mati Uršula naredila velike dolgove, ki jih je moral moj oče plačevati še tedaj, ko jaz pomnim. Le z velikim trudom sta moj oče in mati zmagovala delo in dolgove. Še dobro se spominjam, ko je moj oče pred začetkom vojne hotel prodati vso domačijo nekemu upniku iz Branice za skoraj nič denarja. To je dokaz, da so bili takrat zares težki časi. Da so vse to vzdržali, moramo biti našim staršem hvaležni in jim vračati dobro z dobrim.

Nikdar naša družina - devet otrok - nismo bili skupaj z očetom in materjo. Zgodaj smo morali s trebihom za kruhom in nikdar v življenju nam ni bilo dano, da bi se vsi zbrali skupaj. Jaz (Andrej - op. ur.) sem bil najstarejši otrok v družini (rojen leta 1899), sestro Justo (rojeno leta 1901), je očetov brat vzel k sebi v Bosno, ko je bila stara osem let. Tone (rojen leta 1903) je imel šest let, ko je postal pastir v Orleku. Sestre Marija (rojena leta 1905), Pepca (rojena leta 1907), Ana (rojena leta 1909) in Danica (rojena leta 1911) so si že v najnežnejših letih morale najti službo v Trstu. Brat Jožko (rojen leta 1913) je z izjemno nadarjenostjo uspel priti do duhovniškega poklica. Moja najmlajša sestra Zorka pa je bila rojena sredi vojne (leta 1916).

Andrej Zlobec

Te zapiske mojega očeta Andreja Zlobca, ki jih je pisal leta 1939, dopolnjujem s kratko očetovo zgodbo. Ta zgodba naj bo poklon teranu!

»Moj nono je bil vojak na ruski fronti. Bil je v hudih bojih v Galiciji, a ko je njegov komandant zvedel, da je doma s Krasa, ga je iz Galicije poslal domov po teran. On in ostali avstrijski oficirji v četi so očitno zelo dobro poznali sloves terana. Moj nono je bil presrečen, da je sredi tako hudih bojev smel iti domov po teran. Čakala ga je dolga vožnja od Galicije do Ponikev in nato spet nazaj k svoji četi. A ko se je vrnil, je našel samo še tri žive tovariše iz svoje čete... Tako je sloves terana rešil mojemu nonotu življenje!«.

Opomba

Glej sestavka:

Štepec, Marko; 2011: Vojna, ki je spremenila svet - revija Kras, št. 109, str. 38-

40, Sveto pri Komnu

Kunaver, Dušica; 2011: Kraševci v viharju petih vojn z nadnaslovom Zgodba

Andreja Zlobca - Matjaževga Dreja iz Ponikev - revije Kras, št. 109, str. 41-43,

Sveto pri Komnu

Knjige Kraševca Andreja Zlobca iz zbirke V VIHARJU PETIH VOJN lahko naročite po 15 € za knjigo. Pokličite po telefonu na: 01/512-63-61 ali 041/272-688 ali pošljite elektronsko naročilo na naslov: dusica@kunaver.com Lahko pa knjige naročite tudi v spletni knjigarni: www.kunaver.com

NEPOJASNJENO ODPADLO PREDAVANJE IVANA CANKARJA V NABREŽINI LETA 1912

Ivan Vogrič

Čeprav je od tedaj minilo okroglih sto let, je dogodek vseeno zavit v tančico nejasnosti. Mislim na sprva najavljeno in na koncu odpadlo predavanju slovenskega pisatelja Ivana Cankarja v Nabrežini oktobra leta 1912.

Kaj se je takrat pravzaprav zgodilo? Ivan Cankar je v pismu, ki ga je poslal 10. septembra 1912 znanki iz Kranjske Gore Jožici Budinek, zapisal takole: "...Predaval bom v Trstu dne 5. oktobra, naslednjo nedeljo v Nabrežini, nato pa odpotujem najbrž čez Benetke na Francosko. Tam se bom skrtil in zabubal, delal bom vso zimo..."

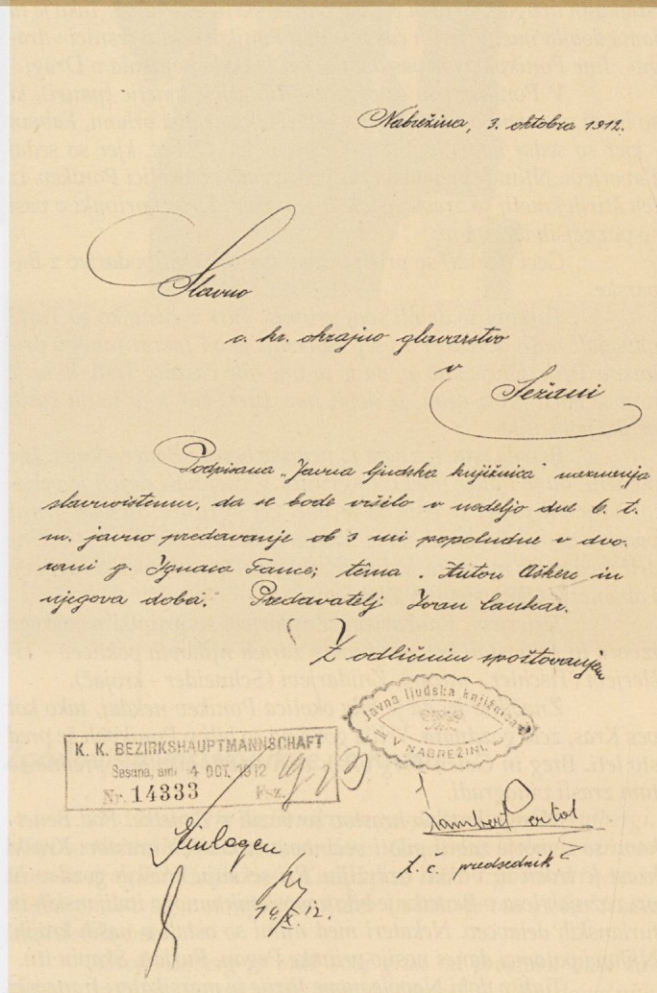
O načrtovanemu predavanju obstaja tudi dokumentacija. Iz nje je razvidno, da je nabrežinska Javna ljudska knjižnica 3. oktobra 1912 poslala okrajnemu glavarstvu v Sežano sporočilo, v katerem je najavila javno predavanje Ivana Cankarja v nedeljo, 6. oktobra 1912 ob 15. uri v dvorani Ignaca Tanceta v Nabrežini na témo Anton Aškerc in njegova doba.

Cankar je v soboto, 5. oktobra 1912, kot je navedel v pismu, res imel v Trstu predavanje, in sicer na isto témo, kot je bilo oznanjeno v Nabrežini, se pravi o nekaj mesecev prej umrlem Antonu Aškercu. Predavanje je nekaj dni prej najavilo tudi glasilo socialdemokratske stranke *Zarja*, ki je izčrpno poročalo o prireditvi in nato objavilo besedilo predavanja. *Zarja* je tudi poročala, da so le dan po Cankarjevemu predavanju v Trstu (in torej na dan nesojenega Cankarjevega predavanja v Nabrežini) v istih prostorih, to je v Delavskem domu, pripravili še "Aškerčev večer", tokrat z recitacijami, petjem in uprizoritvijo dveh njegovih enodejank.

O nabrežinskemu predavanju pa ni bilo več ne duha ne sluha. Cankar prav tako ni odpotoval ne v Benetke in ne v Francijo. Vzroki niso znani; mogoče je temu botrovala napetost zaradi prve balkanske vojne, ki je prav takrat izbruhnila v neposredni bližini mejâ Avstro-Ogrske in ki je imela izjemen odmev znotraj monarhije. Mogoče pa je bil kak drug razlog.

Da je bila nabrežinska prireditev odpovedana, gre mogoče iskati vzrok v kakem nesporazumu med samim Cankarjem in organizatorji prireditve, posvečenih Antonu Aškercu. Z organizatorji se je očitno dogovarjal na Primorskem, saj je pismo gospe Budinek poslal iz Bazovice. Tam se je tisto leto večkrat mudil. Junija in julija 1912 je bil namreč gost zdravnika dr. Izidorja Reje, h kateremu se je nato vrnil za kratek čas v prvi polovici septembra istega leta. Reja je povabil Cankarja k sebi domov zaradi težav, ki jih je imel pisatelj z zdravjem tudi zaradi posledic razposajenega načina življenja. Cankar je bil gost tudi Ivana Verčona iz Sežane, prav tako zdravnika. Le-ta ga je vzel s sabo s takrat najbolj modernim prevoznim sredstvom in Reja je 23.

Naznanilo o predavanju Ivana Cankarja, ki ga je poslala Javna ljudska knjižnica v Nabrežini okrajnemu glavarstvu v Sežani leta 1912. Iz Pokrajinskega arhiva v Kopru, fond PAK 633.

junija istega leta sporočil prijatelju Henrikumu Tumi, "da je (Cankar - op. pisca) obšel ta teden z avtomobilom ves Kras". Skupina, ki je takrat finančno podpirala Ivana Cankarja, je načrtovala obisk tudi pri Ferdinandu Tumi, nečaku prej omenjenega politika in odvetnika Henrika Tume; Ferdinand Tuma je takrat stanoval v Križu pri Trstu.

Čeprav je Cankar na Primorskem predaval zgolj v večjih krajih (Trstu in Gorici), bi predavanje v Nabrežini, tedaj pomembnem kamnarskem središču, ne bilo nobena senzacija. Tam je namreč prepoznavno delovala Javna ljudska knjižnica, ponašala se je z zborovsko tradicijo, hkrati pa so prav v začetku

Ivan Cankar, slovenski pisatelj, dramatik in pesnik (1876-1918)

omenjenega leta, 1912, ustanovili delavsko izobraževalno društvo Vzajemnost. To je bila prva tovrstna organizacija na Goriškem; zato ne preseneča, da je bila prav Nabrežina središče istoimenskih delavskih društev, ki so nato nastala v goriškem prostoru. Cankar je sodeloval z Vzajemnostjo za Kranjsko. Prav slednja je priredila aprila 1913 v Ljubljani znano predavanje »Slovenci in Jugoslovani«, zaradi katerega so pisatelja kaznovali s tednom dni zavora; kranjsko Vzajemnost so oblasti kmalu potem razpustile.

Téma načrtovanega predavanja Ivana Cankarja v Nabrežini je bila nadvse primerna. V Nabrežini je bil namreč še živ spomin na Antona Aškercja, ki je le nekaj let prej tam (in v bližnjih obmorskih krajih) zbiral gradivo za pesniško zbirko *Jadranski biseri* (1908). Aškerc se je posebno v letih 1905 in 1906 večkrat mudil v gostilni Silvestra Caharije sredi vasi, najbolj zvesti pripovedovalci zgodb o morju in ribičih (pozneje uporabljenih v omenjeni zbirki) pa so bili domačini Franc Pertot-Škrmačev, Martin Caharija-Babčev in Janez Pertot-Gospodič. V *Jadranskih biserih* je Aškerc opisal morsko obalo od Gradeža do Trsta, ključno z njenimi kraji in ljudmi.

V tržaškemu predavanju o Antonu Aškercu je Ivan Cankar, med drugim, povedal več kritičnih misli

o Svobodni misli, to je mednarodnemu gibanju, ki se je razvilo v mnogih evropskih državah v zadnjih desetletjih 19. in v začetku 20. stoletja in ki je v programu imelo zapisan boj proti klerikalizmu, nenasilje in protikapitalistične zahteve. Aškerc je veljal za enega izmed idejnih vodij tega gibanja na Slovenskem. Cankar pa je v svojem predavanju dejal, da »*plitka in prazna slovenska svobodomiselnost ne more dati poeziji krvi in življenja*«.

Mogoče se s Cankarjevimi mislimi o Svobodni misli ni strinjal kdo iz nabrežinske Javne ljudske knjižnice. Vedeti moramo namreč, da je bilo med približno stotimi udeleženci prvega sestanka zaupnikov slovenskih svobodomislecev (ta je potekal v Ljubljani septembra 1908) tudi zastopstvo nabrežinske knjižnice. S tem nočemo reči, da je bila nabrežinska knjižnica v celoti prežeta z idejami Svobodne misli. Njena zgodovina je bila namreč burna. Potem, ko so jo leta 1906 ustanovili pretežno liberalni možje, so v naslednjih letih v njej potekali hudi notranji boji. Na koncu so prevladali socialdemokratsko usmerjeni domačini. Tako je Jožef Marizza, eden izmed njihovih vodij, v socialistični reviji *Naši zapiski* malo pred prvo svetovno vojno zapisal, da se je knjižnica naslanjala na značilno geslo delavskih društev: *Delaj, uči in osvobodi se!*

Pred prvo svetovno vojno je bila Javna ljudska knjižnica v Nabrežini (1906-1927) prav gotovo najbolj dejavno kulturno društvo v vasi. Kljub nazivu se ni omejevala zgolj na širjenje knjižne besede. Bila je namreč večstransko društvo, ki je snovalo razne prireditve (predavanja, izlete, veselice ipd.), imelo pevski zbor in dramski odsek.

Ne vemo torej, ali je Cankarjevo predavanje odpadlo zaradi kratkega stika med njim in organizatorji predavanja. Več vemo o stikih, ki jih je Cankar gojil z nekaterimi domačini, npr. z domačim pesnikom Igom Grudnom in z njegovo mlajšo sestro Olgo. Med ohranjeno korespondenco sta tudi razglednici, ki ju je Gruden poslal Cankarju maja in junija 1918. Posebno zanimiva je prva, v kateri je Gruden sporočil Cankarju, da se bo težko ločil od domačih krajev. Napisal jo je v času obiska pri svojcih, po bridkih izkušnjah, ki so ga zaznamovale na tujih bojiščih in v vojnemu zaledju med prvo svetovno vojno.

Leta 1976, ob 100-letnici rojstva Ivana Cankarja, je tedanja uprava občine Nabrežina odkrila na glavnem nabrežinskem trgu spominsko ploščo, posvečeno temu pisatelju.

Literatura

Cankar, Ivan; 1976: Zbrano delo, 25. knjiga, str. 227 in 30. knjiga, str. 219.-

Ljubljana, DZS

Jelincič, Zorko; 1958: Gospodič - Nabrežinski ribič. - *Jadranski koledar*, str. 137, Trst

Kermavner, Dušan; 1949: Prispevek k Cankarjevi korespondenci leti 1912/1913. - *Novi svet*, str. 1120-1138.

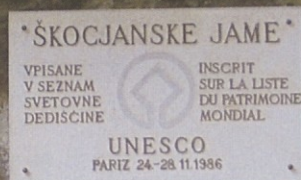
Pisma Ivana Cankarja; 1948: 3. del, uredil Izidor Cankar. - Ljubljana, DZS, str. 250.

Svobodna misel; 1908: september-oktober 1908, str. 129.

Promocija slovenskega krasoslovja v tujini - El Moncada, Kuba, 2011

SODELOVANJE Z DRŽAVAMI V RAZVOJU

Dr. Janez Mulec

Obisk kubanske delegacije v Škocjanskih jamah 24. oktobra 2011. Od leve na desno: mag. Andreea Oarga in dr. Janez Mulec (člana odprave El Moncada 2011), dr. Juan Pedro Ortega Santiago (član kubanske jamarske reševalne službe), Galliano Bressan (vodja evropskega dela odprave El Moncada 2011), Héctor Pérez Jiménez (tajnik Kubanske speleološke zveze in predsednik kubanske jamarske reševalne službe) ter dr. Ercilio Andrés Vento Canosa (predsednik Kubanske speleološke zveze).

Kuba je izrazita kraška dežela, saj kras predstavlja več kot polovico njenega kopnega te 110.000 km² velike države, ki je po površini kopnega skoraj petinpolkrat večja od Slovenije. Kras in jame imajo na Kubi, kljub precej velikemu številu že znanih jam, ki jih je na otoku več kot 20.000, še vedno velik raziskovalni potencial. Jame so pomemben vir vode za prebivalstvo in kmetijstvo, v nekaterih primerih pa je pomembnejša njihova strateška oziroma vojaška vloga. Zavest o ohranjanju narave in jam je na Kubi precej visoka, vendar kot drugje po svetu tudi na Kubi obstajajo dobri in manj dobri primeri upravljanja z jamami in s krasom. Izmenjava izkušenj, znanj in različnih metodoloških pristopov pri upravljanju in zaščiti jam ter pri usmerjanju raziskovalnih tokov je pomembno za jamarje, raziskovalce in upravljalce s kraškimi vrednotami.

V tej luči smo v Inštitutu za raziskovanje krasa (IZRK) Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) v Postojni v obdobju 23. in 24. oktobra 2011 gostili delegacijo kubanskih speleologov, ki jo je spremljal Galliano Bressan (član jamarskega kluba Malo iz Veneta, Gruppo Speleologi Malo, Sezione C.A.I.). On že od leta 2002 sodeluje v različnih jamarskih ekspedicijah na Kubi.

V kubanski delegaciji so bili: dr. Ercilio Andrés Vento Canosa (predsednik Kubanske speleološke zveze), Héctor Pérez Jiménez (tajnik Kubanske speleološke zveze in predsednik kubanske jamarske reševalne službe) ter dr. Juan Pedro Ortega Santiago (član kubanske jamarske reševalne službe). Gostom iz Kube smo predstavili izhodišča in rezultate znanstvenoraziskovalnega dela, ki ga opravlja IZRK ZRC SAZU v okviru bazičnih in aplikativnih krasoslovnih raziskav. Na terenu so se seznanili z nekaterimi primeri dobrih in slabih praks upravljanja s kraško naravno in kulturno dediščino v preteklosti in danes. Terensko delo je vključevalo obisk Postojnske jame s Speleobiološko postajo, obisk Notranjskega muzeja v Postojni s poudarkom na razvoju speleologije na Slovenskem ter obisk Škocjanskih jam, kjer so se gostje seznanili z upravljanjem te naravne dediščine, ki je tudi na UNESCO-vem seznamu svetovne naravne dediščine.

Ob robu obiska je bilo dogovorjeno, da se bosta dr. Janez Mulec z IZRK ZRC SAZU in mag. Andreea Oarga (Univerza v Novi Gorici) udeležila ekspedicije »El Moncada 2011« na Kubi. In da bo dr. Mulec na terenu tudi predstavil teoretični in praktični način upravljanja mikrobioloških raziskav v jamah ter monitoringa ali opazovanja, temelječega na uporabi mikrobioloških indikatorjev.

*Kopuča kristalov v jami Bellamar
(Cuevas de Bellamar, Matanzas, Kuba).*

*Heliktiti v jamskem sistemu
Santo Tomás v predelu,
imenovanem Escarlata.*

*Vse fotografije:
Janez Mulec*

Ekspedicija je od 17. do 29. decembra 2011 potekala v provinci Pinar del Río, natančneje v speleološkem centru Escuela Nacional de Espeología Antonio Núñez Jiménez v mestecu El Moncada, kjer je eden izmed največjih podzemeljskih jamskih sistemov na Kubi - Santo Tomás, saj obsega kar 46 km znanih suhih in vodnih rogov. Jama je deloma turistična, vendar izkazuje izjemen potencial za nadaljnje spelološke raziskave. Terensko delo za mikrobiološke analize je vključevalo vzorčevanje prenikle vode, aktivnega podzemeljskega vodotoka in jamskega zraka. Kubanski speleologi so se seznanili tudi z enim izmed načinov merjenja in zajemanja atmosferskih podatkov ter merjenja fizikalnih parametrov vodnim telesom v jamah. Kubanskim speleologom smo prikazali metodologijo, ki jo v Sloveniji uporabljamo za monitoring človekovega vpliva v jamah, načine analiz ter interpretiranje rezultatov.

*Vzorčevanje mikroorganizmov v jamskem zraku in merjenje atmosferskih parametrov v jamskem sistemu Santo Tomás. V izogib nepotrebnemu kontaktu z jamskim sedimentom na Kubi, ki lahko vsebuje spore, človeku patogene glive *Histoplasma capsulatum*, smo za vzorčevanje zraka uporabljali nosilec, na katerem so bila mikrobiološka gojišča, 30 cm od tal.*

Šestindvajsetega decembra 2011 smo v speleološkem centru Antonio Núñez Jiménez pripravili predavanje, ki je vključevalo tudi najnovejše rezultate mikrobioloških analiz v jamskem sistemu Santo Tomás. Biolog Rafael Rubio Muiñas z havanskega oceanografskega inštituta (Instituto de Oceanología), ki deluje v okviru Kubanske speleološke zveze, pa bo poskusno nadaljeval s predstavljeno metodologijo. Kuba se namreč počasi odpira tujcem, zato bi kubanski speleologi radi hkrati zavarovali kraško naravno dediščino in jo tudi odprli za ogled gostom; seveda v okviru, ki ga določen sistem še lahko »prenese«. V jamskem sistemu Santo Tomás želijo v prihodnosti urediti podzemeljski laboratorij, zato računajo na nasvete in pomoč tudi slovenskih speleobiologov.

Skupno druženje v okviru ekspedicije ter izmenjava izkušenj in literature predstavlja prvi, a pomemben korak, da bomo lahko nadaljevali s sodelovanjem med Inštitutom za raziskovanje krasa ZRC SAZU, Kubansko speleološko zvezo in drugimi kubanskimi raziskovalnimi institucijami, ki se ukvarjajo s krasom.

Aktivnosti v okviru te mednarodne izmenjave so bile usmerjene v predstavitev dosežkov slovenskega krasoslovja in metodologij, ki se jih uporablja za monitoring človekovega vpliva v kraškem podzemlju, speleologom in raziskovalcem na Kubi. Hkrati pa so bile namenjene širjenju in poglobljanju vloge IZRK ZRC SAZU v mednarodnem okviru, kar je pomembno tudi za informiranje slovenske javnosti, da se znanstveno sodelovanje Slovenije, tudi z državami v razvoju, pogloblja. Na ta način Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU krepi svoje razvejano mednarodno sodelovanje in se še dodatno utrjuje kot pomembno mednarodno raziskovalno in študijsko središče za kras.

Terensko delo na Kubi sta koordinirala Galliano Bressan in Héctor Pérez Jiménez. Aktivnosti dr. Janeza Mulca na Kubi so bile opravljene v okviru projekta Promocija slovenske znanosti MU-PROM/2011-2-003, ki ga je podprla Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

Zamejski trenutek

KVADRATURA KROGA

Rafko Dolhar

V slovenski manjšini v Italiji se že dolgo govori o poenotenju. Posebno v sedanjem kriznem času se še bolj občuti potrebo po enotnem delovanju zaradi vedno bolj skromnih finančnih sredstev, ki naj bi se jih čim bolj racionalno uporabljalo. Toda pogledimo današnjo realnost! Civilna družba - tista, ki naj bi se poenotila - se prepoznava v dveh združenjih. To sta SKGZ (Slovenska kulturno gospodarska zveza) - in SSO (Svet slovenskih organizacij). Politično pa imajo Slovenci v Italiji na izbiro dve opciji: samostojno slovensko stranko Slovensko skupnost in vključevanje v italijanske (levičarske) stranke.

Civilna družba, ki naj bi začela postopek združevanja, ima v svojih dveh ekspoziturah dokaj različno zgodovino. SKGZ je nastala s podporo nekdanjega komunističnega režima v jugoslovanski socialistični federaciji in si je prilastila tudi vse ekonomsko premožnje slovenske manjšine, ki ga še danes samostojno upravlja, da o propadu slovenskega družbenega gospodarstva in slovenske banke v Trstu ne govorimo. SSO razpolaga s skromnim premoženjem, ki je nastalo v glavnem na podlagi prostovoljnega dela somišljenikov.

Po dolgih letih je prišlo do skupnega upravljanja Slovenskega stalnega gledališča predvsem zato, da je bila dosežena njegova publicizacija in s tem državna podpora. Podobno je z našo glasbeno ustanovo Glasbena matica. Druge skupne ustanove primarnega značaja, kot sta Študijska knjižnica in časopis Primorski dnevnik, imajo bolj ali manj pluralno upravo. Tako daleč smo prišli z pluralizacijo manjšinskih ustanov primarnega pomena.

Kaj naj bi torej združevali? Seveda se govori o tako imenovanih dvojčkih, to so predvsem Glasbena šola Emil Komel v Gorici in dva tednika Dom in Novi Matajur v Benečiji. Tako Glasbena šola v Gorici kot tednika v Benečiji pa imajo povsem samostojno in težko združljivo življenje.

In če preidem na politično plat?

Slovenci v Italiji se opredeljujemo - kot je zapisano - v dve politični opciji. To sta samostojno nastopanje ali vključevanje v italijanske stranke. In tu je prava kvadratura kroga. Stranka Slovenska skupnost si je zadnje čase, po južnotirolskem zgledu, nadela pridevnik 'zbirna' stranka v iluziji, da bi postala politična stranka vseh Slovencev v Italiji, kar pa je popolna iluzija preprosto zato, ker nekateri ljudje pri svojih političnih izbirah dajejo prednost narodnosti, drugi pa dajejo prednost ideološki izbiri. Obe izbiri sta v demokratični družbi legitimni. Pri tem je treba dodati, da se stranka Slovenska skupnost trudi, da izziva in stimulira levičarske stranke pri iskanju rešitev za pravice slovenske manjšine. Resnici na ljubo pa je levičarska stranka doslej vedno jamčila za izvolitev manjšinskega zastopnika v italijanskem parlamentu, vendar je bila pri njegovi izbiri soudeležena samo ena politična opcija, čeprav jo je druga politična opcija na parlamentarnih volitvah dosledno podpirala. Naj bo pri tem jasno povedano, da SKGZ podpira vključevanje Slovencev v vsedržavne stranke, SSO pa podpira samostojno slovensko politično zastopstvo. Torej je združevanje obeh krovnih organizacij že zato neizvedljivo.

Naj sklenem z mislijo, da sta obe opciji enako koristni in potrebni in da je zato izključevanje ene ali druge opcije nesmiselno. Pametno pa bi bilo, da bi obe opciji našli primereno mero strpnosti in sodelovanja ne pa izključevanja. Vse ostalo je nesmiselna kvadratura kroga!

SLOVENIJA
KRAŠKI MEDOVI
Čebelarstvo Bevc

Od 1824 tradicija na Krasu

Cebelarja Ljuba in Evgen Štok iz Povirja na Krasu s svojimi medovi in z izdelki iz njih.

Prideluje in polni Evgen Štok
Povir 4, 6210 Sežana, Slovenija
Telefon: +386 5 734 22 70

NOVOSTI V PONUDBI KOBILARNE LIPICA

Lipica 5, SI-6210 Sežana,
Slovenija
T: 05/739-1580
E: info@lipica.org

PRENOVLJENA PREDSTAVA KLASIČNE ŠOLE JAHANJA

Vabljeni na prvo letošnjo predstavo, v nedeljo 1. aprila 2012 ob 15.00
z novimi atraktivnimi točkami.

MUZEJ LIPICANCA LIPIKUM

V sodobno oblikovanemu in interaktivnemu muzeju boste izvedeli
vse, kar še niste vedeli o Lipici in lipicancih.

OGLEDI LIPIŠKE KULTURNE KRAJINE

Vabimo vas na spoznavanje in odkrivanje lipiške kulturne krajine
skozi vodene ogledе, organizirane za skupine.

KONJENIŠKE PRIREDITVE V MESECU APRILU

POKAL SLOVENIJE V PRESKAKOVANJU ZAPREK

Kvalifikacijsko tekmovanje, 13. – 15. april 2012

POKAL ALPE ADRIA V DRESURNEM JAHANJU

Kvalifikacijsko tekmovanje, 20. – 22. april 2012

Vabljeni!

www.lipica.org

BANKA MEDNARODNIH RAZSEŽNOSTI. VARNA. OKOLJU PRIJAZNA. USPEŠNA.

Banka Koper je del mednarodne bančne skupine Intesa Sanpaolo, ki je prisotna v 40 državah po vsem svetu, z več kot 19 milijonov komitentov in 400-letno tradicijo delovanja.

Uspešnost bančne skupine potrjujejo naslednje mednarodne uvrstitve:

- **Najvarnejša bančna skupina v Sloveniji** in visoko na svetovni lestvici najvarnejših bank
(Global Finance World's 50 Safest Banks, avgust 2010)
- **Ena najbolj okoljsko ozaveščenih na svetu** saj je visoko na lestvici 100 najbolj »zelenih« organizacij na svetu (Newsweek, oktober 2010)
- **Banka leta v Zahodni Evropi** kar predstavlja najvišji standard odličnosti v bančništvu na podlagi dobrih poslovnih dosežkov v preteklem letu
(The Banker, december 2010)

BANKA KOPER

Z vami gledamo naprej.

KER NIKOLI NE VEŠ.

Novo zdravstveno zavarovanje za **TEŽKE BOLEZNI in OPERACIJE**

Novo zavarovanje za **TEŽKE BOLEZNI in OPERACIJE** je **prvo zdravstveno zavarovanje** v Sloveniji, ki vam zagotavlja **takojšnje denarno izplačilo** ob nastanku **težke bolezni**, po opravljeni **operaciji** v bolnišnici ali v primeru **smrti**.

Zavarovanje zagotavlja takojšnje **DENARNO IZPLAČILO**:

- **ob nastanku težkih bolezni**: rak, srčna kap, možganska kap, presaditev določenih notranjih organov, bakterijski meningitis, encefalitis, popolna in trajna odvisnost od tuje pomoči, paraliza, odpoved delovanja ledvic, benigni tumor na možganih, kronično obolenje jeter, kronično obolenje pljuč, embolija pljuč in slepota. Kar **14 težkih bolezni**.
- po opravljeni **operaciji** v bolnišnici: posegi na očeh, ušesih, nosu, ustih, žrelu, posegi na dojkah, na srčno - žilnem sistemu, amputacije udov, posegi v dermatologiji. Skupaj kar **98 vrst operacij**.
- ob smrti zavarovanca.

Ugodnosti in prednosti zavarovanja **TEŽKE BOLEZNI in OPERACIJE**

- ✓ takojšnje **denarno izplačilo** ob najtežjih zdravstvenih dogodkih v življenju,
- ✓ samostojno zavarovanje za težke bolezni v Sloveniji, ki ni vezano na življenjsko zavarovanje,
- ✓ edino zavarovanje, ki nudi finančno varnost tudi v primeru večine operacij v bolnišnici,
- ✓ sami se lahko odločite, kako boste porabili izplačano nadomestilo,
- ✓ brezplačna ZDRAVSTVENA ASISTENCA AS.

S sklenitvijo zdravstvenega zavarovanja ZA **TEŽKE BOLEZNI in OPERACIJE** boste lažje prebrodili trenutke finančne negotovosti, omilili finančne posledice in si izboljšali kakovost življenja tudi ob takšnih nepričakovanih dogodkih.

Teranov liker

Za vajine trenutke...

VINAKRAS
S E Ž A N A

www.vinakras.si

Vinakras z.o.o. Sežana, Sejmiška pot 1a, Sežana

"MINISTER ZA ZDRAVJE OPOZARJA:
PREKOMERNO PITJE ALKOHOLA ŠKODUJE ZDRAVJU."

Si želite take sproščenosti in brezskrbnosti?

Potem svoje prihranke zaupajte nam.

Prepričani smo namreč, da si zaslužite življenje brez skrbi. To je tudi razlog, zaradi katerega se trudimo, da bi na najboljši način upravljali z vašimi prihranki. Pozorno prisluhnemo vašim željam, zato vam lahko ponudimo take rešitve, ki so hkrati enostavne, varčne in učinkovite. Razlikujemo se tudi v tem!

ZKB

1908 credito cooperativo del carso
zadružna kraška banka

